SİMAVNE KADISIOĞLU
ŞEYH BEDRETTİN VE

VÂRİDÂT

VECİHİ TİMUROĞLU

inceleme

SİMAVNE KADISI OĞLU ŞEYH BEDRETTİN VE VÂRİDÂT

İnceleme

YAZKO
Türkocağı Cad. 17-19,
Cağaloğlu — İstanbul
22 78 95

Yazarın öteki kitapları :.

GÖZ GÖZ OLMAK deneme
BURA YEMENDİR şiirler
CEYHUN ATUF KANSU inceleme
TUT BENİ SEVDA ÇAĞIRIR şiirler
AHMET KUTSİ TECER inceleme
KURTULUŞ SAVAŞÇISI ATATÜRK deneme

Bu kitap Ağaoğlu Yayınevi Tesisleri'nde
dizildi, basıldı, ciltlendi, 27 73 37
Kapak: Erkal Yavi
İstanbul 1982

SİMAVNE KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN VE VÂRİDÂT

VECİHİ TİMUROĞLU

yazko

Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi

SİMAVNA KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN

Nazım Hikmet, Şeyh Bedrettin için, «*milli gurur*» diyor. (1). *Nazım Hikmet,* ünlü *Simavne Kadısıoğlu Bedrettin Destanı* adlı yapıtını, Türk şiirine armağan ederken *Mehmet Şerafettin (Mehmet Şerafeddin) Efendi*'nin 1925 (1341) tarihli *Simavne Kadısı Oğlu Bedreddin* (2) adlı risalesinden yararlanmıştır. Şeyh Bedrettin olayına da hapishanede ilgi duyduğunu öğreniyoruz. (3). *Mehmet Şerafettin Efendi*'nin risalesiyle yetinmediğini, bu konuyla ilişkili bulabildiği yapıtları da araştırdığını anlıyoruz. Örneğin, *Dukas Tarihi*'ni görmemiş, ama *Âşıkpaşazade Tarihi*'ni görmüştür. *Dukas*'dan alıntılar, *Mehmet Şerafettin*'in aldığı alıntılardır. Şiirdeki doku bunu gösteriyor. Ama, *Nazım Hikmet,* önsözüne göre, *İbni Arabşâh*'ı, *Neşri*'yi, *İdrisi Bitlisi*'yi ve *Âşıkpaşazade*'yi okumuştur. Bize göre, şiirine yansıyan *Mehmet Şerafettin*'in ve *Âşıkpaşazade*'nin verdiği bilgilerdir. *8. Bölümden* anlaşıldığına göre, *Neşri*'yi görmüş. *Behçetü't Tevarih* yazarı *Şükrullah bin Şihabeddin*'in adını da *Şekerullah bin Şehabeddin* olarak okumuştur. *Nazım Hikmet'in Mânakıb*'ı da görmediği anlaşılı-

(1) Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Bedrettin Destanına Zeyl, Milli Gurur,* 1936 (Millî Kütüphane, 1936 - 1410).

(2) Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Destanı,* Önsöz.

(3) agy.

yor. *Mânakıb*'ı görseydi, şiirine çok daha başka bir kişilikle yansıtabilirdi *Şeyh*'i. *13. Bölümde*, son iki dize, şöyle bitiyor: *Madem ki fetva bize ait - verin ki basak bağrına mührümüzü. İbni Arabşâh*'ın anlattığına göre, «*Sultan Mehmed bunu (Şeyh'i) sıkıştırıp mağlub etti ve kendisini derdest ile kendi hakkında kendisinden istiftâ etti. Bâgî (serkeş) olmasıyla mâli mesûn olmak üzere kanı mübâh olduğu hakkında fetva verdi. Kendi fetvasıyla kendisi 820 şuhûrunda uryân olarak asıldı.*» (4)

Nazım'ın dizelerinden şunu anlıyoruz: Şeyh *Bedrettin*, kendi fetvasına dayanan *Iranlı Mevlânâ Haydar*'ın fetvasıyla asılmıştır. *Nazım Hikmet*'in dizelerinde, *Şeyh*, kendisini anlamak yeteneğinde olmayan kimselere karşı kayıtsız bir davranış içinde bulunuyor. Bir başka açıdan da yiğitçe bir davranış olarak yorumlanabilir. Nazım Hikmet, İbni Arabşâh'ı doğrudan okusaydı. bu dizelerin yerini, gerçek bir trajedi alabilirdi *Şeyh*'in torunu *Hafız Halil*, dedesinin sorulan soruyu yanıtlamamış, yüzünü çevirmiştir *Hünkâr*'a. *Nazım*'ın şiirinde, bu motif, bir dava adamının onuru olarak yer alabilirdi.

Milli Gurur, *Bedreddin Destanı*'nın sonunda yer alan *Ahmet'in Hikâyesi* adlı bölümdeki *Ahmet*'le yapılan bir konuşmadan çıkarılıyor. *Nazım, Bedrettin* risalesinin bir eksiği olduğu kanısındadır. Destanının sonuna koymağı unuttuğu noktayı ararken basım da sona ermektedir. Not defterini karıştırıp durur. Bu arama sırasında, evinin penceresinden *Süleymaniye*'yi görür. *Sinan*'ın bulutlara yaslanmış, dağ gibi duran *Süleymaniye*'si, *Nazım*'ın evine en azından bir saat uzaklıktadır. Ama, ona, elini uzatan dokunacakmış gibi gelir. *Süleymaniye, Nazım*'ın belleğinde en küçük girintisine ve çıkıntısına dek

(4) İsmet Sungurbey. Önsöz, s. X-XI.

yaşar. Gözünü kapasa, Süleymaniye'yi en küçük ayrıntısına değin anımsar. *Nazım, Süleymaniye*'ye bir cami olarak bakamaz, bir türkü ne denli *cami*yse, *Süleymaniye* de o denli *cami*dir. *Süleymaniye*, Türk halkının dehasıdır. Hatta, Türk halkının karanlıktan ve yobazlıktan kurtulduğunu belirleyen, anıtlaştıran bir ürünüdür. *Süleymaniye, Sinan*'ın evidir. Bu ev, özdeğin ve aydınlığın tapınağıdır. *Süleymaniye*'de Türk emekçisinin yaratıcılığını görür. *Ahmet*'le *Bedrettin*'i tartışırken *Bedrettin*'in de *Ahmet* tarafından bir «*milli gurur*» olarak görüldüğünden söz eder. (5).

Nazım'ın ilericilere ulusallığın çok görülmesinden yakındığı belli oluyor. Bundan yararlanarak, ulusal olandan ne anladığını açıklığa kavuşturuyor. Tarihinde, *Bedrettin* hareketi gibi bir destan yaratabilmiş her ulusun çalışan bilinçli güçleri, bu olaydan övünç duyar. Demek ki, Nazım da *Bedrettin* olayını da Türk halkının o zamanki bir çıkışı olarak görüyor. *Bedrettin* olayı, Türk halkının daha iyi yaşamı uğruna verdiği bir savaştır. *Nazım*'ın dikkatini, salt bu açıdan çektiğini söylemek de olanaksızdır. Böyle bir yorum tümden yanlış olur. Düzeni değiştirmek amacına yönelik bir kalkışım olarak değerlendirdiği anlaşılıyor. Bir kez, halkların ortak hareketini sağlayabilmiştir. «*Aydın'ın Türk köylüleri. -Sakızlı Rum gemiciler.- Yahudi esnaflar. -on bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın-Düşman ormanına on bin baltı gibi daldı.*» Kollektif bir ekonomik düzeni yaratmak için verilmiş bir savaştır *Bedrettin* hareketi. «*Hep bir ağızdan türkü söyleyip - hep beraber sulardan çekmek ağı - demiri oya gibi işleyip hep beraber, - hep beraber sürebilmek toprağı, - ballı incirleri hep beraber yiyebilmek, - yârin yanağın-*

(5) Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Bedrettin Destanına Zeyl*, s. 9

dan gayrı her şeyde - her yerde - hep beraber - diyebilmek için.» (6). Bu dizeler, *Nazım Hikmet'* in *Bedrettin* olayını hangi gözle gördüğünün kanıtıdır. Osmanlı cellâtlarının, padişahlarının ve derebeylerinin elinde, emekçileri, öldürülüp yok edildiklerinin ıstırabını çeker. Osmanlı zulmüne karşı bir hareket olmasından dolayı, *Şeyh Bedrettin* olayı, ulusal bir övünçtür.

Nazım'ın gözünde, *Bedrettin*, bir *Türk Radişçev*'idir. (7) Bilindiği gibi, *Aleksander Nikolayeviç Radişçev* (1749 - 1802), Rus devrimci düşünüşünün babası sayılan materyalist bir yazardır. *Mabl*'in *Grek Tarihi Üzerine Düşünceler* (8) adlı yapıtını, Rusça'ya çevirmiş ve düştüğü dipnotlarda, otokrasiyi insan doğasına en aykırı bir durum olarak nitelemiştir. *Şeyh Bedrettin* de *Teshil*'in önsözünde, İslâm skolastiğine karşı çıkarak, *«Söylentilere ve aktarmalara göre, söylentileri ve aktarmaları ezberleyerek»* hukuk yapılamayacağını vurgular. Ayrıca, karar vermek durumunda olan yargıçların özgür olmalarını salık vermiştir. Ülkenin başyargıcı olunca, bunu içtihat (yorum) olarak yayımlamıştır. Tek kişinin yönetimine de karşı çıkıyor bir yerde. *Radişçev*, bir dostuna yazdığı mektupta, kralların asla halkın özgürlüğü için tahtta oturmadıklarını yazar. *Radişçev*'in *Liberty* adlı şiiri ünlüdür. *Radişçev*, bu şiirinde, Britanya kralının *Oliver Cromwell* tarafından öldürülmesini Amerikan sömürgelerinin bağımsızlık savaşlarını saygıyla över. Bunları, tarihin büyük örnekleri olarak övgüye değer bulur. *Zhitiye F. V. Ushakova* adlı yapıtında, ezilen halkın başkaldırısının bir hak olduğunu savunur. Hatta, bir toplumun kurtuluşunun başkoşulunun başkaldırı olduğun belir-

(6) Nazım Hikmet, *Şeyh Bedrettin Destanı*, Bölüm 9

(7) *Milli Gurur*, s. II

(8) Mabl, Thoughts on Greek History.

ler.*Şeyh Bedrettin* de fiilen ezilen halkın başkaldırısını sağlamıştır. O günkü hukukun gereği görmüştür başkaldırıyı. *Radişçev, Puteshestviye iz Petersburga to Moskvu* adlı yapıtında, Batı'daki burjuva devrimlerinin başarıya ulaşmasından sonra, baştakilere bel bağlayan köylülerin aldandığını yazmış ve bu yüzden ölüme mahkûm edilmiştir. Ölüm cezası uygulanmamış, Sibirya'ya sürülmüştür. Fransız ve İngiliz materyalist filozoflarının Rusya'da tanınmasını sağlamış ve Alman idealizmini mahkûm etmiştir. O günkü Rusya'da, bu, çok önemli bir atılımdır. Rus ortodoksluğuna aykırıydı bu düşünüş. Özellikle, dinsel dünya görüşüne aykırıydı. *Ruh*'un ölmezliğine karşı çıkarak *İznik Konferansı*'na karşıt bir görüşü oluşturmaya çalışıyordu. Bu yüzden, ölüme mahkûm edilmişti. Ölümden sonraki yaşamın da uydurma olduğunu söylemişti. *Şeyh Bedrettin* de *Varidat*'ında ahiret'in düşsel bir olgu olduğunu söylüyor. Ne var ki, bu savını, *Radişçev*'in sistemli düşünüsüyle geliştirmez. Bir *Doğulunun* düşünü yoldamı, her dönemde, *Batılı* düşünce yoldamından ayrı olmuştur. *Bedrettin*, yiğitçe döğüşerek asıldı. *Radişçev* ise, bir ara bağışlandı, ama Fransız İhtilâli'nin başarıya ulaşamadığını, halkın aleyhine bir karaktere büründüğünü, *II. Katerina*'nın sınırsız liberalizminin *I. Aleksander*'ca da yürütüldüğünü, bu yüzden, Rus halkının özdeş felakete sürükleneceğini düşünüp intihar etti.

Milli Gurur, Nazım'ın *Şeyh Bedreddin Destanı*'nı niçin yazdığını, çok açık kanıtlarıyla ortaya koyuyor. Öyle anlaşılıyor ki, *Bedrettin* hareketiyle, 1825 Aralığında çarlık otokrasisine karşı ayaklanan ve toprak köleliğine son verilmesini isteyen *Dekambristler* hareketi arasında bir koşutluk görüyor. *Dekambristler*, 1821'de, *Kuzey* ve *Güney* adlarını taşıyan dernekler kurdular. 1825'te de *Birleşik Slav Derneği*'ni kurdular. Gerçi, *Bedret-*

tin hareketi, örgütlü bir hareket değildir, hatta bir tekkede bile oluşturulmamıştır. *Dekambrist* hareketi, sınıfsal bir içerik taşımaz. Demokratik bir harekettir. Köleliğe son vermek amacını taşımaktadır. Toprak köleliğine, din'e, mistisizm'e ve idealizm'e karşı çıkmışlardır. Rus düşüncesine *«cumhuriyetçi gelenek»*ini getirmişlerdir. *Bedrettin* olayını, Nazım'ın bu biçimde yorumladığı, ya da *Dekambrist* hareketle eş tuttuğu söylenemez. Ama, toprak köleliğine karşı bir hareket olması bakımından bir benzerlik bulduğu söylenebilir. Çünkü, *Bedrettin* olayı, gerçeğinde bir köylü hareketidir. *Bedrettin*'in şeriata tam karşı olduğu da söylenemez. Ama, skolastik düşünceye karşı olmasıyla, *Dekambristlerle* benzerlik bulunabilir. *Dekambristler*, evreni kavramak bakımından *Bedrettin*'e çok benzerler. Düşünceyi özdeğe indirgeyememişler, toplumsal içeriğini de anlayamamışlardır, ama deneyi ve usu düşüncenen postulası yapmışlardır. *Bedrettin* de düşünmeyi zekânın postulası sayıyor. Duyular. *Bedrettin*'e göre, nesnelerin etkisi altında, duyular, düşüncelere ve duyumlara yol açarlar. *Dekambristler* de böyle düşünüyorlar. Nasıl bu davranışlarından ve bu tarihsel işlevlerinden dolayı, *Radişçev*'le *Dekombristler* Rus halkının onuru sayılıyorsa, *Nazım* da *Bedrettin*'i Türk halkının onuru saymaktadır.

Bedrettin olayı, Türk halkının devrimci bir nitelik taşıdığını göstermektedir. *Bedrettin* olayının bir köylü hareketi olduğu bilinmektedir. Köylülük sorununa, bilimsel bir yaklaşımla bakıldığında, özel bir durumdan söz etmenin olanaksız olduğu bir gerçektir. 1905 devrim hareketi, Rus köylüsünün demokratlaşmasını ve toprak ağalarına ve papazlara karşı sürekli eylem yürütmesini sağlamıştır. Ama *Şeyh Bedrettin* olayı, böyle bir eylemi yaratamamıştır. Kaynağında, *Bedrettin* olayı, tüm toprakları elinde bulunduran

Sultan'a karşı yapılmıştır. *Oysa, Rus mujiklerinin hareketi, toprağın özel mülkiyetine karşıdır. Nazım*'ın köylü sorununu, önemli bir devrim sorunu olarak gördüğünü gösteren belirtiler yok *Bedrettin Destanı*'nda. Bu, *Nazım*'ın kuramı çok iyi bildiğini göstermektedir. Sosyalist hareketin ereği, salt köylü refahı değildir. *Nazım*, tüm yapıtında, bu ereği gözden kaçırmamıştır. Bedrettin olayını, Türk halkının devrimci bir öz taşıdığını göstermesi bakımından önemli bulmaktadır.

Millî Gurur adlı yapıtı, bu düşünceleri açığa kavuşturuyor. Belki de, bu yapıtını, *Destan*'ın son provaları sırasında, kendisinin de kuşku duyduğu yanlış anlaşılmaları önlemek için yazdı. *Nazım Hikmet, Bedrettin* olayını, işçi sınıfının politik savaşımında, Türk köylüsünün bir bağdaşığı olarak da ele almamaktadır. Salt bir tarihsel onur, ulusal bir övünç olarak düşünüyor. Tarihin bir döneminde, Türk halkının yarattığı ilerici bir harekettir. *Nazım Hikmet, Bedrettin* olayını, Türk köylüsünün yapısında, olumlu öğelerin varlığını ve olanaklarını kanıtladığı için önemli bulmuştur. Darağaçlarına, uryan asılmalarına, sürgünlere, karşın, Sultan'a karşı gelebilme onurunu gösteren bir kitle, özgürlük savaşımı yapabilecek niteliktedir. İşte, Bedrettin olayının özü budur Nazım'ın gözünde.

1936 yılı, toplumsal kesimlerin politik çabalarını hızlandırdığı bir yıldır. Türkiye ekonomisi, 1929'dan 1933'e değin, uzun bir bunalımlı dönem geçirmiştir. *SSCB Bilimler Akademisi*'nin hazırladığı *Türkiye Tarihi*'nde, bu bunalımın bu denli uzun sürmesinin nedeni, sanayi bunalımıyla tarım bunalımının bir araya gelmesi olarak gösterilmektedir. (9) Bu bunalım döneminde, ta-

(9) *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, s. 160, Bilim yayınları.

rım alanlarındaki ekim alanı azalmış, özellikle. tütüncülük, büyük zarar görmüştür. Tütünün zarar görmesi ve tütün ekim alanlarının azalması, ülke ekonomisi açısından büyük önem taşır. Çünkü, tütün, bir dışsatım ürünüdür. Buğday ve arpadan daha önemlidir. Dışsatım ürünlerinde görülen azalma, ülkenin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiş ve sanayi için geerkli yatırımlar yapılamamış, daha önemlisi, yeni yeni sanayileşmeye başlayan ülke, yeni proje uygulamalarını gerçekleştirememiştir. Doğa koşulları da aleyhte oluşmuştur. Tam altı yıl, hava koşulları, tarıma elverişli olmamıştır. Köylü, gerçekten, büyük sıkıntı çekmiştir. 1978'de bile, küçük el zanaatlarıyla geçinebilen köy sayısı 2483'tür (10). O bunalım yıllarında, sanayi ürünleriyle geçinebilecek köy olduğunu sanmamaktayız. Tütün rekoltesinin yüzde elli, pamuk rekoltesinin yüzde yirmi beş düşüş gösterdiği 1929 Türkiyesinde. köylünün geçiminin çok zorlaştığını anlamak zor olmayacaktır.

Tüm bu olanaksızlıklara karşın, o günün Türkiyesinin, kazandığı siyasal bağımsızlığını, ekonomik bağımsızlıkla pekiştirmeye çalıştığını görüyoruz. *Kurtuluş Savaşı*'nın başarıya ulaşmış olması, yabancı sermayenin üzerine rahat rahat gidilme olanağını yaratmıştır. Ekonominin gerici odakları da bombalanmaya başlanmıştır. Feodal direnişler kesinkes kırılmıştır. Hâlâ görülen feodal kalıntıların yapı taşları, o günlerde sökülmüştür. Bunalım, bu yapının çökmesini hızlandırmış, ama küçük köylüyü de iyice sarsmıştır. Fiyatlar düşmüş, küçük tarım üreticisinin geçimi güçleşmiştir. Bu bunalım, hayvan üretimini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ama, Osmanlıyla birlikte, daha doğrusu, *1858 Arazi Ka-*

(10) Ragıp Gelencik, Türkiye'de Köylülüğün Dağılımı, Yeni Ülke, sayı: 4, s. 100.

nunnamesi'yle başlayan özel toprak mülkiyeti, küçük toprak sahiplerini, topraksızlaştırırken büyük toprak sahipleriyle iç içe olan tefecileri zenginleştirmiştir. Toprakların tekelde toplanması olanağı doğmuştur. 1926'da çıkan *Medeni Kanun* da, bu olanağı iyice genişletmiştir. Ama bir yandan da toprakta küçük mülkiyet hızlanmıştır. Tımarın çözülmesi ile, çıplak mülkiyeti devletin elinde olan topraklar, *Medeni Kanun*'la küçük toprak mülkiyetine dönüşmüştür. (11). *Buhran, köylü katmanları arasındaki çelişkiyi keskinleştirdi. Zengin köylü işletmeleri oluşmaya başlayan tarımda kapitalist ilişkileri geliştiriyor. İç pazar daraldığı için, özellikle uzak bölgelerde, doğal üretim yoldamı gelişiyor.* Türk Hükümetinin bu dönemdeki politikası, köyde servetin katmanlara ayrılışını olumsuz yönde etkilemiştir. Israrla, bir iş yasası çıkarılmamıştır. 1931 Ekiminde, *CHP Genel Sekreter Yardımcısı Recep Peker*, emekle sermaye arasında bir uyuşma sağlayabilmek için, bir iş yasası çıkarmayı düşündüklerini, ancak bu yasayı çıkarmanın çok zaman istediğini söylüyordu. 1932'de hazırlanan taslak, oldukça karamsarlık telkin eden bir taslaktır. Tarımda çalışan işçileri içermiyordu. Sosyal sigorta güvencesi de getirmiyordu. Yalnız ağır sanayide çalışanlara basit bir güvence sağlayabiliyordu. *Prof. Cahit Talas*'ın deyimiyle, bu taslak bile çok görüldü. Burjuva - feodal eğilimlerin ağırlıkta olduğu görülüyordu. Ama, burjuva, egemenlik alanını gittikçe genişletiyordu. Türk yöneticileri, işçi sorumlarının TBMM'de uğradığı bu başarısızlıktan sonra, *Milletler Cemiyeti*'nde örgütlenmiş bulunan *Çalışma Bürosu*'na güvence verdiler. Ama, egemen güçleri aşamadılar. *Nazım Hikmet*, olayları, çok

(11) Muzaffer Erdost, Toprak Mülkiyeti Biçimleri Açısından Köylülük, Yeni Ülke, S. 4.

yakından izliyordu. 1935-1939 yılları arasında, ilk beş yıllık kalkınma planı uygulanıyordu. Türkiye'nin ilk sanayi yatırımları, bu plan döneminde gerçekleştirilmiştir. 1935 yılında çıkarılan *Tarım Kooperatifleri Yasası*, üyelere bir sınır getirmediği için, küçük üreticiler ezildi, büyük çiftçiler, bol kredi almak olanağını buldular. Tarihsel bir bağ ile, köylü hareketleri önem kazandı. *Bedrettin Destanı* da işte bu sırada kaleme alınmaya başlandı. Türkiye'nin kalkınma modeli, geleceği için, kuşkular ve kaygılar taşıyordu. O da kendisine düşeni yapacaktı. Bir demokratik devrim yapılmıştı Türkiye'de. Köylülüğü kazanma sorunu vardı. Toprak rantının (aşar) kaldırılması, Cumhuriyet hükümetleri adına büyük bir başarı olmuştu. Bu davranışın bir şeyler getirmiş olmakla birlikte, sorunu kökten çözemediğini anlatmak gerekiyordu. 1950 yılında yapılan seçimler, Türkiye burjuvazisinin yanlış bir politika izlediğini göstermektedir. Şöyle ki, Türk burjuvazisi, Cumhuriyet'i kuranların *İzmir*'de *yapılan Türkiye İktisat Kongresi*'yle kendilerine yakınlıklarını göstermiş olmalarına karşın, onlara karşı bir tavır aldı. Yani, bir bakıma karşıdevrimci bir politikaya kapıldı. Osmanlıdan kalan yabancı sermaye koşullarına bağlı kalmak istiyorlardı. *Mustafa Kemal ulusalcılığı*, Türk burjuvazisini rahatsız etmiştir. Buna karşın, bir bürokrat iktidar kurulmuş, ama bu bürokrat iktidar, özündeki küçük burjuva niteliğinden dolayı, durmadan sağa kaymıştır. 1950'de de aradığını bulmuştur. *Nazım Hikmet*, 1935'lerdeki Türk burjuvazisin hatasından da yararlanmak istemiştir. *Milli Gurur*'da, bu politika, açık açık görülüyor. «*Biz milli gurur duygusuyla mes'buz*» diyordu (12),» *çünkü, kendi tutsak geçmişimizden nefret ediyoruz.*» Bizim köylümüz, *Bed-*

(12) *Milli Gurur*, S. 12.

rettin'i, *Börklüce Mustafa*'yı, *Torlak Kemal*'i, onların bayrağı altında çarpışan *Deliormanlı* ve *Aydınlı* köylüleri çıkaran bir tarihsel övgüye layıktır. Bu da bizim ulusal övüncümüzdür. Bu köylüleri yaratan Türk emekçisi, ulusal bir onurun sahibidir de. Feodal bir toplumda bile, bu ulusun emekçileri, yani o günkü toplumun yüzde doksanı, *Rum gemiciyi ve Yahudi esnafı*, kendisine kardeş ilan edebilmeyi başarmıştır. Başka ulusları ezmeyi düşünmemiştir. Bu yüzden, evrensel özgürlük bilincini taşıdığını kanıtlamıştır.

Bedrettin olayının doğuşundaki ve ölüşündeki sosyo-ekonomik nedenleri araştırıp yazmak istediğini söylüyor (13). *Milli Gurur*, şöyle eriyor: *Ahmet'e Bedreddin hareketini bütün azametiyle tetkik eden kalın ilim kitapları, Karaburun ve Deliorman yiğitlerini etleri, kemikleri, kafaları ve yürekleriyle oldukları gibi diriltecek romanlar.*

Ne ah edin dostlar, ne ağlayın.
Dünü bugüne
Bugünü yarına bağlayın.

diyen şiirler, boyaları kahraman tablolar lâzım.

Demem o ki, *Nazım Hikmet*, *Bedrettin* olayıyla, gerçekten bir tarihsel olayı anlatmaktan çok, dünü bugüne bağlamayı düşünmüştür. 1935'lerde, köylerdeki tarım işçiliği'nin, marabacılığın, yarıcılığın iğrençliğini biliyordu ve *Bedrettin* olayıyla, tarihsel materyalizme inanmış bir sanatçının işlevini yerine getiriyordu. Köylülüğün proleterya ile bağlaşmasına çalışıyordu. Türkiye'nin dünya kapitalizmiyle birlikte girdiği bunalımı, devrimci bir harekete dönüştürmek istiyordu.

Bedrettin olayı ve ulusal onur olarak nitele-

(13) agy., S. 13 - 14.

nen, *Nazım'ın* ulusal övünç duyduğu o köylü hareketi neydi? Bu sorunu çözümlemek gerekiyor. Bu konuda, çok değerli yapıtlar yazılmıştır. Ama, yeni yorumlar getirilmesinde yarar olabilir. *Prof. Şerafettin Yaltkaya, Bedrettin* olayını, tüm Osmanlı tarihinde eşi olmayan bir hareket olarak niteliyor. (14). *Prof. Şerafettin Yaltkaya'* nın bu kanısını, neye göre edindiğini söyleyemeyiz. Ama, *Prof. Mustafa Akdağ*, bu görüşe açıklık getiriyor. (15) *Mustafa Akdağ*'a göre, *Şeyh Bedrettin*'e değin, Osmanlı tarihinde görülen olaylar, dinsel nitelikte başkaldırılardır. Salt dinsel nitelikte başkaldırı olamayacağı açıktır. Ama, başkaldırılarda, dinsel kışkırtma olabilir. Bir başka deyişle, başkaldırıyı yönetenler, dinsel öğeden yararlanabilirler. *Şeyh Bedrettin* de bu öğeden yararlanmıştır. *Bedrettin* olayını, salt batıniliğe bağlamak çok yanlıştır kanısındayız. Bu kanımızı güçlendiren birtakım veriler var. Müneccimbaşı, *Bedrettin*'in çok dürüst olduğunu yazıyor. O dönemlerde başkaldıran tüm batını dervişlerin sahte *Mehdilik* tasladıklarını ve peygamberlik savında bulunduklarını biliyoruz. Bu yadsınamayacak gerçekliğe karşın, *Şeyh Bedrettin*'in kendisini, dostlarına böyle tanıttığını gösteren tek belge yoktur. Çevresine topladığı askerlerine sancak sunmuştur, ama peygamber olduğunu söylediğine dair tek tanık yoktur.

Bedrettin, bir devlet adamıdır. Yaşamı süresince de bir devlet adamı olarak hareket etmiştir. Büyük bir makamda bulunduğu sırada, kendi inançları doğrultusunda birtakım olanaklar sağladığını gösteren belirtiler vardır. Örneğin, *Munla Fenari* olayı, bu konuda, güçlü bir kanıttır. *Munla Fenari*, önce, Bursa medreselerin-

(14) Prof. Şerafettin Yaltkaya, İslam Ansiklopedisi, S. 446.

(15) Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, S. 341 - 342.

de, daha sonraları Mısır'a giderek ora medreselerinde yetişmiş, Anadolu'ya dönerken de Aksaray'a uğrayarak *Celâleddin Muhammed Aksaray*'dan tasavvuf dersleri almıştır. Kendisi, tasavvufa düşkün bir kadıydı. Oysa, o dönemde, tasavvuf ehline değer verilmezdi. Selçuklu Sultanlarının tasavvufa düşkünlüklerine karşın, Osmanlı sultanları, ek-li sünnete bağlı kalmışlardır. *Orhan Gazi*'nin tüm tekkeleri kapattırdığını, tüm dervişleri sürdürdüğünü ve kendisine bağlı olan *Geyikli Baba*'yı ve tekkesini koruduğunu biliyoruz. Tekkelerin *şia* inancında olmaları, feodal yapıya daha uygun düşen tektanrıcılığa bağlı sunni inançlı sultana aykırı gelmiştir her zaman. *Yıldırım Beyazıd* zamanında, taasvvuf düşkünü kadıların Bursa'ya toplanarak hünkârca diri diri yakılmalarının buyurulduğunu yazıyor tarihler (16). *Ali Paşa*'nın ricalarıyla, durdurulmuştur bu cinayet. Ama, bütün bu olayların sorumlusu olduğu söylenen Bursa kadısı görevinden alındı. Yerine *Munla Fenari* getirildi. Tam on yıl Bursa kadılığı görevini yürüttü *Munla Fenari*. *Timur* istilasıyla değişen birçok durumlardan sonra, *Munla Fenari*'nin yeniden Bursa kadılığına getirildiğini biliyoruz. *İbn Hacer*'in verdiği bilgiye göre, *Munla Fenari*, bu döneminde, *Muhittin Arabi*'yi, *Kuran* tefsiri gibi okuturdu. «*Munla Fenari'ye ilim ve amelde her veçhile müsavi sayılan Simavna Kadısı Zade Munla Bedreddin Mahmud Çelebi de Rumeli'nde neşir ve tedris ettiği ahkâm-ı hususiye yüzünden İznik Kalesi'ne hapsedilmiş, tâyinat yevmiyesi verilmişti.*» (17). Bu yorumda, *Bedrettin*'in *Melâmi* tayfasından olduğu ve batının başkaldırıcılarından birisi gibi gösterildiği görülüyor. Bu yoru-

(16) *Müneccimbaşı Tarihi*, C. 3, S. 308.
(17) Hüseyin Hüsamettin, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, no: 18, S. 312.

ma katılmak olanağı yoktur. Ama, *Munla Fenari* ile *Şeyh Bedrettin* arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde, *Şeyh Bedrettin,* devlet adamı olarak elinde bulunan olanakları kullanmıştır. *Munla Fenari*'nin *Bedrettin* olayı patlak verdikten sonra, izin alarak iki yıl Anadolu'dan uzaklaşması da ilişkiyi açık seçik kanıtlamaktadır.

Kaynağında, *Bedrettin* olayı, Türk tarihinin çok önemli bir olayıdır. Ne, bir batınî hareketi ne de bir devlet adamının etkinliğinden yararlanarak görevini kötüye kullanıp hükümet darbesi yapmak isteğidir. *Mustafa Akdağ*'ın gösterdiği üçüncü neden (18), tarihin bilimsel yorumuna uygun düşüyor. Anadolu'nun sosyo-ekonomik durumu ve siyasal tablosu, *Moğol* ve *Timur* istilalarıyla değişmiştir. *Timur* istilasından sonra, Ege denizciliğinde de büyük gelişmeler olmuştur. İstila dolayısıyla, doğudan batıya doğru bir kitle kaçışı olmuştur. Özellikle, Rumeli'ye akın akın Türkmen aşiretleri geçmiştir. Rumeli'nde Türk yoğunluğunun artmasında, bu istilanın hızlandırıcı bir etkinliği olmuştur. Ege'de de Türkmen bekârları çoğalmış, istihdam zorluğu başlamıştır. Her iki gecede de kolay kışkırtılabilecek boş gezen kitleler (boşolar) bulunuyordu. Bunlara, toprak ve iş bulunulacağı, yeni bir düzen getirileceği sunumlanmıştı (vaad). Bedrettin'in çevresinde toplanan Rumeli toycuları, medrese öğrencileri ve Ege bekârları, *Babaların* çevresinde toplanan meczup derviş kitlelerinden çok ayrı niteliktedirler. Babaların çevresinde toplananlar, dinsel bir etkilenmeyle harekete geçebilirler, ama bu kitlelerin istekleri çok ayrıdır. Savaşıma katılan kitlelerin niteliği, bir yerde, hareketin de niteliğini göstermektedir.

Hareketin başında bulunan kimsenin niteliği

(18) Mustafa Akdağ, agy., S. 345-346.

de hareketin özünü yansıtır. *Orhan Hançerlioğlu* ile *Çetin Yetkin*'in belirttikleri gibi, *Şeyh Bedrettin*, bir iştirakçi miydi? *Orhan Hançerlioğlu*, *Mutluluk Düşüncesi* adlı yapıtında (19), *Şeyh Bedrettin*'i, ünlü İngiliz filozofu *Thomas Moore* ile karşılaştırıyor. *Ütopyacı Thomas Moore*'la *Şeyh Bedrettin* arasında bir karşılaştırma, *Şeyh*'in mutasavvıf olmasından ileri geliyorsa, çok büyük bir yanlıştır. *Orhan Hançerlioğlu*, *Şeyh Bedrettin*'i, yakın tarihin birçok toplumcularından daha ileri bir toplumcu görüyor. Tüm mutasavvıflar, insanlar arasında soyut bir eşitlik görürler. Yunus'un «*Mal sahibi mülk sahibi - Hani bunun ilk sahibi - Mal da yalan mülk de yalan - Var biraz da sen oyalan*» dizeleri, tasavvuf düşüncesindeki materyalizmi (!) eksiksiz biçimde belirler. Burada, üretim araçlarının kamulaştırılmasına değgin hiçbir im yoktur. Dünyanın boş olduğunu kanıtlayan, tanıtlayan, insandaki yaşam sevgisini öldüren, insanın yaşam gücünü ve savaşımını köstekleyen bir düşünce egemendir. *Orhan Hançerlioğlu*'nun gösterdiği bir başka kanıt da *Bedrettin*'in materyalist olduğunu göstermeye yetmiyor. Tasavvufçuların insanları kardeş gördüklerini göstermek için, şu örneği veriyor. «*İsa'dan sonra dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan iki ünlü tasavvuf adamının İbrahim* Edhem ile Belhli Şakik'in şu konuşması, tasavvufçuların bu konudaki düşüncelerini açıkça belirtmektedir: *Türk bilgini Şakik soruyor: Yaşama ilginiz nedir? İbrahim: Bulunca şükrederiz, bulmayınca sabrederiz, diyor. Şakik: Onu bizim Horasan'ın köpekleri de yapar, diye söyleniyor, bulmayınca şükretmeli, bulunca dağıtmalı.*» Bu söyleşide, tasavvuf düşüncesini tümüyle yansıtan özü yakalayabiliriz. Ama, bu söyleşide ma-

(19) Muhittin Arabi'nin ünlü yapıtı *Fürus—ül Hikem*.

teryalist bir düşünce kırıntısı bulmak olanaksızdır. *Hançerlioğlu*, bize göre, *Bedrettin*'i materyalist göstermek istemiştir. Ya da gerçekten, tasavvuftan bunu anlıyor. *İbrahim Edhem*'le *Belhli Şakik*'in birleştikleri, buluştukları nokta, tasavvuf gerçeğini yansıtıyor! *Bulamayınca şükretmek*. Egemen güçlerin geliştirdikleri ve geniş halk kitlelerine aşılamaya çalıştıkları bir düşünce yoldamıdır. Osmanlı sarayı, fetih ruhunu taşıdığı sürece, tekkeye düşman olmuştur. Selçuklu sultanları, birer tekkenin saliki olduktan sonra, tüm güçlerini yitirmişlerdir. *Şükür*'de yazgıya, yazgının dağıtımına razı olmak vardır. Bulunca dağıtmak da yanlışların en büyüğüdür ve bir materyalistin hiçbir zaman yapamayacağı bir şeydir. Birikmiş bir mal, kamunun yararına kullanılabilir. Ama, birikmiş bir malın dağıtılması, feodal bir anlayıştır ve şan kazanmak duygusuyla ilişkilidir. Birikmiş bir sermayeyse, yeniden üretim için ve kamu için yeni bir yatırıma harcanabilir. *Şeyh Bedrettin*'in *Muhittin Arabi*'ye bağlı olduğu bilinmektedir. Sık sık *Füsus*'tan (19) söz etmesi, *Şeyh-i Ekber*'i saygıyla anması, tasavvuf ehlinden olduğunu kanıtlar. *Varidat*'ta, kendi ermişliğini yansıtması da tasavvufta bir hayli ileri derecede olduğunu gösteriyor. Her şeyden önce «*Şeyh*»tir.

Çetin Yetkin de *Varidat*'taki şu tümceleri, *Şeyh*'in siyasal kanısının özü sayıyor: *İnsanlar birbirlerine tapıyorlar, ya da paralara, altınlara, yiyecekler, üne, şana... Bilmedikleri için de Yüce Tanrı'ya taptıklarını sanıyorlar.*» (20) Bu sözleriyle, *Şeyh*'i bir materyalist sayma olanağımız yoktur. Çok açık seçik bir deyimdir bu. Anlaşılamayacak bir yanı da yok. Mal mülk kaygısını atmak amacını taşıyor. Tekke ehline özgü

(20) Çetin Yetkin, «*Etnik ve Toplumsal yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri*,» 1974, May Yayınları, C. I. S. 135-137.

bir aşılama. Paraya pula, mala mülke önem verilmesini istemiyor. Eğer, bundan bir sonuç çıkarılmak isteniyorsa, bu sonuç, Şeyh'in aleyhine bir sonuçtur. Geniş halk kitlelerinde, dünya beğenisinin, yaşam sevincinin öldürülmesinden başka bir şey değildir bu. Bu yüzden, *Nazım Hikmet, Bedrettin Destanı*'nı yazmakla, *Necdet Kurdakul*'un deyimiyle, salt şiir yazmış olmakla kalmamış ve «*İlm-ü Kelâm Müderrisi Şerafeddin Efendi'nin yumruğu altında da*» ezilmemiştir. Ve de hiçbir zaman ezilmeyecektir. *Nazım*'ın *Destan*'ı Türk edebiyatının devrimci şiir örneği olarak kuşaktan kuşağa klasik bir değer kazanarak geçecektir. Çünkü, *Bedrettin* bir siyasal iktidara yönelik bir halk eyleminin önderidir.

Anadolu, tarihin birçok döneminde, birçok kez istilaya uğramıştır. Her istila sonunda, Anadolu halkının çekildiği belli bölgeler olmuştur. Örneğin, *Pers* istilasında, *Serhas*'ın ordularının önünden kaçan Anadolular, özellikle *Kilikya* bölgesine sığınmıştır. *Roma* istilasında da *Toroslara* sığınıldığını biliyoruz. Torosların doruğunda kurulmuş *Jüpiter Tapınağı*, bu kaçış döneminin en ünlü anısıdır. *Moğol* istilasından kaçan Anadolulular, binlerce yıllık deneyleriyle «*iç-el*»lere, Timur istilasından sonra da *Rumeli*'ne kaçmışlardır. Rumeli, Osmanlı devletinin getirdiği yeni bir olanaktır. *Musa Çelebi*'nin yenilgisinden sonra da onun adamları, yenenlerce sürülmüşlerdir. *Mehmet Çelebi*, bir önlem olarak devlet adamlarından *Musa*'yı destekleyenleri birer birer ve hareketteki konumlarına göre cezalandırıyor. *Mihal oğlu Mehmet Bey, Tokat*'taki *Bedevi Çardağı* hapishanesine gönderiliyor. *Kadıasker Şeyh Bedrettin de İznik*'e 1000 akçe ulufeyle ikamete memur ediliyor. (21) Demek, *Şeyh Bedrettin, Musa Çelebi*'nin hareketinde

(21) Mustafa Akdağ, agy., S. 335-336.

yerini almıştır. Ne ki, suçu, o denli büyük değildir. *Şeyh, İznik*'te belki özdeksel bir sıkıntı çekmiştir, ama çalışma sıkıntısı çekmemiştir. Birçok yapıtlarını, bu ikameti sırasında yazdığını biliyoruz. Kaynağında, *Anadolu* halkları tümüyle sıkıntı içerisindedir o dönemde. *Timur*, durmadan yağmalıyor. Üretimin düşmesinden dolayı, büyük bir istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. *Boşolar* (boşgezenler) büyük bir öbek oluşturmuşlardır. Bu öbeklerin işi çapulculuğa döktükleri, hatta devlet görevlilerinin soygun yaptıkları biliniyor. Osmanlı'nın dağılmasıyla, devlet otoritesi kalkmıştır. Taht kavgalarını, Beylerin kavgaları izlemiştir. Timur istilasının sonunda, Anadolu'da üç türlü hareket gözlemleniyor: *a) Taht kavgaları. b) Beyliklerin başlarında bulunan hanedanların siyasal tutkularından doğma hareketler. (Bize göre, Derebeylerin monarşi kurma hareketleridir.) c) Halk kitlelerinin yarattıkları olaylar* (22). *Şeyh Bedrettin* olayı, halkın yarattığı bir başkaldırıdır. Bir materyalist sanatçıyı ve düşünürü ilgilendiren yanı da burasıdır. *Şeyh Bedrettin*'in *şafii eğilimli* olduğu biliniyor. Ama, hukuk bakımından *Fıkh-ı Ekber Ebu Hanife*'ye bağlıdır. *Şeyh Bedrettin*'in hukuk bağı yetmemektedir. Osmanlı, devleti sünni olarak görmüştür. *Şafiiler* de sünnidirler. *Şafii Şeyh Bedrettin*, şii eğilimler de gösteriyor. Osmanlı saltanatının gücünü, kentli ve medreseli bir öz oluşturuyor. Medresede sünni bir eğitim yapılmaktadır. Kentlerde de şii toplulukların yerleşemediklerini biliyorum. Bu yüzden, devlet sünni olmuş ve bürokrasiye tekkelerden daha çok medreseler egemen olmuşlardır. Böyle bir yönetime karşı çıkan bir halk hareketinin başına, *Şeyh* gibi bir düşünürün geçmesi doğaldır. Böyle bir hareketi anlatan *Na-*

(22) Mustafa Akdağ, agy., S. 337.

zım Hikmet'in *Müderris Şerafeddin Efendi*'nin yumruğu altında ezilmesi (23) olası değildir. *Necdet Kurdakul*'un sandığı gibi, *Karaburun ve Aydın* yörelerindeki hareketler, *Şeyh Bedrettin* hareketinden ayrı hareketler değildir. Karaburun ve Aydın dolaylarında yapılan hareketler, *Şeyh Bedrettin* adına yapılmıştır. *Şeyh*'in mahkemedeki ifadesi ve birçok tarihçinin bu ifadeye dayanarak verdiği bilgi, *Mustafa Akdağ*'ın bu kanısını (24) tanıtlamaktadır. *Hüseyin Hüsamettin*'in araştırmasında (25) da *Börklüce Mustafa*'nın *Şeyh Bedrettin Kethudası* olduğu ve hareketi erken başlattığı yazılıdır. Hareketin erken başlatılması üzerinde dikkatle durlmamıştır. Bu ifade, bize çok doğru gelmektedir. *Musa Çelebi* yenilgisinden sonra, yeni bir hareketin planlandığı anlaşılıyor. Ancak, bu hareketin zamansız başlatıldığı savunuluyor. *Şeyh*'in, *Börklüce*'nin hareketi başlattığı anda *İsfendiyar* yoluyla *Rumeli*'ne geçmesi, planlı bir hareketi göstermektedir.

Hareketin *Karaburun ve Aydın* dolaylarından başlatılması da planlı bir durumu saptıyor. Ege kıyıları fethedilince, Türkmenler tarım alanından uzaklaştırıldı. Tarımdan alınan on binlerce boş insan dolaşmaya başladı. O zamanki denizcilerin tayfa sağlamak için, Ege kentlerine geldiklerini görüyoruz. Doğu-Batı deniz ulaşımında Türk korsanlar çok önemli roller oynamışlardır. (26) Bu yüzden, *Karaburun ve Aydın* dolaylarının seçildiği anlaşılıyor.

Kaynağında, Osmanlı'nın henüz sağlam bir ekonomik düzen kuramadığını gösteriyor tüm

(23) Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedrettin*, S. 104.
(24) Mustafa Akdağ, agy., S. 342-343.
(25) Hüseyin Hüsamettin, agy.
(26) Mustafa Akdağ agy., S. 342-343

kaynaklar: *İbni Bibi*'ye göre (27), Türk boylarının Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Bizans halkıyla Türk boyları arasında bir dostluk doğmuştur. İngiliz tarihçisi *W. Ramsay* da (28) bu düşünceyi paylaşıyor. *İdris Bitlisi* (29), Bizans ve Osmanlı sınırında pazarlar kurulduğunu, Türk halkının bu pazarlardan yiyecek ve giyecek aldığını yazıyor. Bu pazarlar, Türk akıncılarının Bizans kasabalarını yağmalamalarını durdurmuştur. *İbni Kemal* de buna benzer pazarların *Kilikya*'da kurulduğunu yazıyor. Bu kaynakların kanıtladığı durum şudur: *Türkler Anadolu'da sağlam bir ekonomik düzen kuramamışlardır.* Bu yüzden, halk, sürekli dirlik düzenlik kavgası vermektedir. *Bedrettin* hareketi de bunlardan birisidir. Ne ki, *Bedrettin*, doğrudan bir halk hareketini örgütlemiyor. Anadolu'da doğan boşluktan yararlanıyor. *Musa Çelebi* kazansaydı, *Bedrettin* olayı olmayacaktı.

Feodal düzenin sürmeyeceği de söylenemez. *Musa Çelebi*'nin iktidarıyla, Anadolu'da yeni bir düzen oluşturulamazdı. O günkü bütün kaynaklar, Anadolu ekonomisinin dıştan planlandığını gösteriyor. Bizans'ın güçlü bir dünya pazarı olduğu ve İtalya'nın bu pazarı düzenlediği biliniyor. Osmanlı, Bizans'a karşı, Bursa'yı canlandırmaya çalışıyorsa da, halkın geçimini sağlayamıyor. Bursa'nın canlanması, *Mustafa Akdağ*'ın da belirttiği gibi, İstanbul'un işine geliyor. Osmanlı bürokrasinin sayesinde Rum ve Yahudi tüccarlara yeni gelişmeler sağlıyorlar.

On Dördüncü Yüzyıl'da İran'a maden ve medeni eşya satan Anadolu, on beşinci yüzyılın başında, bu olanağını büyük ölçüde yitirmiştir.

(27) *İbni Bibi*, S. 55-56.
(28) Mustafa Akdağ, agy., S. 463
(29) Mustafa Akdağ, agy., S. 463 (Akdağ'ın gösterdiği bu kaynağı göremedik. Ama araştırma gereğini de duymadık.)

On Dördüncü Yüzyıl'ın sonlarında, *Yıldırım Beyezit*, İtalyanların dokuma ürünlerini satmalarını yasakladı. Bu, Osmanlı'nın yeni yeni, ülke ekonomisine egemen olmaya başladığını gösteriyor. Ama, *Timur* istilası, bu olanağı ortadan kaldırmış ve ülke ekonomisini bir hayli sarsmıştır. Moğol istilasından beri süren darlık, Timur istilasıyla sınırı zorlayan bir aşamaya gelmiştir. Ekonomik yaşamın sıkıntılı dönemi, bu yüzyılları, halkların hareketlerini hızlandırmalarına yol açmıştır. *Kadı Burhanettin*'in *Ertene Beyliği*'ni ele geçirmesi anında, Orta Anadolu'da büyük bir darlığın ve yağmanın, çapulun hüküm sürdüğü, insan yaşamının tavuk yaşamıyla eşdeğer olduğu kaydediliyor. (30) Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında, çok kısa bir süre esenlikle geçinebilen Marmara bölgesi halkı da daha sonraki yıllarda, önemli darlıklar çekmiştir. Anadolu, yüzyıllar boyunca sömürülen bir ülke olmuştur. Halkımızın bugünkü savaşımı, yüzyıllardır süren bir savaşımdır. *Şeyh Bedrettin* hareketi, bu açıdan önemli bir tarihsel harekettir. Ne ki, onu materyalist bir devrim hareketinin simgesi olarak göstermek, tarihsel doğruya uymuyor.

Şeyh Bedrettin, Osmanlı medreselerinde okumuştur. Bu medreselerin eğitim düzeyini çok aşmış, çağının büyük düşünürleriyle karşılaşmış ve onlardan etkilenmiş, kendi toplum düzeyinin üstünde bir kültür sahibi olmuştur. Tüm bunlar doğrudur. Ama, onu bir başka yere oturtmaya kalkmak, bize tarihsel bir yanlış gibi gelmektedir. Devrimci hareketin tarihsel yanlışlardan arınması zorunludur. *Bedrettin*'i bir halk hareketinin önderi olarak Türk köylüsünün özündeki devrimci niteliği temsil etmesi bakımından, tarihimizin önünde tutabiliriz, ama onun sağ-

(30) *Bezm-ü Rezm*, S. 81.

cıların söyledikleri gibi *Stalin*'in sözleriyle nitelenip o tarihimizi saptıramayız. (31) *Şeyh Bedrettin*'in ilk aldığı kültür, medrese kültürüdür ve bu kültürün izleri, tüm yapıtlarında görülmektedir. Onun büyük değeri, bir hukukçu olarak tarihsel tanımında çağdaş olmasıdır. Tarafsız yargının gerçekleşmesinin toplum düzeni için ilk koşul olduğunu belirtiyor Bedrettin. «*Başkalarının içtihadı ile yargıya varmak haramdır*» sözü onundur. Bu, o günkü Osmanlı hukuku için, çok önemli bir çıkıştır. Yargının bağımsızlığına ilk adım olarak düşünülebilir. *Bedrettin*'in okuduğu medreselerden böyle bir kafanın çıkması, onun özel yetenekleri olduğunu gösterir. *Bedrettin*'in okuduğu medreselerde, salt dinsel eğitim yapılırdı. Kuran'ın ibadet ve muamelât (tapınma ve işlevler) bölümlerini içeren (ahkâm ve akaid) okutulurdu. Bunlar, salt ibadet ve dinsel kurallardan ibarettir. Medreselere edebiyat ve felsefe derslerinin konulması, bir bakıma tefsirin getirilmesi,*Fatih* zamanına rastlar. Bu dönemde, biraz da matematik okutulmuştur. *İznik Medresesi*'nde okutulan dersler içinde, özellikle *Medeni ayetlere*, yani Medine'de inmiş ayetlere önem verilmiştir. Çünkü, bu ayetler, islâm devletinin kuruluş ayetleridir. Osmanlı da, devleti, bu yörüngede kurmaya çalışmıştır. *Şeyh Bedrettin*, bu devlet anlayışı içerisinde yetişmiş olmasına karşın, bu devletin «*rahim*»liğine inanmıştır. Daha adaletli bir devlet kurmaya çalıştığı anlaşılıyor. Belki de *Musa Çelebi*'yle bu yolda anlaşmışlardı. *Musa Çelebi*'nin yenilgisinden ve ortadan kaldırılmasından sonra, siyasal iktidara yönelik bir halk hareketini yönetmesi, yani devlet özleminden doğmuş olabilir. *Şeyh Bedrettin*'in etkisi yüzyıllar boyunca sürmüştür. Anadolu'da gelişen tüm halk hareketlerinde,

(31) İbrahim Konyalı, Stalin'in Şeyh'i Bedrettin Simavi, Tarih Hazinesi, C. I, sayı I, S. 3-7

Şeyh Bedrettin'in lafı edilmiştir. Örneğin, *Pir Sultan*'ın mahkemesinde bile, *Pir*'in «*Bedrettin taifesinden*» olduğu söylenir. (32) *Şeyh*'in kuracağı devletin niteliği neydi? Bu konuda, elimizde kesin belgeler yoktur. *Şeyh*'in hiçbir yapıtında da böyle bir kanıt verilmemektedir. Ama, her zaman adaletten söz ediyor. Adalet üzre hüküm sürmekten söz açıyor. Bu adaletin İslâm üzre bir adalet olması büyük bir olasılıktır. Çünkü, tüm yapıtlarında, *Hanefi fıkhı* egemendir.

Şeyh'in şii eğilimli olduğundan söz edilir. Ölümünden sonra, Şeyh'i sevenler, «*Bedrettinciler*» diye bir grup oluşturmuşlardır. (33) Bu grubun Bedrettin'i beklediği söyleniyor. Tüm dinlerde, sınıfsız bir toplumu oluşturacak birinin geleceği beklenir. Örneğin, Hıristiyanlar *Mesih*'i bekliyorlar. İbranilerden geçme bir inanç onlardaki. Ama, bu tür beklentiler, *Konfüçyüs* ve *Buda* dinlerinde de var. Onlar da bir gün *Buda*'nın geleceğine ve tüm kötülüklere son vereceğine inanıyorlar. Şiiler de İslâm dünyası içerisinde, *Mesih* gibi birisini beklemişlerdir: *Mehdi*. *Mehdi*'nin bir gün gelerek tüm kötülüklere son vereceğine ve kurtla kuzunun bir arada yaşayacağı bir düzeni kuracağına inanılır. Kurtla kuzunun bir arada yaşayacağı bir düzen, sınıf ayrımının olmadığı bir düzendir. Tüm dinler, Tanrı'ya bırakmışlardır bu düzenin kurulmasını. *Mehmet Fuat Köprülü*, Türkmenlerin *Mehdi*'yi büyük bir özlemle beklediklerini yazar. (34)

(32) Pir Sultan Dosyası, Başbakanlık Arşivi, Mühimme 80.

(33) Milli Mecmua, C. 12, S. 141-142, Temmuz 1933, S. 144-145, Eylül 1933. Türk Folklor Araştırmaları, 1968, C. II, S. 226-228, 1969, S. 234, Cahit Öztelli, Papirüs 1969, S. 37 Abdülbaki Gölpınarlı.

(34) M. Fuat Köprülü *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İkinci basım, 1972, S. 165-166.

Bedrettincilerin de *Bedrettin*'i beklemeleri, onun sınıfsız bir toplumu müritlerine aşıladığı kanısını verebilir. Kaynağında, mutasavvıflar, *mâna*'nın yaşama geçmesini isterler. Bu bakımdan, salt adalete yönelik bir düzeni kurmak istemiş olması, bir mutasavvıf olan *Bedrettin* için, yadırganır bir durum değildir. Bir de onun gerçekten, çok büyük bir hukukçu olduğunu düşünürsek, *Bedrettin*'in sınıfsız bir toplum düzeni kurmak istemesini yadırgayamayız. Ama, tüm bunlar, birer varsayımdan ileri gitmiyor. Çünkü, *Şeyh*' in bu yolda yazılmış tek satırı yoktur.

Bedrettin'in bir *şii* olup olmadığı da tartışılır. *Şiilik,* bu dönemde çok önemlidir. Çünkü, Moğol istilasında bulunan Anadolu'da, istilacı güçlere karşı savaşı, şiiler sürdürmüşlerdir. İran'dan ve Türkistan'dan gelen Türkmen şiilerin dervişleri, istilacılara karşı halkı örgütlemişlerdir. Selçuklu kentleri, Moğollarla işbirliği yaptığı için, Doğu'dan gelen yeni topluluklar, kırsal kesime yerleştiler. Bu yeni topluluklar, şii inancındaydılar. Bu yüzden, kırsal kesimde, güçlü bir şii kitlesi oluştu. Anadolu'nun bu yeni tarihsel döneminde, kırsal kesime yerleşmiş bu toplulukların çok etkin olduklarını görüyoruz. *Prof. Babinger*'e göre, Selçuklular bile şiidirler. Bu savda, bir gerçeklik bulunabilir. Çünkü, Selçuklular, *Mâverâünnehr*'den gelmişlerdir. *Mâverâünnehr*, tarihinin hiçbir döneminde sünni olmamıştır. Bu yüzden, Selçuklu'nun da şii olması olasıdır. Selçuklu Başveziri *Nizamülmülk de Siyasetname*'de, Türk boylarının şii olduklarını yazıyor. Anadolu Türkmenleri, her zaman şii inancını korumuşlardır. Timur istilasında, şii bölgelerinin kılıçtan geçirilmediğini biliyoruz. Bu da *Mâverâünnehr*'in tümüyle şii olduğunu gösteriyor. *Bedrettin*'in şii inancında olduğu, tüm Türkmenlerce benimsenmiştir. *Pir Sultan*'ın *Bedrettin taifesinden* olduğu, yabana atılır bir sav değildir. *Ba-*

binger ve Necdet Kurdakul da bu doğrultuda düşünüyorlar. (35) *Prof. M. Fuat Köprülü*, «*Anadolu'da İslâmiyet, Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarih-i Diniyesine Bir Nazar ve Bu Tarihin Membaları*» adlı makalesinde, Türkler arasında ilkel dinlerinin ve geleneklerinin etkilerinin yeni kabul ettikleri dinlerden baskın olduğunu yazıyor *Nizamülmülk*, Selçuklu'nun Türkmen olduğunu, Türkmenin de şii olduğunu bildiriyor. *M. Fuat Köprülü*, bu kaynaklara dayanarak Türkmenin şii inancını sürdürdüğünü söylüyor. (36) Bunlara dayanarak *Bedrettin*'in de şii inancında olduğu savunuluyor. *Bedrettin*'in *Mısır*'da bulunduğu yıllarda, şiiliği incelediği söylenebilir. Çünkü, Mısır'da şii inancı daha yaygın olmuştur. *Ahmet Rasim*, Mısır'a *Ümera-i Çerâkese*'nin egemen olduğunu, bu şia şerrinden *Acemistan*'ı ve *Mısır*'ı kurtarmanın zorunlu olduğundan söz eder. (37) *Ahmet Rasim*, İslâm birliğini sünni bir inanç yörüngesinde sağlamak istiyordu. Bunu sağlamak için, gerekirse, *Hint*'e ve *Turan*'a değin gitmek gerektiğini ileri sürüyordu. Bununla, resmi görüşe her zaman şöven düşüncelerin egemen olduğunu belirtmek istiyoruz. *Ahmet Rasim*, *Bedrettin*'in Timur istilasına karşı savaşmayı telkin ettiğini, bu yüzden, böyle bir adama şiilik ve batıniliğin yakıştırılamayacağını yazıyor. Yani, şiilerden büyük adam çıkamaz. Hatta, şiiliğin başka devletler adına çalışmak olduğunu, vatan hıyaneti olduğunu bile yazar.

Bedrettin, ister şii olsun, ister sünnî, *Hanefi içtihadı* üzre bir hukuk düzenini savunmuştur. Onun başlattığı harekette, şiiliğinin bir payı olduğunu sanmıyoruz. Böyle bir niteliğini hiçbir

(35) Necdet Kurdakul, agy., S. 258

(36) M. Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası. Sene 2, sayı 4.

(37) Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. I. S. 176

kaynak söylemiyor. *Seyyit Şerif Cürcani*'nin şiiri, sorunu daha iyi aydınlatıyor. *Cürcani*, o günkü Anadolu devletinin ilkel hukukla yönetilmeye çalışıldığını ve bu yüzden, cehalet içinde yüzdüğünü yazıyor. Töre hukukuyla islam hukukunu birleştirmeye çalışan bir eğilim olduğunu belirtiyor. *Şeyh Bedrettin*, bu hukuk karışıklığı içinde, Osmanlı devletine bir hukuk ilkesi getirmiştir. Bu, yadsınamaz bir gerçektir.

Osmanlı'nın bir hukuk devleti olmak istemi, zaman zaman sezilir. Özellikle, adil olmak eğilimi vardır. *Fatih*'le birlikte adil olmak yerine güçlü olmak önem kazanmıştır. Ama, ilk dönemlerde, adaletli olmak, çok daha önemli olmuştur. *Osman Gazi*, hukuk çalışmaları yapan kayınbabası *Edebali*'ye ve *Zekâriya Baba*'ya bazı köyler vakfetmişti. *Osmân Bey*'in sonuna değin hukuka saygılı davrandığı görülüyor (38). Bu dönemin bütün bilginlerinin devlet yönetimine sünniliği egemen kılmaya çalışırken, özel yaşantılarında şii eğilimler görülüyor. Örneğin, *Muhlis Paşa* ve *Osman Bey*'in bacanağı *Mevlâna Tursun*'un devlet yönetiminde «*ehl-i sünnet*»e bağlı olduklarını ama, ılımlı şiiliğin yayılmasına da razı oldukları biliniyor. (39) Bu dönemde, özellikle, Doğu Anadolu'yla Orta Anadolu'da ehl-i sünnetin geçerli olmadığını, ama Hanefi hukukunun egemen olduğunu yazıyorlar. *Yıldırım*, Anadolu'da kurulmuş olan yeni devletin bir hukuk devleti olmasına çok önem vermiş olmalı. *Ortadoğu*'nun en önemli hukuk bilginlerinin *Yıldırım* zamanında Anadolu'ya geldiklerini biliyoruz. Ne ki, tasavvufa düşkün kadıları da Bursa'ya toplayıp yakmak istemiştir. (40) *Bed-*

(38) Necdet Kurdakul, agy., S. 10.

(39) M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar*, İkinci basım, S. 177.

(40) *Aşıkpaşazade Tarihi*, S. 75.

rettin'in yetişmesi de *Yıldırım* zamanına rastlar. Demek ki, hukukun üstün kılınmak istediği bir dönemde yetişmiştir. Kurmak istediği devletin özünü *Hanefi hukukuna* dayalı bir sistem oluşturacaktı. Hanefi hukukunun bazı katı kurallarını aştığı kuşkusuz. Ama, özünde böyle bir hukuka dayandığı da bir gerçek. Zaman zaman çok katı Hanefi hukukçulara rastlanılmıştır. Örneğin, *Molla Lütfi* adlı çok dürüst ve değerli bir hukukçu, *Hatipzade*'nin fetvasıyla katledilmiştir. *Fahrettin Acemi, Vurufilerin* yakılması gerektiğini fetva etmiştir. *Fatih* zamanında, *Şeyh Bedrettin*'in zındık olduğuna ve yapıtlarının okutulmamasına fetva verilmiştir. Bütün bu bağnaz Hanefi hukuk bilginlerine karşın, *Bedrettin*'in çok ileri bir hukukçu olduğu anlaşılıyor. Hareketine «*adalet*» kavramının egemen olduğu, hareket süresince topraktan söz ettiği ve kollektif bir üretime eğilimli olduğu belli olmakla birlikte, açık seçik bir düzen önerisi yok.

Osmanlı tarihçilerinin *Bedrettin* hakkında yazdıklarını incelersek, daha duru bir kanıya varmamız olanağı doğar:

İbn Arabşah, Ukudü'n Nasîha'da, kendisiyle 819'da buluştuğunu yazıyor. Şeyh hakkındaki kanısı şöyledir: *Vüs'at-i ilmiyyesini derya gibi payansız buldum. Hususiyle, fürû'-ıfıkhiyyede...* Ünlü hukukçu *Hidâye*'ye bin doksan sorusu olduğunu da *İbn Arabşah* bildiriyor. Hanefi hukukçuların en büyüğü olduğu söylenen *Hidâye*'ye bin doksan sorusu olmak, hukuk düzeninde, büyük bir reforma gereksinme duyduğunu göstermektedir. *İbn Arabşah,* Mısır dönüşü,*Şeyh*'in çevresine fukahâ ve fukarayı topladığını yazıyor. Sufî tabiatlı olduğunu da ekliyor. Demek ki, *Şeyh*, yoksuldan yana bir tutum içindedir. Özgür düşünceden yana olduğu da anlaşılıyor. *İbn Arabşah, Şeyh*'in sonunu da şöyle anlatıyor: *Başına avam-ı nâstan birçok kimse topladı, pa-*

dişah olmak hevesine düştü. Çelebi Mehmet aleyhine huruç eyledi. İsfendiyar'a geldi. Oradan Edirne'ye geçti. Halk kendisinden yana oldu. Bilumum halkın kendisiyle birleşmesine ramak kalmış idi. Bundan dolayı, Sultan Mehmet'in bizzat hareketi icap etti. Sultan Mehmet, bunu sıkıştırıp mağlup etti. Kendisini derdest ile kendi hakkında kendisinden istiftâ etti. Bâgî olmasıyla, mali masun olmak üzere kanı mübah olduğu hakkında fetva verdi. Kendi fetvasıyla, kendisi 820 şuhûrunda uryân olarak asıldı. (41) *İbn Arabşâh, Bedrettin*'le çağdaştır. Onunla görüşmüştür. Nerede, ne zaman görüştüğünü belirtecek değin doğru yazmaktadır. Öyleyse. olayın ilk habercisinin verdiği bilgiler de doğru olmalıdır. Anlatımın doğruluğunu gölgeleyecek bir üslup da görülmüyor. *İbn Arabşah*'ın anlatısına göre, Şeyh, «*bâği*» yani serkeş, asi olduğu için asılmıştır. Dinsel bir suçlama görülmüyor. Siyasal iktidara yönelik bir hareketi yönetmiştir. Halkın tümünün de kendisinden yana olduğu, ancak, gerekli zamanı bulamadığı anlatılıyor. Demek, *Şeyh*'in hareketin zamansız başladığına dair sözler söylediği bir gerçektir. Yalnız, *İbn Arabşah*'ın *Börklüce Mustafa*'dan ve *Torlak Kemal*'den söz etmemesi çok gariptir. *İbn Arabşah*'ın verdiği bilgiye dayanarak idam işinin 1417'de olduğu söylenebilir. Abdülbaki Gölpınarlı, idam tarihinin 1417 ya da 1420'de olduğunu belirtiyor. Bu tarihlerden birisi kabul edilebilir. Önemli olan, *Şeyh*'in niçin asıldığıdır. Onun çıplak olarak asılması da çok önemli görülmüyor bize. Çünkü, o dönemlerde çıplak asılmak yoldamı bulunmaktadır. «*Işk dârına dost zülfü asmıştı beni uryan*», Yunus Emre.

Bizans tarihçesi *Dukas*'ın verdiği bilgi de *Bed-*

(41) *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin*. Abdülbaki Gölpınarlı, İsmet Sungurbey, S. X.

rettin olayını aydınlatmak bakımından önemlidir. *Dukas*, o zamanlarda, *Karaburun* dolaylarında, basit bir Türk köylüsünün ortaya çıktığını ve köylülere, «*söylevler verdiğini, öğütlerde bulunduğunu, özellikle, kadınların dışında yiyeceklerin, giyeceklerin, hayvanların, arazinin tümünün kamunun malı olduğunu belirttiğini yazıyor. Dukas, üstüne basa basa 'ortak mal'dan, yani kamu mülkiyetinden söz ediyor. Şeyh Bedrettin olayının can damarı da burada atıyor.*» Hıristiyanlarla, iyi ilişkiler içinde bulunduğunu, Sakız adasının rahipleriyle çok iyi ilişkler kurduğunu da ekliyor. *Çelebi Mehmet*'in Saruhan valisi *Sisman* altı bin kişilik bir kuvvetle, Börklüce'ye karşı harekete geçmiş, ama başarı kazanamamış. *Dukas, Börklüce*'den hayırla söz etmiyor. Ona göre, *Börklüce Mustafa, peygamberin adını taşıyan bir yalancıdır.* (42) Köylülerin *Börklüce Mustafa*'ya *Dede Sultan* dediklerini de *Dukas* tarihinden öğreniyoruz. *Keşiş Turlot*'un da buna uyduğunu, sonunda *Bayezid Paşa*'nın büyük bir kuvvetle, köylülerin üzerine geldiğini ve onları yendiğini, tutsaklarını *Ayasluğ*'a getirdiğini, *Börklüce Mustafa*'ya çok işkence yaptıklarını, ama onu düşüncesinden caydıramadıklarını bizzat gözlemlediğini, Turlot'un ve tüm dervişlerin *Börklüce*'nin ölümüne inanmadıklarını dinlediğini yazıyor. Saruhan ve çevresinin iyice tarandığını, *Börklüce* yanlısı dervişlerin işkencelerle öldürüldüğünü anlatıyor. *Dukas*, olayların içinde yaşadığını, *Giritli keşişe* sorular sorduğunu bildiriyor. Ama, *Börklüce* olayıyla *Bedrettin* arasında bir bağlantı bulunduğuna dair bir işarette bulunmuyor. *Dukas*'tan öğrendiğimiz, *Börklüce* hareketinin «*Toplumsal içerikli*» bir ihtilal hareketi olduğudur.

(42) Dergah Mecmuası, Köprülüzade Ahmet Cemal, C. II, S. 183

Toplumsal savaşımlar içinde yer alabilecek nitelikte bir hareket olduğunu ve Türk köylüsünün devrimci özü içinde taşıdığını gösterir.

Osmanlı tarihçileri içinde, *Şeyh Bedrettin* olayına en çok eğilen ve onu kıyasıya suçlayan tarihçi *Âşıkpaşazade*'dir. Kendi dedesi de bir başkaldırıcı olan *Âşıkpaşazade*, siyasal iktidardaki yerini alınca, tam bir halk düşmanı oluvermiştir. Resmi görüş, her görüşün üstünde yer alıyor, tarafsızlık sözkonusu olmuyor. *Âşıkpaşazade*, *Sultan Mehmet*'in *Şeyh Bedrettin*'i bin akçe aylıkla *İznik*'e ikamete memur ettiğini, sonra da *Şeyh*'in *Börklüce Mustafa* olayıyla ilgili olarak *İsfendiyar*'a kaçtığını ve sonra da *Rumeli*'ne geçtiğini anlatır. Böylece, ilk kez, *Börklüce*'yle *Bedrettin* arasında bağlantı kurulur. *Âşıkpaşazade*, bu ilişkinin belgelerini göstermez. Olayların tanığı gibi anlatır. *Sultan Mehmet*'in vakanüvisti'dir zaten. *Mustafa*'nın kendisini peygamber ilan ettiğini, *Sultan Mehmet* oğlu *Murad Han* ile *Bayezid Paşa*'nın ortak yönettikleri orduyla ortadan kaldırıldığını, o ilin tüm gözden geçirildiğini, *Manisa*'da *Torlak Hü Kemal*'e dönüldüğünü ve onun da yok edildiğini söylüyor. *Bedrettin*'in *Ağaçdenizi*'nde büyük bir güç bulduğunu, padişahın *Bedrettin* üstüne bizzat gittiğine göre, savaşın gerçekten «*azim*» olduğunu anlamak kolay olur. Ama *Âşıkpaşazade*'ye göre *Bedrettin*, savaşmamıştır. Adamları, durumu iyi görmeğince, kendisini yakalayıp Şerez'e getirmişler. İranlı bilgin *Mevlâna Haydar*'ın «*malı haram, kanı helâl*» fetvasıyla asıldığı da kaydedilmiştir. *Şükrullah Bin Şahabettin* de *Karaburun* olayından söz ediyor. Olayın 1412 Eylülünde geçtiğini yazıyor. *Börklüce*'yi «*ibahacı*» (dinsiz) bir kişi olarak tanıtıyor *Nüşirevan*'ın çağında, *Horasan*'da başkaldıran zındıklar gibi, *Börklüce*'nin de çevresine bir sürü zındığı topla-

dığını ve *Muhammet* tarafının kazandığını bildiriyor. Bunların «*Yoktur tapacak, Çalap'tır ancak*» dediklerini, ama «*Muhammet Tanrı elçisidir*» demediklerini belirtiyor. Böylelikle, olayın dinsel nitelikte bir olay olduğunu vurgulamış oluyor. Şimdiye değin, hiçbir tarihçinin değinmediği ve imlemediği bu niteliği benimsemek olanaksız görünüyor bize. Yukarıda da belirttiğimiz gbi, *Âşıkpaşazade*'nin *Börklüce* ve *Bedrettin* olayının bağlantılı bir olay olduğu üzerinde söyledikleri bile, bize yabancı kalmaktadır. Çünkü, *Bedrettin*'le ve *Börklüce*'yle bizzat görüşen İbn Arabşah ve Dukas, bu iki olaydan söz etmiyorlar.

Yazarı bilinmeyen *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın verdiği bilgiler, *Âşıkpaşazade*'yi kaynak alıyor. Ama *Mustafa Akdağ*'ı haklı çıkaran çok önemli bir bilgiyi veriyor. *Mustafa Akdağ*, *Bedrettin* olayının bir devlet adamının hareketi olduğunu söylüyor. Bu yazarı bilinmeyen tarih, *Bedrettin*'in *Kadıasker* bulunduğu sıralarda, birçok kimseye «*mansıb*» verdiğini, onların da harekette kendisinin yanında yer aldıklarını bildirirken pek haksız sayılmaz. *Bedrettin*'in devlet gücünden yararlandığı bir gerçek gibi görünüyor. (43)

Urıuç Bey, *Bedrettin* olayından, «*garip bir kıssa*» olarak söz ediyor. *Börklüce Mustafa*, *Şeyh*'in kethudası imiş. Peygamberliğini ilan etmiş. Anlaşılan, *Şükrullah bin Şahabettin*'in etkisinde kalıyor. «*Şeyh, Mustafa'nın hareketlerini işitince sevindi. Şeytan, gönlüne kuruntu düşürdü. Zevk-u sefa etmek isterdi. Şeyh Bedrettin'i bu yüzden Samsun'a dek sürmüşler. İsfendiyar'a geçmiş. Kazasker iken tımar verdiği erler ve tavacılar hep yanında toplandılar. Zağra'da yakalandı, Serez'de Sultan Mehmet'e teslim edildi.*»

(43) Bu tarih için bak. Abdülbaki Gölpınarlı, agy., S. XV.

diyor. Tarihinin de *18 Şubat 1417* olduğu kaydediliyor. Bu bilgilerin tutarsız oldukları, hiçbir dayanağı bulunmadıkları apaçık. *Bedrettin*'ın zevk-u sefaya düşkün olduğunu ve bu yüzden sürüldüğünü gösteren başka hiç bir kayıt yoktur. Bu yüzden,*Uruç Bey* tarihine güvenmek olanaksız görünüyor.

Nazım Hikmet'in dayandığı kaynaklardan birisi olan *Neşri Tarihi, Kitab-ı Cihan-nümâ*, 1957' de *Faik Raşit Unat* ve *Mehmet Köymen* tarafından yayınlandı. *Bedrettin*'le ilgili bölümü, gerçekten önemli. Karaburun'da «*mübalağa cenk ettikleri*» burada yazılıdır. *Börklüce Mustafa*'nın hareketi başlatmasmdan sonra, *Bedrettin*'in önce *İsfendiyar*'a, sonra *Ağaçdenizi*'ne gidip makam tutuğu, burada da yineleniyor. *Hû Kemal* adlı bir *torlak*'ın da kendisi gibi torlaklarla illerde fesat yarattıkları söyleniyor *Neşri Tarihi*'nde. *Bedrettin*'in padişahlığını ilan ettiğini, *Börklüce* olayı ile *Bedrettin*'in olayının, hatta *Torlak Hû Kemal* olayının ortak, bağlantılı hareketler olduklarını yazıyor. Belli bir kaynak göstermiyor. O zamanki tarihlerin ortak yanları bu. Bundan sonra verdiği bilgiler, hep birbirlerine benzer. Bize göre, *Bedrettin* olayı ile, *Börklüce* olayının önceden planlanmış bir harekatın ürünü olduğunu, tüm tarihçiler, *Âşıkpaşazade*'den çıkarıyorlar.

İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'i, daha çok yoruma dayanıyor. Belli kaynakları yineledikten sonra, devlet tarihçisi sıfatıyla, olayın kahramanlarını karalama yoluna sapıyor. *Bedrettin* olayı, *Heşt Behişt*'in yirmi altıncı destan'ıdır. «*Sımaven Kaadıy denilmekle meşhur Kaadı Bedrüddin Mahmud'un şeyhlik ve irşad-ı halk tarıkıyla teshir-i bilad daiyesiyle hurucu ve etrafına halkı davet zımnında müridanını ve hususiyle Mustafa'yı Aydın iline irsali ve kaadı müşarünileyhin Rumeli'nde de zuhuru ve miyan-ı İbad-*

da zındıka ve ilhad ızharı beyanıdadır.» Diye başlayan bu bölüm, olaya, yine bir dinsizler ayaklanması olarak bakıyor. *İdris-i Bitlisî* de bir kanıt gösteremiyor. Ama, çekinmeden yoruma girebiliyor. Ruh yapısı bozuk kimseleri kandıran *Şeyh*'in bilimsel yeteneğini ve zekâsını övmekten başka çare bulamayan devlet tarihçisi, onun hanefi hukukunda eşsiz bir bilgin olduğunu da söylüyor. Ama, böyle bir hukuk adamının başkaldırısının gerçek nedenlerini aramıyor. *Musa Çelebi*'nin sadaret makamına atadığı *Şeyh*'i, *Çelebi Mehmet*'in İznik'e sürdüğünü yazıyor, ama nedenini belirtmiyor. *İdris-i Bitlisî*, devlet tarihçiliğine karşın, *Bedrettin*'in yaratılışının doğruluğa ve araştırıcılığa yatkın olduğunu vurgulamaktan kendisini alamıyor. Zamanının çoğu bölümünü ibadete ve zikre ayırdığını da bildiriyor. Keşif ve kerametiyle ünlü olduğunu da yazıyor. Ama, *«Yetişkinlerin yoluyla kemale ermediği için bencilleşmiş.»* Bu bencilliği yüzünden de milleti bilim dışı çabalara yöneltmiş. Cahillerin nefisleri habis olurmuş. *Mustafa* bir *«dâi»* imiş. Yani bir çağrıcı. *Bedrettin* adına bir çağrıcı *İdris-i Bitlisi*, gerçekten tümüyle devlet tarihçiliğini temsil ettiğini gösteren resmi görüşü yansıtmakta ustadır. *Bedrettin*'in halktan hayvan gibi yaşamak isteyen birçoğununa *«lezzet-i hayvaniyye ve gayri meşru»* hareketlere ruhsat vermiş. Bu yüzden, bunlarla başa çıkılamıyor. *Bayezid Paşa'nın önerisiyle ajan kullanılmış. Bu yolla yenilgiye uğratılmışlar. İdris-i Bitlisi*'nin verdiği bir bilgi, özellikle önemlidir. *Tüm Bedrettin yanlıları, elde ettikleri mülkten kovulmuşlardır. Hareketin yönünü belirtmesi bakımından önemlidir.*

Resmi görüşün *Bedrettin*'i mahkûm etmesine karşın, halk *Bedrettin*'i kendisine mal etmiştir. Bizce, *Bedrettin* olayı, gerçek bir halk olayı olarak görülmelidir. Çünkü, halk, kendisine mal et-

tiği kimseleri, kültürüne alır. *Veled İzbudak*'ın Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayımladığı Atalarsözü adlı kitabın 302. atalarsözü, şudur: «*Ben de halimce Bedrettinim.*» (44). *Vahit Lütfü Salcı*'nın *Gizli Türk Dini Oyunları* adlı kitabında, *Bedrettini* kabilelerinden ve bu kabilelerin alevilere özgü sema oyunları oynadıklarınsöz ediyor. (45) Yine*Vahit Lütfi Salcı*'nın *Türk Amacı* dergisinde yayımladığı *Trakya'da Türk Kabileleri* adlı makalesinde, *I. Amuca Kabilesi* anlatılıyor. Yazar, bu incelemesinde, kabilede hâlâ Bedrettinciler olduğunu, bir ara *Tevfik Bey Baba* adında bir tarihçi ve şair kişinin bunları yollarından caydırdığını belirtiyor. (46) Bu gerçekler, *Bedrettin*'in halka mal olduğunu, bütün kınamalara, baskılara, yasaklamalara karşın, *Bedrettin*'in halk içinde yaşadığını gösteriyor. Bir halk hareketini yaratmasaydı, *Bedrettin*'in bu denli etkin biçimde varlığını sürdürmesi beklenemezdi. Kanımızca, bundan daha güçlü bir kanıt olamaz.

Şakayik-i Nümaniye yazarı *Taşköprülü Zade Ahmet Efendi, Şeyh*'in yetişmesi hakkında bilgi veriyor. *Taşköprülü Zade*'nin anlattığına göre, *Bedrettin*, okuma yazmayı, annesinden öğrenmiş. Demek, ailesi köklü bir kültüre sahiptir. O dönemde, okur yazar bir kadının varlığı, çok az görülen bir durumdur. Kuran'ı, bu arada ezberlemiştir. *Mevlâna Şahidi*'den yüksek matematik dersleri almıştır. *Mevlâna Yusuf*'tan da dilbilgisi dersleri alıyor. Babasının amcası oğlu *Mevlâna Müeyyed Bin Abdülmümin* ile Mısır'a gidiyor. Seyyid Şerif Cürani ile birlikte *Mubarekşah Mantıki*'den ders alıyorlar. Mekke'ye gidip *Şeyh Zil*'le çalışıyor. Mısır'a dönerek *Seyyid Şerif*'le

(44) Abdülbaki Gölpınarlı, agy., S. XXV.

(45) Vahit Lütfi Solu, *Gizli Türk Dini Oyunları*, S. 37.

(46) Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkib*, S. 94. XXVIII.

sürdürüyor çalışmalarını. Şeyh Ekmel Medreselerinde araştırmalar yapıyor. *Sultan Berkok*'a ders veriyor. *Seyyit Hüseyin Ahlati*'ye intisap ederek ondan tasavvuf öğreniyor. Tebriz'e gidiyor. Söylentiye göre, *Timur*'la da tanışıyor. *Sakız ahalisi, Bedrettin'e duyduğu saygıdan dolayı müslüman olmuştur.* Bu, bir söylentidir. Ama, halk içinde söyleniyor. Bu açıdan çok değerlidir. Özdeş kaynaklar, *Şeyh Ahlati*'nin ölümünden sonra, *Bedrettin*'in müderrisliğe getirildiğini yazarlar. Sakız adasının Rum hakiminin ona hayran olduğunu özellikle belirtiliyor. *Sakız hakimi, Bedrettin'e olan hayranlığından dolayı, islâm dinine geçmiştir.* Bu söylentiler, *Bedrettin*'in *Tanrı* buyruğuna sonuna değin bağlı olduğunu gösterir kanıtlardır. *Letaif-ül İşârt, Teshil* adlı yapıtları, özellikle övülüyor. *Teshil*, kendi yapıtının eleştirisidir. Tüm Osmanlı edebiyatında, böyle bir davranışa rastlanabileceğini sanmıyorum. *Maksud, Bedrettin*'in dilbilgisi konusunda, tümce yapısı hakkında yazdığı yapıtıdır. Türk Dil Kurumu'nun dikkatine sunmakta yarar görüyoruz. *Ukud-ül Cevahir* de *Maksud*'un açılmasıdır. *Meserret-ül Kulûb* ve çevirisini sunduğumuz *Vâridât*, tasavvuf konulu yapıtlarıdır.

Şeyh Bedrettin üzerine düşüncelerin ve yorumların Tanzimat'tan sonra da sürüp gitmesi, onun etkinliğinin ve düşüncesinin çağları aşan nitelikte olduğunun en büyük kanıtıdır. Özellikle, özel mülkiyetin kutsallığından yana olanlar, *Bedrettin* üzerine yeni kurgulara girmişlerdir. *Namık Kemal* gibi, halktan yana olduğu söylenen bir özgürlük ve vatan şairinin *Şeyh Bedrettin*'in karşısına, tüm özgürlükleri yok sayan bir anlayışla çıkması, doğrusu düşünülecek bir durumdur. Edebiyat tarihçilerinin *Namık Kemal*'i yeniden gözden geçirmeleri gerekiyor. Burjuva demokrasisi için, onca savaşan *Namık Kemal*, *Şeyh*'in siyasal iktidarı değiştirmeye yö-

nelik hareketini, kıyasıya eleştiriyor (47). *Namık Kemal*'e göre, *hükümet biçimleri için birçok hak biçimleri vardır. Ortada bir hükümet başkanı varsa, yeni bir hükümet kurmaya kalkmak, isyan etmektir, buna da kimsenin hakkı yoktur. İsyan ettiği için, onun bilimsel erdemine bile inanmak zordur.* Hükümet boş ise, hak isteminde bulunulabilir, ama hükümet varken böyle bir istemde bulunmak, bilimsel erdemden yoksunluk oluyor. *Namık Kemal, Bedrettin* hakkındaki düşüncelerini sergilerken, gerçek bir bağnaz olduğunu da kanıtlıyor. *Bedrettin*'in *siyasal iktidarı eline geçirmesi durumunda bile, yasallık kazanamayacağını, çünkü, taşıdığı düşünceler bakımından, yasal olma olanağı taşımadığını söylüyor. Bedrettin*'in siyasal iktidar olmak için gösterdiği dayanaklar, siyasal yararlar bakımından lanetlenmiş kurallardır. *Bir kez, tüm din ayrılıklarını ortadan kaldırmak ve tüm dinleri birleştirmek isteyen Şeyh Bedrettin, İslâm dinindeki gelişmeyi durduracaktır. Tüm dinleri birleştirmek ve onlara hoşgörüyle bakmak, İslâm'ın özüne aykırıdır.* Salt bu yüzden onun bilimsel gücüne inanmak olanaksızdır. Kaldı ki, bilimsel gücü ve yeteneği, onu kurtaramaz. Bu, olsa olsa, insan doğasının bir sonucudur. *Bedrettin* gibi, olgun bir kişiyi bile yoldan çıkarmıştır.

Solakzade, tarihi de *Namık Kemal* gibi değerlendiriyor *Bedrettin*'i. Siyasal iktidara yönelik bu hareketi, haksız buluyor.

Ahmet Mithat Efendi, kendi boyunu aşan nitelemelerle *Bedrettin*'e çullanıyor?. Bunca zeki ve güçlü olan, bilimdeki yeteneği saptanmış bir adamı, *Musa Çelebi* olayından sonra, İznik'e ikamete memur etmenin yanlışlığına dokunduktan sonra, Şeyh'i hilekârlıkla suçluyor. Kendisine

(47) Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, C. II, S. 52-53.

çok bağlı olarak yetiştirdiği *Börklüce Mustafa Ağa. yalnız, Bedrettin*'i müslüman sayarmış, İznik'te, bir yandan efendisiyle birlikte, onun yapıtlarıyla uğraşırken diğer yandan da devletin haliyle uğraşırmış. Özellikle, İslâmın bozulmasına çalışırmış. Çünkü, müslümanlıkta çaba gösterseymiş, bunca fenalıklara karşı çıkarmış. İşte, tüm bunlardan dolayı, *Ahmet Mithat Efendi, Şeyh Bedrettin*'e ve *Börklüce Mustafa*'ya yükleniyor. Böylece, Tanzimat Efendilerinin dünya görüşleri de aydınlanıyor. Halktan yana değil de devletten yanadırlar. Siyasal iktidarın el değiştirmesini, halk lehine düşünmüyorlar. Onlara göre, levanten gruplarının dayandığı sermaye adına bir el değiştirmenin söz konusu olduğu açığa çıkıyor. *Ahmet Mithat Efendi* (48), *Mufassal*'ında daha fazla bilgi veremiyor.

Asıl büyük saldırılara, *Kafkasyalı Mizancı Murat Bey* geçiyor (49). *Mizancı*, bir noktada, fütursuz *Ahmet Mithat Efendi* gibi davranmaz. *Bedrettin*'in *İslâm*'a aykırı düşünceler yaydığı hakkındaki yaygın kanıya katılmaz. Bu düşünceleri belki de bozulan İslâm dinini yeniden düzeltici ve kaynağına yöneltici bulur. Ama, *Börklüce Mustafa* ile *Torlak Kemal* hakkında özdeş sözleri söylemekten kaçınır. Bunlar, *Şeyh*'in yüce düşüncelerini yanlış yansıtarak batıniliğe yönelmişlerdir. *Şeyh*'in düşüncelerinin yanlış yansıtılmasında, bu iki müridin önemli rolleri olmuştur. *Mizancı Murat Bey*, Osmanlı devrim tarihinin de bunlar olduklarını kaydeder. Osmanlı devrim savaşımcılarının defterinin başına, «*Bedrettin Simavi, Dedesultan (Börklüce Mustafa) Kemal Hob din (Hü Torlak Kemal) yazılmalıdırlar*» der. Mizancı, çok akıllı bir yorumcu ola-

(48) Ahmet Mithat, *Mufassal*, S. 103.

(49) Mizancı Murat Bey, *Tarih-ül Ebulfaruk*, S. 115-116.

rak, *Bedrettin* olayını şöyle anlatıyor: «*Bedrettin'in kendisi ortaya çıkmamıştır. Mustafa'yı ve Kemal'i Anadolu'ya gönderdi, onlara görev yaptırttı. Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal'in asıl görevleri Bedrettin felsefesini yaymaktı.*» Herhangi bir belgeye dayanmadan, bu iki *Bedrettin* müridinin şunları yaydıklarını yazıyor: «*Allah dünyayı yaratmış, insanlara sunmuştur. Tarım ürünleri ve servet, kanunun ortak hakkıdır. İnsanlar eşittirler. Birinin sonsuz servet biriktirmesine karşın, öbürlerinin ekmekten bile yoksun kalmaları, Tanrısal adalete aykırıdır. Tanrısal amaç, böyle bir haksızlığı kabul etmez. Nikâhlı kadınlardan başka her şey, insanların ortak kullanacakları biçimde yaratılmıştır. Tanrı'nın yasaları, insanların akılları ölçüsünde anlaşılır. Bir bölüm insanların inançları, bir bölümünün inançlarına aykırı düşüyor diye, egemen olanların, öbürlerine baskı yapmaları Tanrısal yasaya aykırıdır. Herkes Tanrı kuludur. Aralarında var olması gereken, eşitlik ve kardeşliktir. Meslek ve inanç özgürce seçilir.*»

Mizancı Murat Bey'e göre, Hıristiyanlık bir yana, İslâm topluluğu arasında da eşitlik yoktu. Her şeyden önce rütbeler eşit olarak dağıtılmıyordu. Devlet soyluları ve derebeyleri, tüm devlet olanaklarını aralarında bölüşmüşlerdi. Bu yüzden, *Bedrettin*'in düşünceleri, çok çabuk yayıldı ve halk arasında değer buldu. Timar sahiplerinin köy çocuklarını eğitimden yoksun bıraktıkları bir dönemde, bu düşüncelerin halk içinde değer bulmaması olanaksızdır. Bu inançlar, Bursa, Konya, Aydın illerini taşarak, Girit'e ve Sakız'a değin yayıldı. *Mizancı*'nın verdiği bir bilgi, kaynağı belli olmamakla birlikte, çok ilginçtir. *Bedrettin tayfasının camilere, kiliselere ve sinagoglara saldırmadıklarını, hatta hiç karışmadıklarını, ama tekkelerle manastırlara*

aman vermediklerini yazıyor. Bu bilginin kaynağını bilmiyoruz. Ama, böyle bir durum varsa, *Bedrettin* tayfasının böyle davranışları olmuşsa, onların batıniliğe karşı olduklarını söylemek gerekir. Kaynağında da kamu mülkiyetini öneren insanların batınîlikle bir ilgileri de olamaz.

Şeyh Bedrettin olayının toplumcu özüne özgü kayıtlar, *Dukas* tarihi ile *Murat Bey*'in tarihidir. Anlaşılan, *Dukas*'ın verdiği bilgiler, *Murat Bey*'in dünya görüşüne daha uygun düşmüştür. *Murat Bey, Ahrar Fırkası*'na bağlı bir üyedir. Bu yüzden, *Bedrettincileri*, şeriatçı gibi düşünmüştür. Kendi inançlarına uygun bir yorumdur. Doğrusu, insanlar arasındaki eşitlikle şeriatı, nasıl bir araya getirdiğini anlamak zordur. Ama, *Mizancı Murat Bey*'in anlattığı da bunlardır. Birçok kayıtlar, *Börklüce*'nin *Bedrettin*'in kethudası olduğunu yazıyor ama, *Torlak Kemal*'in *Bedrettin*'in öğrencisi olduğunu gösteren hiçbir belgeden söz edemeyiz. Bu bakımdan, *Börklüce* ve *Torlak Kemal* olaylarının *Şeyh*'in buyruğuyla çıkarıldığı belli olmuyor. *Rady Fish*'in yazdığına göre, *Nazım Hikmet*, köylülerin ölülerinin başlarının kaçırılması sahnesini, Hıristiyan ressamların «*çarmıhtan indirilme*» tablolarından çıkarmış (50).

Cumhuriyet döneminde, *Şeyh Bedrettin* üzerine, daha sağlıklı araştırmalar yapılmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, *Nazım Hikmet*'in yarattığı destan, bu araştırmaların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Özellikle, toplumcu düşünüşlerin ve sosyalist dünya görüşünün özgürce tartışılması, *Bedrettin*'in önemini artırmıştır. *Nazım, Şeyh*'in eylemini sanat dünyasına yansıtmasaydı, araştırmalar, bu denli disiplinli olamazdı gibimize geliyor. Sanat, büyük işlevini

(50) Rady-Fish, *Nazım'ın Çilesi*, S. 337

yapmıştır. Böylece. *Orhan Asena, Bedrettin*'in yaşamını oyunlaştırırken, *Erol Toy* da romanlaştırmıştır. (51).

Dr. Halil İnancık'ın *P. Wittek*'ten yaptığı çeviri ve bu çeviriye yaptığı katkıları çok önemli görünüyor bize. 1943'te çıkan *Tarih Belleten*' inde yayınlanan bu makalenin önemi, *Bedrettin* hareketinin toplumsal içeriğine özgü birçok bilgi vermiş olmasıdır. (52) *Wittek*'e göre, *Musa* ihtilalcidir. Aristokratlara karşı bir kini vardır. *Bedrettin, Musa*'nın en yakın arkadaşı olarak onu yönlendirmiştir. *Musa*'daki bu duyguları, tümüyle *Bedrettin* yaratmıştır. *Bedrettin* hareketi, müslüman ve Hıristiyan tüm küçük köylülerin hareketidir. *Musa* da bu yolda savaşmıştır. Babasının tutsaklığına tanık olan tek oğlu olduğu için, tahta en çok kendisini layık görüyordu. *Bedrettin* de bu hakka inanmıştır. *Musa Çelebi,* 1412'deki İnciyiz savaşını kazanmasına karşın, *Mehmet Çelebi*'nin *Bizans*'la. *Sırp* kralıyla, batı sınırındaki gazilerle anlaşması karşısında yenilgiden kurtulamadı. 1413'te, son savaşını verdi.

Cumhuriyet döneminin en ünlü edebiyat eleştirmeni *Nurullah Ataç*, birçok gereksiz konu üzerinde önemle dururken *Bedrettin* üzerine düşünmemiştir. Yalnız. *Nazım Hikmet*'in *Destan*'ı üzerine eleştiri yapmıştır. Kitabı okurken kahramanların kişilikleri hakkında bir şey öğrenemediğimizi, şairin betimleme ve anlatım gücüne ilgi duyduğumuzu yazıyor *Ataç*. Destan'ı biraz da eksik buluyor. Ona göre, destan'a bir bölüm eklenmeli ve bu bölüm birinci bölümü oluşturmalıdır. *Necdet Kurdakul* da *Ataç*'ın

(51) Orhan Asena: *Şeyh Bedrettin,* Erol Toy: *Azap Ortakları.*

(52) P. Wittek, Dr. Halil İnalcık, Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, Belleten, ayrı basım, 1943, S. 27.

düşüncelerini paylaşıyor ve bu yüzden, *Nazım*'ın şiirinin *Şerafettin Yaltkaya*'nın yumruğu altında inlediğini söylüyor.

Orhan Asena, kendisinden önce yapılmış yorumlara saygılı olarak yeni sayılabilecek yargılara varıyor. (53). *Orhan Asena, Şeyh Bedrettin*'de bir sanatçı sezgisi görüyor. Yaratıcı gücüne eylem gücü de ekleyen *Bedrettin*, salt bir ozan ve mistik olarak kalamazdı. Çünkü, eylem adamı, yazmaktan çok yapmak üzerine bir yaşam kurmuştur. Onun yaptıklarını, peygamberlerin yaptıklarıyla kıyaslayabiliriz. Ne ki, peygamberler, eylemlerini öbür dünya için kurmuşlarken, *Bedrettin, eylemini* yaşanan gerçek dünya üzerine kurmuştur. *Orhan Asena*'nın kanısına göre, *Bedrettin*, herkesin ortak sofradan yiyeceği bir dünya düşlemiştir. Böyle bir dünyada, yârin yanağından başka her şey ortak olacaktır. Kardeşçesine bölüşülen bir dünya. Biz, şu kardeşçesine dünyanın da simgesel bir dünya olduğunu söylemek gereğini duyuyoruz. Şöyle ki, özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu bir düzende, kardeşlik, kardeşçe yaşamak, çok simgeseldir. Özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu bir düzende, kardeşlerin ortak oldukları tek şey ana karnıdır. O ortaklık da istenmeden edinilmiş bir ortaklıktır. Hiç kimse, böyle bir ortaklığı isteyerek seçmemiştir. Özel mülkiyetin varlığı, bu gerçekliğin geliştirdiği üretim ilişkileri, kardeşçe yaşamayı da ortadan kaldırmıştır. İkiz doğanlar bile çatışırlar. *Orhan Asena, Bedrettin*'in önerdiği yeni düzenin bir öğretinin katılığı içinde ele alınmadığını, esnek bir düzen olduğunu, insan sevgisine dayandığını söylüyor. Bize kalırsa, öğretiye dayanmayan bir düzenin katılığı bir yana, varlığı bile düşü-

(53) Orhan Asena, *Simavnalı Şeyh Bedrettin*, S. 11-13.

nülemez. Her düzen, bir öğretiye dayanmıştır. *Bedrettin*'i değerlendirmek için söylenmiş sözler gibi geldi bize. Yani, *Bedrettin*, toplumdaki tüzesizliği görmüş, ama bu düzensizliğin nedenlerini anlayamamıştır. Salt bir insan sevgisiyle, bir eyleme girişmiştir. Onu *Thomas Moore*'la karşılaştırıyor, *Thomas Moore*'un ütopyacı olduğunu, buna karşın *Bedrettin*'in eylemci olduğunu, inandığı düşünceler uğruna savaşarak öldüğünü belirtiyor. *Bedrettin*'i daha üstün bulduktan sonra, onun bir materyalist olmadığını, tüm öğretisini Tanrı öğretisi üzerine kuran birinin materyalistliğinden söz edilemeyeceğini ekliyor. *Orhan Asena*'nın vardığı sonuç budur. Kaynağında, doğru bir sonuçtur. Ama, salt bir sanatçı gibi yaklaşmıştır. *Bedrettin* olayına. Doğru sonuca varırken *Bedrettin*'in eyleminin hangi düzen için yapıldığının belgelerini araştırmıyor. *Marks*'ın öğretisiyle çürütüyor onun materyalistliğini. «*Bu durum böyleyken, Bedrettin'i, Lenin'in şeyhi, Stalin'in ağababası saymak ciddiyetten uzak yargılar*»dır. Çünkü, bilimsel sosyalizm, buharın ve makinenin icadıyla gelişen kapitalizmin bir antitezi olarak çıkmıştır ortaya.

Öyle sanıyoruz ki, Orhan Asena, «*buhar gücünün kullanılmasıyla ya da onun sanayide kullanılmaya başlamasıyla*» demek istiyor. *Bedrettin*'in dayandığı tek temel, Tanrı temelidir. Ancak, bu Tanrı anlayışının çağını aşan bir Tanrı anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Bize göre, *Bedrettin*'in Tanrı anlayışı, çağını aşan bir anlayıştır, ama *Bedrettin*'e özgü bir anlayış değildir. En azından, Bedrettin tarafından ileri sürülmüş bir Tanrı kavramı değildir. Feodal toplumun getirdiği bir anlayıştır ve yüzyıllardan beri var olmuştur. Örneğin, *Yunus Emre*'nin Tanrı anlayışı, çok daha billurlaşmıştır. Çok daha açık ve seçiktir. Bize göre, *Bedrettin*'in

önemi, bir halk hareketinin önüne geçmiş olmasıdır. Daha doğrusu, siyasal amaçlı bir hareketi, halk hareketi haline dönüştürmüş olmasıdır. Böyle bir harekete önder olmasında, elbette ki, taşıdığı ileri düşüncelerin ve dünya gzrüşünün etkisi vardır. Ama, bizzat bu düşüncelerin kuramcısı değildir. Tarihimizde görülen en önemli halk hareketi olduğu ve düzen değiştirmeyi yeylediği, kollektif toplum düzenine yönelik bir düzeni amaçladığı sanılarak toplumcu sanatçıların coşku kaynağı olmuştur. Bir de, hiç kuşkusuz, köylünün özünde ilerici bir karakter taşıdığını kanıtlıyor. Tarihsel bir değeri var yani.

Abdülbâki Gölpınarlı, Bedrettin üzerine, onun yapıtlarından giderek yorum yaptığı için, daha ussal sonuçlara varıyor. *Bedrettin,* çağının düşüncesine egemen olan çelişkilerin tümünü taşır (54). *Bedrettin*'in ermişlikler göstermesine ve ısrarla Tanrı'yla bir olmaktan söz etmesine, Tanrıyla konuşmasına akıl erdiremez. *Dünyayı ve ahireti bir gören, nisbi ve görece sayan, cesetlerin dirilemeyeceğini savunan, meleklerin, cinlerin ve şeytanın bir gücü anlattıklarını söyleyen, bunların böyle olduklarını ayetlerle ve hadislerle kanıtlamaya kalkan, cin görmenin hayal görmek anlamına geldiğini belirten, düşün (rüyanın) düşüncenin bir yansısı olduğunu bildiren Bedrettin'in birsamlı gözlemlere önem vermesini bir türlü anlamak olanağı yoktur. Abdülbâki Gölpınarlı,* bu düşüncelerinde haklıdır. Bunca olumlu sözlere dayanan *Bedrettin*'in Tanrı'yla konuştuğunu söylemesi, insanı şaşırtan bir durumdur. *Gölpınarlı*'nın deyimiyle, inançlarında bocalayan bir insan, ancak böyle çelişkili bir görüntü verebilir. *Abdül-*

(54) *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin,* Abdülbaki Gölpınarlı, S. 39-40-48.

bâki Gölpınarlı, ondaki çelişkiyi sezdiriyor bize. *Bedrettin*, çağının İslâm dünyasında, bilimsel bir kafaya erişmiştir. Ama, buna karşın, eğitiminin bir sonucu olarak kendisini mânâ evreninden kurtaramamıştır. Yani, Kuran'nın gizli ve açık anlamlarına dalmıştır. Tüm söylediklerini, Kuran'a dayandırmaya özen göstermiştir. Daha doğrusu, başka bir düşünme yöntemi yoktur. Ortaçağ'ın düşünme yöntemi, ona da yansımıştır. Ne ki, eşsiz zekâsıyla bir şeyleri aşmak gerektiğini anlamıştır. Hukuk alanında, bunu başarmıştır. Daha ileri gittiğini sanmıyoruz *Abdülbâki Gölpınarlı*'nın dediği gibi, tasavvuf tutkusundan kendisini kurtaramamış, ama bir *Mevlâna* gibi, aşk yoluyla, Tanrı'ya varmayı başaramamıştır. Çünkü, o, bir bilim adamıdır. Gerçi, menzile, aşk yoluyla varılacağını söyler ama, us yolundan ayrılamaz. Onun tasavvufu, bir filozofun, bir düşünürün tasavvufudur. Seçtiği tasavvuf sahipleri de bu tavrını belirler. O, *İbni Arabi*'ye önem verir, *Mevlâna*'dan hiç söz etmez. *Abdülbâki Gölpınarlı*, *Şeyh Bedrettin*'de, o dönemin her bilgini gibi, tasavvuf eğilimleri ve batınî eğilimler görüyor. Ama, özünde, onu batınî sayamıyor. Çünkü, *Bedrettin*, bir konu üzerine tartıştığında, ilk kanıtı Kuran oluyor. Yani, Kuran'a bağlıdır. Gerçi, *Bedrettin*, Kuran'nın iç anlamına saygılı görünüyor, ama onun dış anlamının da ihmal edilemeyeceğini ısrarla belirtiyor. Bu durumda, *Bedrettin*'i batıni saymanın olanağı yoktur. *Abdülbâki Gölpınarlı*'yı haksız saymanın olanağı yoktur. O, bir batınî bile değildir.

Bizans tarihçisi *Dukas*'a dayanarak ona iftira atanlar olmuştur. *Bedrettin* müritlerinin kadınları da ortak saydıklarını bildiren *Dukas*'a dayanarak yürürlükteki düzenlere sarılanlar, *Bedrettin*'i karalayıp durmuşlardır. Karalamacılar onun *ana bacı dümdüz* bir inanca sahip olduğu-

nu ve böyle bir düzeni sağlamak için, başkaldırdığını yaymışlardır. Alevi - Kızılbaşlar için yapılan karalamalar, *Bedrettin* için de yapılmıştır. Yani, düzene karşı çıkanı, her dönemin egemenleri, karalamakta bu türlü yollara başvurmuşlardır. Oysa, *Abdülbaki Gölpınarlı*'nın dediği gibi, *Bedrettin*, tam anlamıyla ehli sünnet'e bağlıdır.

Cumhuriyet döneminin en önemli edebiyat tarihçisi *M. Fuat Köprülü*, *Bedrettin*'i bir batınî saymakta ve onun giriştiği eylemi, *Baba İshak* eylemiyle bağlantı göstermektedir (55). *Köprülü*'ye göre, henüz pek belirsiz biçimde incelenen, kaynakları bilinmeyen *Babaî* isyanları, eyl-i sünnet'e karşı olan rafızî ve itizal (56). hareketlerine, sonradan *Bedrettin* olayı da katılmıştır. Hatta Kızılbaşlık ve Bektaşilik gibi kolların oluşumunu, bu Babaîler olayı hazırlamıştır. *Fuat Köprülü*'nün Kızılbaşlık'ı ve Bektaşilik'i kınayan bir üslup kullandığını da söylemeden geçemeyiz. *Köprülü*, büyük bir türkolog olmasına karşın, her zaman resmi görüşten yana olmuştur. *Unutulmamalıdır ki, kapitalist toplumlarda resmi görüş, her zaman halka karşı bir görüştür.*

Prof. Ahmet Ateş de *Köprülü* okuluna bağlı olarak resmi görüşten hareket eder. *Bedrettin*'in kıyamet hakkındaki ayetleri saptırdığını söyler (57). *Ahmet Ateş*, *Mevlit* incelemesinde, dolaylı olarak *Bedrettin* olayına da değiniyor. *Ah-*

(55) M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1966, ikinci basım, S. 177-178.

(56) İtizal: Azl sözcüğünden. Bir tarafa çekilme, işten çekilme, takımdan ayrılma anlamlarına gelir. Ehl-i Sünnetten Vasıl Bin Ata'nın kurduğu «mutezile» mezhebi. Mutezile mezhebinden olanlar, yazgıya inanmazlar. «Kul ettiklerinin yaratıcısıdır» derler.

(57) Ahmet Ateş, *Vesilet-ün Necat*, 1954

met Ateş, Babaî eylemlerini, göçebe halkın kentli ve ehl-i sünnetten olan halka karşı eylemler saymaktadır. *Profesör Köprülü*'ye dayanarak *Bedrettin*'in bir batınî olarak büyük bir hareketi örgütlediğini sanıyor. Başka kanıt göstermiyor.

Bedrettin eylemini, kentli halka ve ehli sünnete karşı saymak, olayın özüne dokunamamaktadır. Siyasal iktidara karşı çıkmak, kentli halka karşı çıkmak anlamına gelmez. Hele, *Bedrettin* gibi, Kuran'a kesinlikle bağlı, her sorunun çözümünü orada bulmaya çalışan bir kimsenin eylemini, ehl-i sünnete karşı saymak, en azından, olay hakkında hiç düşünmemiş olmak demektir.

Cemil Yener de *Bedrettin*'i batınî inançlara yönelik bir kimse olarak düşünüyor. Onun Sünni-Hanefi mezhebinde olduğunu, Osmanlı kazaskeri olmasına bağladıklarını söylüyor *Cemil Yener*. Oysa, *Vâridât*'taki düşüncelerinin batınî inançlara uygun olduğu kanısındadır (58). Başlagıçtan beri söylediğimiz bir şey var: *Bir halk hareketini yürütmek için, batınî olmak gerekmez.* Bu iki olay arasında bağ kurmaya kalkmak, *Köprülü*'nün savını sürdürmek olur. Doğru tavır, *Bedrettin* olayının ne olup olmadığını anlamaktır. Babai eylemlerini de kırsal kesim halklarının kentli halka saldırısı biçiminde çok soyut, tarihe aykırı bir yorumla yorumlamak da bilimsel tarih anlayışına ters düşen bir öznelliktir. *Bedrettin* hareketi, bir köylü hareketidir. Bu hareket niçin olmuştur? Bu soruyu yanıtlamak gerekir.

Mehmet Zeki, İleri gazetesinin 1088. sayısında, *Tarih Sahifeleri* sütununda, *Bedrettin* hakkında bilinen bilgileri yineliyor. Ama, *Bedrettin*'den yana çıkıp *Börklüce* ile *Torlak Kemal*'i suç-

(58) Cemil Yener, *Vâridât çevirisi*, S. 48

luyor. Bunların münasebetsiz bir biçimde, kadınları da ortak sayan bir mesleği yaydıklarını ve utanmadan, bu düşüncelerin *Şeyh*'e özgü düşünceler olduğunu propoganda ettiklerini, oysa *Şeyh*'in «*kâmil*» ve «*zeki*» bir kimse olması nedeniyle, böyle zırvalar yapamayacağını yazıyor. *A. Rıfkı* da «*Şühedâ-yı Hakikat*» adını verdiği *Bedrettin* için, *Börklüce*'nin yaydığı düşüncelerin sahibi olup olmadığı hakkında bir şey söyleyemeyeceğini bildiriyor. Kamuya tam bir özgürlük sağlamak istediğinin, hukuk yönünden bir eşitlik vadettiğinin, mal ve mülk ortaklığından yana olduğunun, din ve mezhep ayrılıklarının ortadan kaldırılmasına çalıştığını bilindiğini, ama, bunların *Börklüce Mustafa* tarafından abartıldığını sanıyor (59).

Şeyh Bedrettin üzerine, çok iyi araştırmalar yapmış bulunan *Şerafettin Yaltkaya*, *Şeyh Bedrettin*'in kollektif üretimden yana bir düşüncesini belgeleyen hiçbir bilgi veremez. *Prof. Şerafettin Yaltkaya*, yiyecek, giyecek, hayvan ve toprak gibi şeylerin ortaklığını sağlamak için başkaldırdıklarını, söylenti olarak naklediyor (60). Söylentinin *Dukas*'a dayandığını biliyoruz. Bu konuda, daha önce bilgi vermiştik.

Dukas'ın verdiği bilginin de belgeleri yoktur. *Börklüce*'nin böyle sloganlarla halkı eyleme çağırdığını söylüyor. Biz, bu söylentinin doğru olduğu kanısındayız. Çünkü, *Dukas*, kendiliğinden böyle bir söylentiyi çıkaramaz. Olayın oluştuğu çağda yaşamıştır. Ancak, o günkü ekonomi politik incelenerek *Dukas*'ın doğru olup olamayacağı araştırılabilir.

Timur istilasıyla, yeni kurulmuş bulunan, ancak yüz yıllık bir geçmişi olan Osmanlı devleti,

(59) Necdet Kurdakul, agy, S. 348
(60) Prof. Şerafettin Yaltkaya, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin*, 1924, S. 67.

tüm kurumlarını gereğince yerleştiremediği için, büyük bir kargaşa içine düşmüştür. Gerçi, her imparatorluğun çöküşünden sonra, feodal yapının sonucu, büyük kargaşalar olur. Ama, kurumları sağlamlaştırılmış bir toplumda sarsıntı, bu boyutlara ulaşmaz. Anadolu'nun bu kargaşadan çok çabuk kurtulması, Bizans'tan ve Selçuklu'dan kalan büyük deneyidir. Osmanlı, henüz istediği eğitim kurumlarını bile kuramamıştı. 1331'de *Orhan Bey*'in kurduğu *İznik Medresesi*, salt dinsel bilimlere dayalı bir eğitimi veriyordu. Bir yandan Kuran'ın salt insanı erekleyen ahret armağanlarına dayalı hükümleri, bir yandan dünya yaşamına ve özellikle devlet yönetimine yönelik ayetleri açılanıyordu bu kurumlarda. Kuran'ın kurduğu devlet şeriat devletiydi. Şeriat, her zaman siyasal iktidardan yana olmuştur. «*Ülul emr*»e saygı göstermek zorunluluğu, saltık bir yönetime en elverişli kuramdır. *Sokrat*'ın baldıran zehirini içerken yürüttüğü usavurmadan alınmış olan bu insanlığa aykırı devlet anlayışı, İznik Medreselerinin başlıca kaygısı olmuştur. «*Muti insan*» yetiştirmek, belki her yönetimin istemidir. Ama, medreselerin eğitim yoldamları değin *(kilise eğitimini de ayırmıyorum)* insanı yozlaştıran hiç bir eğitim kurumu olmamıştır tarihte. Düşünelim ki, bu İznik Medresesi'nde, *Fatih* dönemine değin, felsefe, edebiyat ve en önemlisi matematik okutulmamıştır. İnsan düşüncesini özgürleştiren her türlü etkinlikten sıkı bir biçimde kaçıldığı anlaşılıyor. Yalnız, resmi görüşü canlı tutan ehl-i sünnet'in dünya görüşü veriliyor, ehl-i sünnet'e özgü hukuk kuralları anlatılıyor. Biraz olsun ilerici içtihatlara yönelen hukukçuları yok etmişlerdir. *Bedrettin*, bu hukukçuların başında gelmektedir. *Bedrettin*, her halde, biraz ileri bir hukuk istediği ve bu ileri hukuk ile, yeni düzenlemeler yapmak için baş-

kaldırmıştır. Bulgular onu gösteriyor. İleri hukuk fetvalarına hoşgörüsüzlük tüm Osmanlı saltanatı boyunca sürmüştür. *Fatih* döneminin ünlü hukukçusu *Molla Lütfi*, derslerinde, dinin bir vicdan işi olduğunu belirttiği için, Sultanahmet alanında idam edilmiştir. *Adnan Adıvar* (61) bu olayı, «*Sokrat hailesi*» olarak niteliyor. *Adnan Adıvar*, 16. Yüzyıl'da düşün özgürlüğüne saygısızlıktan dolayı üç bilginin idam edildiğini yazıyor.

Bedrettin, düşüncelerini eyleme geçirmiş ilk ve son Osmanlıdır bildiğimiz değin. Ne ki, bu düşüncelerinin toplumun sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili olup olmadığını gösteren belgeler yok. *Bedrettin*'in birçok yapıtlarına, yıllarca ambargo konmuştur. Bu konuda, elimizde belgeler bulunuyor. Osmanlı eğitimi, yukarıda da söylediğimiz gibi, düşün özgürlüğüne izin vermiyor. Osmanlı, resmi görüşün dışındaki düşünceye idam cezası veriyor.

Kentlilere bu eğitim verilirken, kırsal kesimde, devlet eliyle hiç eğitim yapılmıyordu. Bildiğimiz değiniyle, kırsal alanda örgün eğitim kurumları yoktur. Ama, bu, kurumsal eğitim yoktur anlamına gelmemelidir. Tekkeler, kırsal alanın kurumsal eğitim merkezleridir. Kırsal alanda yürütülen bu eğitim, devleti hiçbir zaman rahatsız etmemiştir. Çünkü, bu eğitim kurumlarında, keramete dayanan, keramet sahibine sonuna dek bağlı bir eğitim yapılıyordu. Tasavvuf yoluyla, ahrete yönelik insan yetiştiriliyordu. Tanrı'ya mutlak teslimiyet, bir açıdan onun yeryüzündeki temsilcisine de teslimiyet anlamına gelir. Tekke şeyhleri, bu hizmetleri yerine getirebilmek için, özdeksel bir güce sahip olmak zorundaydılar. Tekkenin geçinebilmesi,

(61) Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*. S. 47

tekkeye gelen insanın gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, tekkenin ekonomik güce kavuşturulması istenmiştir. Bu güçten yoksun kalan tekkeler, birer eylem grupları haline dönüşmüşlerdir. Tekkelerin bu eylemlerini durdurabilmek için, toprağın sahibi, tekkelere geniş topraklar vakfetmişlerdir. Tekkeler, vakıflar yoluyla özel mülkiyet sahibi olmuşlar ve kırsal alanda, Sultan adına çalıştırılan toprakta da mütevekkil toprak işçisi sağlamışlardır. Tekkeler, küçümsenemeyecek ölçüde, iktidarın ortaklarıdırlar. Tekkeler, siyasal iktidarla yaptığı bu bağlaşıma, halkın gücünü de katarak alabildiğine zenginlemişlerdir. *Şeyh Bedrettin*'i, bir batıni tekke şeyhi gibi düşünmek, büyük bir yanlış olur. *Şeyh Bedrettin*, herhangi bir tarikat sahibi olsaydı, o da düzenin çarklarına kapılır, istediği olanakları elde ederdi. *Bedrettin* böyle yapmamış, halkı eyleme geçirterek haksızlığın düzeltilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, *Bedrettin*'in yeni bir öğretisi yoktur. Ama, *Bedrettin*, siyasal iktidarı rahatsız eden bir etkinlik kazanmıştır.

Belki de *Bedrettin*'in derslerinde kendine özgü bir yeni öğretinin izleri bulunuyordu. Öğrencileri, bu öğretiyi yaymış olabilirlerdi o zaman. Böyle bir durumu da görmüyoruz. Elimizdeki yapıtları, *Bedrettin*'in sosyalist eğilimler taşıdığını göstermiyor. Ancak, çağının Osmanlısına göre çok ileri bir hukukçu. *Teshil*, bunun en güzel örneğidir.

Bedrettin'in *Vâridât*'ı, ehl-i sünnet tayfasını çok rahatsız etmiştir. *Bedrettin*'in *Vâridât*'taki kimi düşünceleri, onun ölümünden sonra da yasaklanmasını gerektirmiştir.

Halk içinde büyük bir etkinliği olduğu ve bu etkinliğin yüzyıllarca sürdüğü, buradan anlaşılıyor.

Sofyalı Bâli ve *Aziz Mahmut Hüdai Efendi*

adlarındaki bilginler, iki yüz yıl sonra, *Kanuni*'ye sundukları raporda, *Bedrettin* denen zındıktan söz ederler. Halkın eğlenme hakkına bile engel olmak isteyen bu çağdışı insanlar, halkın eğlenmesinden, *Bedrettin*'i sorumlu tutmuşlardır. Demek, *Bedrettin*, öğrencileri üzerinde etkili olmuştur. Düşünceleri, kendisinden sonra yaşamıştır. Ünlü *Ebussuûd Efendi* de *Bedrettin*'i suçlar. Çünkü, *Bedrettin* adına böyle kitaplar görmemekle birlikte, *Bedrettincilerin* yüzyıllarca yaşadıklarını ve öğretilerinden dolayı katledildiklerini görüyoruz. Örneğin, bir kimsenin *Bedrettin* tayfasından olduğu ve *Bedrettin*'i küfürle suçlamadığı sabit olan birisine ne yapmak gerektiği sorulunca, *Ebussuûd*, «*İlhâdları zahir olup katlonurlar*» diye yanıtlıyor. Yani, küfürleri açığa çıktığından öldürülürler. *Hâce Çelebi* de aynı kanıdadır (62). *Pir Sultan Abdal*'ın idamına yol açan olayın da Bedrettincilikle ilgili olduğu anlaşılıyor. *Pir Sultan* üzerine yaptığımız incelemelerde ve 1974 yılında *Barış* gazetesinde yayımladığımız yazılarda, bu gerçeği kanıtlamıştık. *Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü*'nde yaptığımız incelemede, *Cahit Öztelli*'nin haber verdiği belgeyi bizzat görmek olanağını bulduk (63). *Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ*'da, *Şeyh-ül İslâm Arif Hikmet Bey*'in *Vâridât*'ın her bulunduğu yerden alınmasını ve yakılmasını fetva ettiğini yazıyor.

Dememiz o ki, *Bedrettin*'in yapıtlarından, onun toplumcu bir öğretiye sahip olduğunu gösterir bir belge çıkarmamız olanaksız, ama etkilerinden bunu çıkarabiliriz.

Cumhuriyet döneminin etkin yazarlarından biri olan *Hilmi Ziya Ülken*, her alanda olduğu gibi, *Bedrettin* alanında da söz söylemiştir. Özel-

(62) Abdülbaki Gölpınarlı, agy., S. 49

(63) Mühimme 80, S. 19, Hüküm no: 49.

likle, sağ çevrelerin büyük kuramcısı olarak görünen *Hilmi Ziya Ülken*, *Şeyh Bedrettin*'in ne felsefi yapıtı olan *Vâridât*'ında ne de hukuk üzerine en büyük yapıtı sayılan *Camü'ul Fusûleyn*'inde, sosyalistliğini gösteren bir belirti olmadığını yazar (64). Bütün bunlara karşın, *Abdülbâki Gölpınarlı*, *Şeyh'in* bir *Mehdi* gibi beklendiğinden söz ediyor. Mallarda olduğu gibi, kadınlarda da ortaklığı önermesinin bir iftira olduğunu vurguluyor. *Bedrettin*'in her inanç sahibi gibi, suçlandığını ve iftiraya uğradığını söyleyen *Gölpınarlı*, *Bedrettin*'in neden bir *Mehdi* gibi beklendiğini kanıtlayamıyor. Doğrusu, *Bedrettin*, bir *Mehdi* gibi beklenmiştir. Ama niçin? Bu soruya verilecek yanıtın gerçek belgesini bulamıyoruz. Elimizdeki tüm belgeler, söylentiye dayanıyor. Bize göre, *Dukas*'ın yazdıkları, rastgele yazılmış sözler olamaz. *Börklüce* ve *Torlak*, mal mülk ortaklığından, yani üretim güçlerinin ortak mülkiyetinden söz ediyorlardı. *Börklüce*'nin *Bedrettin* öğrencisi olduğu da çok açıktır. Buna göre, *Bedrettin*, öğrencilerine adaletsiz bir düzenden söz açıyordu. Bu, bir gerçektir. Ama, bu öğretinin tam bir kollektif üretim öneren bir öğreti olduğunu söylemek zordur.

Daha adaletli bir düzen olduğu yadsınamaz. Ama, Kuran'a kesin bağlılığı bilinen *Bedrettin*'in kuralı çiğneyeceği düşünülemez.

Tüm bunlardan sonra, «*İyi ama, Bedrettin, niçin ayaklanmıştı?*» diye sorulabilir. *Bedrettin*, Osmanlı feodal düzeninin bozulduğu bir dönemde, siyasal iktidar savaşımı veren *Musa Çelebi*'nin sorumlu ve yetkili bir devlet adamıydı.

Yapısal olarak feodal toplumun ekonomisi bir dağınıklık gösterir. Ekonomik dağınıklık,

(64) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, S. 189.

politik dağınıklığı getirecektir. Feodal ekonominin kökeni üzerine oluşan üstyapı kurumlarının en başında devlet gelecektir. Feodal toplumlarda, birçok devlet biçimleri görülmüştür. Örneğin, Fransa'da erken feodal monarşi görülüyor. Feodal soylular, özellikle, saldırılara açık bir coğrafya alanında, bir büyük bey'in çevresinde bütünleşmeyi çıkarlarına uygun görüyorlar. Türlü mevkiler ve sanlı yetkiler alıyorlar, ama yönetimin tek elde bulunmasından kuşkulanmıyorlar. Kendi egemenliklerini pekiştirmenin en güvenceli yolu da budur. Feodal üretim biçiminin kendisini tümüyle kabul ettirmesi sonunda, küçük özerk ve yarı özerk devletler çıkmıştır ortaya. On Beşinci Yüzyıl Türkiyesinde, böyle bir oluşumdan söz edilemez. Çünkü, daha Yüzyıl'ın ikinci yılında, Anadolu, bir yüz yıl önce uğradığı istilanın özdeşi bir istilaya uğramıştır. Küçük beyler, Osmanlı'nın yerini almak istiyorlardı. Hiç olmazsa, kendilerine uygun bir Osmanlı şehzadesi seçmeye özen gösteriyorlardı. Devletin sahibi belli değildir bu yıllarda. *Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, Şehzade Mustafa, Düzmece Mustafa,* ayrı ayrı savaşırlar devleti ele geçirmek için. Feodal toplumun yapısı gereğince, feodalın gücü, bulunduğu toprağın dışında, oldukça azalır. *Bedrettin*'in ve müritlerinin merkez dışında eyleme geçmeleri doğaldır. *Yıldırım*'ın tutsak olması ve ölmesi sonunda doğan iktidar boşluğundan yararlanmak isteyenler arasında, böyle bir savaşımın verilmesi olağandır. Feodalın soyundan gelenlerin bu savaşımda yandaş bulmaları çok kolaydır. Kendi toprakları içinde sınırsız egemenlik haklarına sahip olanlar, toprakları dışında da güvence arayacaklardır. Bu dönemde, siyasal iktidar boşluğundan yararlanmak isteyen geleneksel Anadolu güçleri yararlanmak istemişlerdir: *Karaman Beyleri* ve *Yıldı-*

rım'ın çocukları. *Bedrettin*, işte bu boşluktan yararlanarak çok bağlı bulunduğu *Musa Çelebi*'nin yenilgisinden sonra, bir iktidar savaşımı vermek istemiştir. Geleneksel feodal güçler, kendileri gibi feodal güçlere dayanmışlardır. *Şeyh Bedrettin* de halka dayanmak zorundaydı. *Mehmet Çelebi*'nin ve öbür *Çelebilerin* savaşımlarının kaynağını, merkezi devleti kurmak ve küçük devletleri ortadan kaldırmak oluşturmaktadır. Şu halde, *Bedrettin* olayı da bu açıdan ele alınmalıdır. Dayanacağı geleneksel feodal bey öldürülünce, halka dayanmıştır. Feodal bir toplumda, halkı yanına almanın en belirgin yanı da toprağın özel mülkiyetinin ortadan kaldırılacağını bildirmektir. Bu yönden, biz, elde kesin belgeler bulunmamasına karşın, *Dukas* tarihinde ileri sürülen söylentilerin doğruluğuna inanıyoruz.

Şeyh Bedrettin'in eylemi kentte koyması beklenemezdi. Kentte, bir ortam aramak bile anlamsızdır. Anadolu'da, Selçukluların sağladığı bir kent birliği vardı. Dinsel kesim, salt İslâm dininin bir gereği olarak zayıf kalmamıştır Anadolu'da. Ortadoğu feodalları, İslâm dininin engeline karşın, bir dinsel sınıf oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak, sonradan, kentteki zanaatkârı, dinsel kesimle, kırdaki dinsel kesimi de toprakla birleştirmiştir. Osmanlı, Ahi örgütüyle akrebalığı, hemen sağlamıştır. Tekkeyle ve zanaatkârla ortaklığı kurduğu için, *Bedrettin*, kırsal alana yönelmiştir. Kırsal alandaki Tekke egemenliğinden yararlanarak tarikat sahibi de görünmüş olabilir. Bu bir olasılık bile değildir. Bize çok doğal görünüyor. Ne ki, batınî bir ayaklanmayla karıştırmak, büyük bir yanlıştır kanısındayız. Soylular, kendi egemenliklerini korumak için, tefecilerle, tüccarlarla, ahilerle işbirliği yapmışlardır. Birinci Moğol istilasında, şahnaların istilacı güçlerle nasıl işbirliği yap-

tıklarını, *Yunus Divanı*'nda bile görüyoruz. *Mevlâna* da Moğollarla işbirliği yapmakta sakınca görmemiştir. Tüm bunlarla, soyluların feodal bir toplumda, kentteki tüm sınıflarla bağlaşım sağladıklarını belirtmek istiyorum. *Bedrettin*'e yalnız kırsal alan kalmıştı. Kırsal kesimin beklentilerine uygun bir eylem koymasından daha doğal bir durum yoktur. Öyleyse, *Bedrettin*'in eylemi, toprağın özel mülkiyetini ortadan kaldırmayı vadetmiş bir eylemdir. Tarihsel değeri de, Anadolu köylüsünün devrimci bir özü sakladığını gösteren tarihsel bir gerçeklik olduğudur. Başlarda söylediğimiz işsizler ordusundan da yararlanmıştır. O işsizler ordusunun yeni bir toprak düzenlemesinden ileri geldiği de biliniyor. Topraksız kalan Aydın köylülerinden oluşmuş bir orduyla harekete geçmek, o günkü Anadolu gerçeğine de çok uygun düşüyor. *Deliorman*'ın seçilmesi de çok doğaldır. *Mehmet Çelebi*, henüz Batı Trakya'ya egemen değildir. Balkan köylülerinin beklentileri, Ege köylülerinin beklentilerinden daha abarıktır. Hıristiyan ve Musevi unsurlara yakınlık gösterilmesi de yeni toprak düzeninden ileri gelmektedir. Osmanlıların gittikleri ülkelerde, kilise emvaline saygı göstermeleri ve onları *Defter-i Hakani*'ye kilise malı olarak yazmaları, halkla kilise arasındaki çelişkiyi sürdürmek için olmalıdır.

ŞEYH BEDRETTİN'İN YAPITLARI VE VÂRİDÂT

Düşün tarihimizin ulusal övüncü *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Mahmut*'un yapıtları, kendisinden sonra, yüzyıllarca önemli kalabilmişlerdir. *Şeyh Bedrettin*'in alanı hukuktur. Özellikle, bu alanda yapıtlar vermiştir. «*Kendi fetvasıyla, kendisini astılar*» sözü, onun hukuk alanında, ne denli etkin ve yetkin olduğunu gösterir.

Şeyh'in bilinen yapıtlarını şöyle sıralayabiliriz: *Maksûd'a Ukuûl Cevâhir Şerhi, Letâif-ül İşârât, Camü-ul Fusûleyn, Teshil, Nürü'l Kulûb Tefsiri* ve *Vâridât.*

Bedrettin'in yapıtlarının tümünden söz eden bir tarihe rastlanılmamaktadır. Her yazar, bir yapıtından söz ediyor. Anlaşıldığına göre, *Bedrettin*'in yapıtlarından söz edilmek istenmiyor, ya da gerçekten, eski tarihçilerimiz, olayların akışına, bir insanın yapıtlarından daha çok önem veriyorlar. Osmanlı vakanüvistinin (tarihçi) tavrı budur. Ama, *Şeyh*'in gereksinme duyulan yapıtları, o günkü koşulların ağırlığına karşın, ortalama elli yılda bir, yeniden yazılmıştır. Elle yazmak kolay değildir kuşkusuz. Buna karşın, *Camü-ul Fusûleyn* ve *Teshil,* hukukçuların vazgeçemedikleri yapıtlar ve kaynaklar olarak, durmadan yeniden temize çekilmişlerdir. Bugün değer kazanan *Vâridât* ise, On Yedinci Yüzyıl'a değin, yasak edildiği için, gizli kalmıştır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı gibi, On Yedinci Yüzyıl'da bile,

Bâli Çelebi gibi bilginler, *Vâridât* hakkında, günün siyasal iktidarlarına suçlayıcı raporlar vermişlerdir. Öbür yapıtlarının da çağları aşamadığı anlaşılıyor. *Teshil, Letâif-ül İşârât'ın ve Camü-ul Fusûleyn'in yorumudur.* Özellikle, *Camü-ul Fusûleyn, Mecelle'ye değin, Türk medeni hukukunun ana kaynaklarından birisi olmuştur. Letâif-ül İşârât'*ın da önemli bir hukuk kitabı olduğunu biliyoruz. *Menâkibnâme'*nin verdiği (1) bilgiden anlaşıldığına göre, *Letâif, Bedrettin'*in ikinci yapıtıdır. Bugün elimizde bulunmayan bu yapıtın da önemli bir medeni hukuk kaynağı olduğu anlaşılıyor. *Teshil'*in önsözünde sık sık sözünü ettiği bu yapıtının nerede olduğu bilinmemektedir.

*Bedrettin'*in hukuksal ve siyasal görüşleri, *Teshil'*in önsözünde belirir. Onun dünya görüşünü de bu yapıtından öğrenmek olanaklıdır. Hukuk görüşünü, özgürlük, bağımsızlık ve adalet ilkelerine oturtmuş. Özellikle, yargının kullanılışında özgürlüğe büyük önem veriyor. Özgürlükten şunu anlıyor: *Birtakım kadılar, kendilerinden önce gelmiş büyük yorumcuların yorumlarından dışarı çıkmıyorlar. Bu, bir bağımlılıktır. Çağa göre değişmiş olabilir onların yargıları. Şeyh'*in bir itirazı daha var, müçtehitlere sıkı sıkıya bağlı olanlara: *Müçtehitlerin zamanında, hadislerin tümü toplanmış değildi. Şeyh,* bir Hanefi hukukçusu olmasına karşın, «*Ebu Hanife ve Sahibeytin*» zamanlarında bilgi eksikliği olduğunu anlatır (2). *Dört mezhebe yol açmış bulunan dört müctehidin okumuşluklarının da kendi çağına göre eksik olduğunu söylüyor. Bilgi, çağdan çağa gelişiyor. Elbetteki,*

(1) Abdülbaki Gölpınarlı, İsmet Sungurbey: *Menâkıbnâme,* S. 40

(2) Prof. Şerafettin Yaltkaya, *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin,* 1924, S. 48.

daha çok okuyanın daha sağlıklı kararlara varması beklenmelidir (3). Yargıçların, eski yorumcuların yorumlarına bağlı kalmalarını bağımsızlıkla bağdaştıramıyor. Bir yargıç, kendisinin önüne getirilen bir davaya, kendi anlayışına göre karar vermeyi düşünmelidir. Yeter ki, bu kararının adalet üzre olduğuna inansın. *Şeyh Bedrettin*'in bir fetvası var ki, yargıç bağımsızlığına ne denli önem verdiğini gösterir: «*Bir yargıcın kararı, Ebu Hanife'nin ve İmameyn'in kararına karşıt olursa, o karar geçerli olur. Yeni bir yorumcuya dayandığı için, bu, böyle olmalıdır. Mademki, kendi seçeneğini, başka seçeneklerden yeğ tutmuştur, öyleyse kendisinin verilerine göre karar vermelidir.*

Hukukta, salt kendilerinden önce gelmiş yargıçların kanılarına ve yargılarına bağlı kalan yargıçları tutsak yargıçlar olarak tanıtıyor. Bunlar, sağır ve dilsiz insanlardır. Bu gibiler, hukukun inceliklerini bilemezler. Bu hukuk inceliklerini, adalet ilkesi olarak belirleyebiliriz.

Şeyh Bedrettin'in yapıtları arasında, onun çağlara kalmasını sağlayan yapıtı, *Vâridât*'tır. *Vâridât*, tasavvuf konusunu içeriyor. Bu yüzden, daha özgür bir yapıt oluyor. Hukukta, yine de geçerli olan yasalara göre yorum yapmak zorunluluğu bulunuyor. Oysa, tasavvuf, salt düşüncedir. Evren hakkındaki düşünceyi de burada anlatmak olanağı doğuyor.

Bildiğimize göre *Vâridât*'ın üç çevirisi var: *Bezmi Nusret Kaygusuz* çevirisi, *Abdülbâki Gölpınarlı* çevirisi ve *Cemil Yener* çevirisi. Her üç çeviri de olgun çeviriler. Ama, yine de bana, daha iyi bir çevirisi yapılabilir gibi geldi. Bu yüzden *Vâridât* çevirisine giriştim. Halk Türkçesiyle çevirmek gerekti *Vâridât*'ı. Bunu amaçladım. Her üç çevirmenin çevirilerinden de

(3) agy., S. 49.

yararlandım. Kendilerine saygılarımı sunarım.

Şeyh Bedrettin'in ta baştan beri, resmi görüşe ters düştüğü anlaşılıyor. Bu durum anlaşılabilir. Mısır'dan iyi bir ayrılış yapmayan *Bedrettin*, (4) Osmanlı ülkesinde de kişiliğiyle koşut bir değer kazanmamıştır. İlk zamanlar, büyük bir hukukçu olduğu için, büyük değer verilen *Bedrettin*, sonraları, resmi görüşe ters düştüğü için horlanmıştır. Bir kez, eski müçtehitlere (yorumculara) göre değil de kendi anlayışına göre yargı vermiş, sonra, özgür ve bağımsız yargının şiddetli savunuculuğunu yapmıştır. Feodalın en sevmediği şey, bağımsız yargıdır. Bağımsız yargıya değer verdiği gün, astığı astık kestiği kestik, buyrukçubaşı olmak niteliklerini yitirir. Bu niteliklerini yitiren bir feodal, siyasal iktidarından uzaklaşır. «*Berlin' de yargıçlar vardır*» sözü, feodallara karşı söylenmiştir. Burjuva, bağımsız ve özgür yargıyı, feodal iktidara karşı, bir silah olarak kullanılmıştır. Denebilir ki, burjuva sınıfının siyasal iktidar kavgasında, kuvvetlerin ayrılığı ilkesi, geniş halk kitlelerini arkalarına almalarında en büyük etken olmuştur.

Şeyh'in savunduğu bağımsız ve özgür yargı ilkelerine karşı çıkılmamış değildir, ama onu, gerçekte dinsel inançları yüzünden kınamışlardır. Rumeli Alevileri arasında *Bedrettin Ocağı* olduğu (5) biliniyor. Yani, resmi görüşe karşıdır. *Bedrettin* ocağında sema yapılıyordu. *Bedrettin, Vâridât*'ta da semaya izin veriyor. İşte bu düşüncesi, yüzyıllarca onun okunmasını engelliyor. Sema'ya izin vererek insanı Hak'tan uzaklaştırdığı savlanıyor. *Sofyalı Bali, Ka-*

(4) *Menâkıbnâme*, S. 83-84.

(5) Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin*, 1966, S. 40-41.

nuni'ye rapor veriyor (6). *Aziz Hüdâi Efendi* de *Birinci Ahmet*'e verdiği raporda, Bedrettincilerin «*kızılbaşla bir olduklarını*» belirtiyor. Gerekçe olarak da sema yaptıklarını gösteriyor (7). Oysa, *Mevlâna ve Hacı Betaş da semaya izin vermişlerdir*. Bugün de televizyonlarda, Mevlâna günleri yapılıyor ve semaları, bir kültür yüceliği olarak gösteriliyor. Çünkü, *Mevlâna ve Hacı Bektaşı Veli*, resmi görüşe karşı çıkmamışlardır. Tekkeye sunulan vakıflarla, kırsal alanı. devlet adına denetim altına almışlardır.

Ünlü *Şeyhülislâm Ebussûûd Efendi* de Bedrettinciler için fetva çıkarmıştır. *Şeyh Bedrettin*'i sevenlerin kadınları ve oğlanları bir araya toplayarak içip eğlendiklerini, *Şeyh*'in mezarını Kâbe'yle eş tuttuklarını bildirerek bilimi yadsıdıklarından yakınıyor. Bunların yakınındaki sünniler etkilendikleri için, ilhadları sabit olup asılmaları, katilleri gerekir (8). Aynı kaynakta, bunların tekfir edilmemelerinin de küfrü gerektirdiği anlatılmaktadır. Bektaşilerin içkiye düşkünlükleri ve içkinin erdemi üzerine büyük bir fıkra kültürü yarattıkları, tüm Anadolu halkınca bilinmektedir. Ama, Bektaşiler için, böyle bir fetvaya rastlanmaz. *Bedrettin*'in etkinliğinin halk üzerinde olumlu bir iz bırakması, iktidarı korkutuyor. *Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, 80 sayılı Mühimme'nin 29. sayfasında Sivas'a gönderilen bir ferman var. Pir Sultan*'ın asılması olayıyla ilgili bu fermanda *Bedrettin* ehlinin fitne çıkardığından söz edilmektedir. *Pir Sultan*'ın da Bedrettincilikten yargılandığını biliyoruz. Resmi görüşe karşı olanlara takınılan tavır, insanlıkla bağdaşamayacak boyutlara varmıştır. Örneğin *Fahrettin*

(6) Prof. Şerafettin Yaltkaya, agy., S. 71
(7) Prof. Şerafettin Yaltkaya, agy., S. 73, *Varidat'ta semaya izin var*. S. 57
(8) Türkiyat Mecmuası, 1926, c. III, S. 233

Acemi, hürifilerin yakılmasına dair fetva vermiş, fetvanın içeriğinin uygulanması sırasında, Edirne'de hürifilerin yakılma olayında bizzat bulunmuş ve «*sevaptır diye, ateşi körüklemiştir.*» (9). *Bedrettin* ve Bedrettincilerin resmi görüşe karşı çıktıklarını gösteren belirtiler çoktur. *İbn Hacer*'den naklen şunları öğreniyoruz: *Bilgide Molla Fenârî'ye eş sayılan Bedrettin Mahmut, Rumeli'nde yaydığı ve öğrettiği özel düşüncelerinden dolayı, İznik Kalesi'ne hapsedilmiştir* (10).

Yaydığı ve öğrettiği özel düşüncelerinin *Teshil*'in önsözünde yazdıklarından daha ileri olduğunu gösteren imlere rastlanamamaktadır. *Bedrettin*'de gelişmiş bir hukuk mantığı vardır. *Teshil*'in önsözünde, özellikle bir hukuk mantığından ve hukuk felsefesinden söz etmektedir. Gelişmiş ve uyanık bir hukukçunun bunlara uyması gerektiğine inanmaktadır. Kapalı hukuktan kurtulmak ve çağının hukukçularını kapalı hukuktan kurtarmak için yaptığı savaşım, resmi görüşe uymamaktadır. Çünkü, kapalı hukukun katılığına karşı gelindiği zaman, bir derece olsun, özgürlük doğuyor. Yargıcın kanısına önem verilince, siyasal iktidarın sarsılması olasılığı belirir. *Mizancı Murat Bey*, ilk yenilik girişiminin *Bedrettin* olayıyla başladığını ve onun asılmasıyla da ilk girişimin ezildiğini yazıyor. *Bedrettin*'in şu sözlerine dayanıyor: «*Allah insanları hür olmak, kardeş olmak, birbirlerini kucaklamak ve sevmek üzre yaratmıştır.*» (11). Sonunda da coşkuya kapılarak «*Yaşasın eşitlik, yaşasın kardeşlik, var olsun*

(9) Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedrettin*, S. 84

(10) Dr. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, 1963, S. 43-44

(11) Mizancı Murat, Tarih-ül Ebulfaruk, C. I, S. 237

özgürlük» diye bağırıyor. *Bedrettin*'in bu gibi sözlerine rastlanmıyor ama, hukukta bağımsızlığa, yansızlığa ve adalete inandığına ve bu yönde yazılar yazdığına bakılırsa, asıl savaşımının böyle bir toplum yaratmak için olduğu anlaşılır. Halk içerisinde, bunca tutulmasının nedeni de budur. Başka türlü bir yorum köksüz kalır.

Şeyh, gerçekten yetişkin bir kişidir. Türk düşünce tarihinin büyük dehasıdır. *Menâkıb*'ın «*Şeyh'in kitâb te'lif itmeğe izin aldığın beyanıdır*» (12) diye başlayan bölümünde, 25 yaşındayken yazdığı kitapların sayısının 48 olduğu yazılır. *Menâkıb*, *Şeyh*'in Tanrı'nın cezbesine kapıldığını ve Tanrı'ya kavuştuğunu yazıyor (13). *Şeyh Bedrettin*'in cezbeye erdiğini bildiren bu bölümde, onun şafii olduğunu gösteren bir beyit de bulunuyor.

Cezbe takındığı gice erdin
Kalbe düşdi Şafii'nin türbesi

Hanefi mezhebine o denli değer vermediği, ancak Hanefi hukukuna bağlı olduğu anlaşılıyor. Buradan, İslâm devletlerinin geçerli hukuk kurallarının Hanefi mezhebi tarafından belirlendiği anlaşılıyor. Hangi mezhepten olunursa olunsun, devletin resmi görüşünün *sünni hanefi* inancına göre biçimlendiği besbellidir.

Anda Hanefi kişiler girdiler
Didi key dinleme mezhebim değül (14)

Resmi görüşün Bedrettincilerden yana olmadıkları, Menâkıb'da birkaç kez yinelenmiştir.

Sevmez idi Munlâ-yi Rum anları
Hak yolunda sanmanuz siz bunları (15).

Bedrettincilerin batınî olduklarına dair bir-

(12) Abdülbaki Gölpınarlı. *Menâkıb*, S. 39, 17-b
(13) agy., S. 44, 19b.
(14) agy., S. 45, 20a.
(15) agy., S. 45-20a.

çok belge gösteriliyor. Köprülü bile, bu kanıyı paylaşıyor. *Şerafettin Yaltkaya,* ünlü yapıtında, «*Lâilâhe illâllah dediklerine, ama Muhammed-ül rasûlullah demediklerine*» dair belgeler veriyor (16). *Tahsin Saraç* da özdeş düşünceleri bölüşüyor, ama onun bir materyalist olmadığını, ancak kendi döneminin ileri bir insanı olduğunu benimsiyor (17). Gerçekten, *Şeyh Bedrettin,* kendi döneminin hukukçularından çok farklı bir anlayışa sahiptir. Ona göre, hukuk yasal olmalı, yani padişahların buyrultularından ya da şeyhülislâmların fetvalarından çok farklı bir hukuk anlayışıdır bu. *Bir yasa olacak. Yargıcın kararı, bu yasaya dayanacak.* Bu yasanın *Hamurabi*'den beri var olduğunu biliyoruz, ama bu yasa feodalın buyruğuna ve çıkarına uygun yasadır. O yasa, kaynağında, egemenin dudakları arasından çıkmış olan buyruklardır. Yazılı olmaları, varılan yargının yasallığına değil de siyasal iktidarın sürekli olmasına yardımcı olur. *Bedrettin,* yasaların töreye dayandırılmasını isteyerek yeni bir toplumsallık sağlamaya çalışıyor. Kutsal kitapların da töreler toplamı oldukları düşünülürse, yargıyı istenilen bağımsızlığa kavuşturmak olanağı yoktur. *Bedrettin*'in istediği bağımsızlık, özgürlük ve adalet öğelerinin yargıya egemen olmaları, bu yolla pek sağlanamaz. Ama *Bedrettin,* bu ilkelerine inanmıştır. *Bu ilkelerin geçerli hukukta işleyebilmesi için, üçüncü bir öğe daha ileri sürer: Zorunluk.** Yasalar, zorunluğa göre, yenilenmelidirler. Bu ilke, İslâm dünyası için çok ileri bir anlayıştır. O günkü kilise babaları için bile ileridir. Bu öğeyi, tarihin zoru olarak düşünemeyiz kuşkusuz. Hukuk, kaynağında, devlet tarafından sap-

(16) Prof. Şerafettin Yaltkaya, agy., S. 67

(17) Tahsin Saraç, Türk Dili, C. XXI, S. 22

(*) *Vâridât,* S. 58.

tanmış normlardır. Her norm, toplumsal bir bağlayıcılık savını taşır. Bu savın belli başlı ilkesi, insanın davranışlarını ve eylemlerini denetim altında tutmaktır. Normlar, bu denetime ve düzenlemelere özgü kurallar, yönergeler ve istemlerdir. Zorunluk kavramında, devletin gücüyle sağlananın ötesine de geçilebilir. Hiç kuşkusuz, hukuksal normlar, siyasal iktidarı elinde bulunduran sınıfın mülkiyet haklarını güvence altına alacaktır. Hangi sınıf iktidardaysa, o sınıf, kendi çıkarlarını koruyan hukuksal normlar saptayacaktır. *Bedrettin*'in ileri sürdüğü zorunluk, ezilen sınıfın yönergelerini ve istemelerini de kapsayabilir. Toplumsal normlara açık olması bakımından ileridir. Bu ilke, siyasal iktidarın lehine de kullanılabilir, ama özünde ileri bir ilke taşımaktadır. *Bedrettin*'in zorlayıcılıktan değil de zorunluktan söz etmesi önemlidir. *Bedrettin*'in bu ilkeleri, çok bağlı bulunduğu *Şeyh Muhittin Arabî*'den aldığı yadsınamaz. Ama, *Arabî*, bunları bir hukuk ilkesi olarak değil de dinsel ve ahlaksal birer ilke olarak söyler. *Arabî*, *İzzettin Keykâvus*'a yazdığı mektupta şöyle diyor: «*Sen, halk üzerinde Allah'ın nâibi ve arz üzerinde uzanan gölgesisin. Zalimden, mazlumun hakkını al. Allah'ın senin saltanatını genişletmesi ve birçok memleketleri sana râm etmesi, sakın, seni mağrur etmesin. Müslümanların üzerinde yapacağın en büyük hizmet, İslâm namusunu yükseltmek ve küfre tahakküm eylemektir.*» (18). Bu mektupta yazılanların *Kelile* tarafından *Debşelim*'e öğütlenen düşüncelere benzediğini söyleyebiliriz. Doğu ekininin ürünüdür. Ama, o günkü düzen için ileri düşüncelerdir. *Bedrettin*, bu düşünceleri, zorunluk kavramıyla hukuk ilkesi haline getirmiştir. *Bedrettin*'in hukuk anlayışında, birtakım

(18) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, S. 166

ileri düşüncelere rastlayabiliyoruz. Ama, unutmamak gerekir ki, geçerli sosyo-ekonomik ilişkiler içerisinde, daha adaletli bir uygulama hukuku istiyor. Çağına göre yeni bir hukuk. Bir de feodala karşı, bireysel egemenliğe karşı bir hukuk. Ama, özel mülkiyet ilişkilerinin kalkmasını öneren, arkadaşça, işbirliğine dayanan, dayanışmayı ve eşitlik ilkesini getiren, toplumun ve toplumun içindeki her bireyin mutluluğunu amaçlayan, tüm yurttaşların sorumluluklarını yasallaştıran bir hukuk değildir. Şu halde, ona yakıştırılan materyalist düşünce yersizdir. Ama, sürekli olarak vurguladığımız değeri yadsınamaz, «*O, bir halk hareketinin önderidir. Türk köylüsünün özündeki devrimci özü tanıtlamıştır. Tarihsel bir değerdir.*»

Vâridât, onun yapıtları arasında, en önemlisi sayılıyor. Bize göre, en önemli yapıtı değildir. Resmi görüşe aykırı tek yapıtı olduğu için, önem kazanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, halk ayaklanmasına yol açan düşüncelerinin bu yapıtta olduğu ve bu yapıtla yayıldığı kanısına varılmıştır. *Fatih ve Kanuni* zamanında düzenlenmiş raporlar, ve daha sonraki yüzyıllarda bu *yapıt hakkında yapılan izlemeler, yapıtın etkinliğine kanıttır. Şu halde, Vâridât, kendi alanında etkin bir yapıttır.*

Niyazii Mısri, Vâridât için bir gazel yazar. *Vâridât* redifli gazel'in son ikiliğinde onu *Şeyh Arabi*'yle bir gösterir.

Muhyiddin ü Bedrüddin ettiler ihyâ-yi din
Deryâ Niyâzi Füsûs enhârıdır Vâridât

ikiliğiyle son bulan *gazel*'in özetle, *Vâridât*'ı usun ve düşün ürettiği düşünceler olarak niteliğini görüyoruz. Gerçekten de *Bedrettin, Şeyh Ekber*'e çok saygılıdır ve ona olan saygısını her vesileyle belli eder. Tasavvufta *İmam Gazali*'yi olumlu bulmuyor. *Gazali*'nin yapıtlarını, ger-

çekle öykünme arasında bir geçit sayıyor.* Bu arada kendi kerametlerini anlatıyor. Sık sık kendinden geçtiğinden söz ediyor. Biz, bu kendinden geçmeleri bir hastalık sayamıyoruz. Bir cezbe olduğu kanısında da değiliz. Geleneğe uyuyor. Kendinden geçmeden Tanrı'ya ulaşılamayacağı kanısı vardır tarikat ehlinde. Halk da buna inanır. *Bedrettin*'in gösterdiği kerametlerden birisi, resullere özgü bir kerametdir. Hiçbir velinin ölü dirilttiğini kimse görmemiştir.

Ama, *Şeyh Bedrettin*, şamdana çarpıp ölen pervaneyi üfleyerek diriltir. *İsa*'nın ölülerle konuşmasıyla ve *Muhammet*'in kesilmiş kuzuyu diriltmesiyle eş bir kerametdir bu. Bilindiği gibi, resullerin mucizeleriyle, velilerin kerametleri arasında fark vardır. *Bedrettin*'in *Vâridât*'ta peygamberler hakkında söyledikleri de önemlidir. Çocuk aldatan veliler gibidirler. Velileri çocuk aldatan insanlar olarak niteleyen *Şeyh*'in kendisini keramet sahibi olarak göstermesi bir çelişkidir. Tüm *Vâridât* böyle çelişkilerle doludur. Her ne denli, *Vâridât*'ın yazılmadığını, konuşmalarından derlendiğini biliyorsak da, belli konularda, ayrı ayrı zamanlarda da olsa, bunca çelişkiye düşmek kolay değildir. Tanrı'ya kavuşma yollarının ademoğullarına kapalı olduğunu, bu yolun ancak peygamberler ve veliler tarafından açılabileceğini söylüyor. Çağlar arasında birtakım ayrımlar vardır. Peygamberlerin çağdan çağa değişmelerinin nedeni budur. Sorun, bir inanç sorunu değildir, bir uğraş sorunudur. İnanan kişi değil, çalışan kişi Tanrı'ya ulaşır (19). Peygamberler, zamanlarında anlaşılmazlar. Bunun birçok nedenleri vardır. Şeyh, bu nedenleri sıralarken, pek de

(*) *Vâridât*, S. 67.

(19) *Vâridât*, S. 60.

bilim adamı gibi davranmaz (20). Bir din adamının kanıtsız savlarını sıralar. *Kıskançlıklar bulunur. Çağa ayak uyduramayanlar, yeni peygamberi kıskanırlar.* Şeyh'in çelişkili düşüncesi burada da kendisini gösterir. Çağlar ilerledikçe, sevgi azalır, inanç zayıflar. Bu durum, yeni bir peygamberi gerektirir. Gerçeklerin yavaş anlaşılması da yeni peygamberin anlaşılmasını zorlaştırır. Kaynağında, peygamberlerin ve velilerin kendilerini topluma kabul ettirmek için izledikleri yol da onların anlaşılmalarını güçleştirir. Halkta kendilerinin, Tanrı'nın tüm gücünü kullanabilecekleri biçiminde bir kanı uyandırmışlardır. Bu yüzden, halk, peygamberlerden ve velilerden olmayacak şeyler beklerler. Peygamberlerin ve velilerin yiyip içmelerini kınarlar (21). Ama, bizzat *Bedrettin* de dünya nimetlerinin karşısındadır. Dünyadan çok, ahrete yönelik öğütlerde bulunur (22). Halkın gerçekle efsaneyi birlikte düşündüğünü söyleyen Şeyh, bizzat halka gerçekle efsaneyi birlikte sunar. Peygamberlere yüklenen niteliklerin uydurma olduğunu söyleyen *Şeyh*, kendisi için, ermişlik nitelikleri yükler (23).

Vâridât, Arapça bir sözcüktür. Tanrısal esinler anlamına gelmektedir. Yani, *Şeyh*, peygamberler için kınadığı birtakım düşünce yöntemlerini benimsiyor. Yazılış yoldamı incelenecek olursa, *Vâridât*'ın ders notları olduğu kolayca anlaşılır. Bu derslerin bir örgün eğitim kurumunda verilmediği anlaşılıyor. Yani, bir okulda verilen derslerin notları değiller. Çünkü, belli bir müfredatı izlemiyor. Konular da bir düzen içinde anlatılmıyor. Zaman zaman yapılan

(20) agy., S. 54, 68.
(21) agy., S. 54, 70.
(22) agy., S. 54, 64.
(23) agy., S. 55, 60, 62, 63, 72, 73, 74, 75, 76.

söyleşiler olduğu belli oluyor. Kendisini seven öğrencileri tarafından alınmış notlar olduğu düşünülebilir. Bu notların *Şeyh* tarafından gözden geçirilip geçirilmediği de belli değil. Ancak, *Şeyh*'in görmediğini söyleyebiliriz. Çünkü, *Teshil*'deki üstün mantığı yürüten *Şeyh*'in böylesine derin çelişkilere düşeceğini düşünemiyoruz.

Menâkıbnâme'de verilen bilgiye göre, Vâridât, *Fatih* zamanında yazılmış ve *Kanuni* zamanına değin gizli kalmış, bu dönemde ortaya çıkarılarak okutulmaya başlanmış. Bu bilginin doğru olduğu anlaşılıyor. Çünkü, Vâridât'ın ve Bedrettincilerin aleyhinde fetvaların *Kanuni* döneminden önce görülmediği açıktır. *Ahmet Mithat*'a bakılırsa, çok zeki ve hilekâr olan *Şeyh*, tüm yapıtlarını İznik'te yazmıştır. Oysa, *Teshil*'in önsözünü okusaydı, birçok yapıtlarını başka başka yerlerde yazdığını anlardı. Demem o ki, *Ahmet Mithat Efendi* ve o dönemin *Şeyh*'i mahkûm eden tarih yazarları, kesinlikle, *Şeyh*'in yapıtlarını okumamışlardır. *Mizancı Murat Bey* de *Şeyh*'in İznik'te ders verdiğini, Vâridât'ı da orada yazdığını anlatıyor. *Şerafettin Yaltkaya*, *Şeyh*'in İznik'te bir hapis yaşamı sürdüğünü yazıyor. Doğru olanı da budur. İkametə memur olduğunu *Âşıkpaşazade* bildiriyor. Öyleyse, İznik'te ders verdiğini benimsemek olanaksızdır.

Bedrettin'in Vâridât'la ortak bir din yaratmaya çalıştığının yaygın bir kanı olduğunu daha önce bildirmiştik. Hatta, *Namık Kemal*'in bu yüzden, *Şeyh Bedrettin*'e ağır suçlamalar yönelttiğini de söylemiştik. *Cevdet Paşa* ve Kısas-ı Enbiya'da bu durumu açıklıyor. *Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey*, nerede bulunursa, Vâridât'ın toplatılmasını ve yakılmasını emretmiştir. Resmi görüşü savunmayanlar, Vâridât'a bir tefsir gibi bakıyorlar. Menâkıb'den alınan şu beyitler,

Şeyh'in mizacına uygun olmamakla birlikte, onu savunanların yasal olmak istemlerini belirler.

Tuna Tunca diyüben girdi yola
Kasdidüpdi sıla-i rahme gele
Dura ta Sultan gelince tahtına
Suna tefsirin dahı hemol seve

Bedrettinciler, Vâridât'ı her zaman bir tefsir gibi düşünmüşlerdir. *Nur'ûl Kulûb*'da da şu ikilik bulunuyor.

Tefsirin itmam idüp ol Pîr-i hûb
Virdi dirler nâm ona.

Şeyh Bedrettin'e halk içinde san kazandıran yapıtının Vâridât olduğu kuşkuludur. Çünkü, halk tasavvuf yapıtlarıyla onca uğraşmamıştır. Bizce, Bedrettincilerce önemlidir bu yapıt. Kuran tefsiri sayılması da yanlıştır. Gerçi, sık sık Kuran ayetlerini tanık gösterir ama, tefsir tekniği yoktur Vâridât'ta. Bu amacı da taşımıyor. Halk, tefsirden söz eder. Ama, pek ilgilendiği söylenemez. Halkın gözünde, müderrislerden çok, tekke ehli değer kazanmıştır. *Hacı Bektaşı Veli*'nin bir tek Türkçe satırı yoktur. Ama, onu tüm Anadolu halkı saygıyla anar. Yunus Emre de okunduğundan değil, tekke sahibi olduğundan, ermiş kişiliğinden dolayı benimsenmiştir.

Vâridât, tipik ve klasik bir tasavvuf ders notlarıdır. Hem de düzenli biçimde yazılmamış bir tasavvuf yapıtı. Örneğin, onda bir *Füsûs* düzeni yoktur. Hatta, bir *Marifetname* bile değildir. Doğuşlar olduğu en doğru nitelemedir. Zaman zaman yapılmış söyleşilerdeki konuşmalardan oluştuğu için, belli bir yolu yordamı da yok. Ama, yine de *Tanrı, Tanrı-insan, insan, dünya, dünya-varlık, ruh, ruh-madde, ahiret kavramlarını*, bilinen felsefi düzeyde anlatmaktadır.

Tanrı :

Tanrı'yı Tanrı buyruğuyla anlamak taraftarı

değildir (24). Tanrı buyruğu da harfle, sözle ve Arapça'yla anlaşılamaz. Tanrı, kendi özünün gereği olan bir varlıktır. Tanrı'nın bu yolda anlatılması, çok eski bir anlayıştır. Ancak, *Bedrettin*'in ilginç bir düşüncesi önemlidir. *Tanrı, yaratma işlevini yerine getirirken ellerini kullanır* (25). *El*'in uygarlık alanındaki önemi belli oluyor. Bu güzel anlatıdan sonra, onun bu sözlerinin bir rastlantı olduğunu, kökeninde doğaüstü ve doğadışı bir güce inandığını, evreni tek başına yöneten bir varlığı tanıtlamaya çalıştığını anlıyoruz. *Tanrı, istediğini istediği gibi yürütür* yargısına karşı çıkarken özdeksel bir düşünceye yönelir. Özdeğin yatkınlığına göre hareket eden Tanrı, birden, evrendeki oluşumun tümüne katılır. Tanrı'nın nesnelerin niteliklerine aykırı dileğinin olamayacağını söylerken materyalist bir düşünür gibidir. Tanrı, dilediğini yapar, ama olabilecek şeyleri diler (26). Bu, Tanrı'ya belli bir saygı gösterisi olmakla birlikte, özdeğe olan saygıyı da belirler. Ama, insanı, Tanrı'nın bir yansısı saymaktan da kalmaz. *Şeyh*'in kimi zaman söyledikleri çok ilginçtir. Örneğin, *Tanrı'nın bir değişim ve dönüşüm sonucu olduğunu söyler. Hem de çelişkilerin dönüşümü üzerinde durur. Hazreti Davut*'a söylenen sözün doğru yorumlanmadığını kanıtlar. «*Ben bir gizli hazineydim*» ayetini yorumlarken «*gerçekleşmek, belirmek, görünmek*» kavramları üzerinde durur, ama «*sevmek ve bilinmek*» sözleri üzerinde durmaz (27). Bunları söyleyen Şeyh, biraz aradan sonra, Tanrı'nın saltık istenç olduğundan, kâfirlerin kâfir, zalimlerin zalim olmalarını istediğinden

(24) *Vâridât*, S. 56.
(25) agy., S. 60.
(26) agy., S. 56.
(27) agy., S. 52.

söz eder. Yani görüngülerin ilk nedenlerine kozmolojik kanıtlarla bakar. Vücut bütünlüğünün getirdiği bir düşünce yoldamını yürütür kaynağında. *Olanaklı olan Hak'tır, Hak da olanaklılıktır.* Belirdiği yerin gereğince nitelenir. Tanrı ve kul bir bütündür. Saltık varlık, eylem ve etki yönüyle Tanrı'dır. Olma ve etkilenme yönüyle de kul'dur. Buradan da anlaşılacağı üzere, değiştirme ve dönüştürme gücü Tanrı'ya özgüdür. İnsan etkilenir. Dünyayı değiştirme gücünün insanda olduğuna inanmayan bir düşüncenin materyalist düşünce olduğunu söyleyemeyiz. Tanrı'nın olduğu gibi değil de belirdiği yerin gereğince göründüğünü söylemek de o değin ileri bir düşünce değildir. Tanrı'nın zamandan ve mekândan münezzeh olduğu inancının bir ürünüdür, materyalizmle ilişkili değildir. *Stoacılar* da Tanrı'nın varlığını tanıtlamak için, teolojik kanıt olarak bunu kullanıyorlardı. *Bedrettin*'in bu düşüncesi, doğadaki tüm varlıkları ve görüngüleri uyumlu bir düzene sokan ilk gücün varlığını benimsemekten başka bir şey değildir. Bu açıklama biçimiyle, doğanın düzeninin doğaüstü, ussal bir varlık tarafından sağlandığı da kabul ediliyor. Bu amaçlılığın doğal nedenleri, *Darwin* tarafından çürütülmüştür. Elbetteki *Bedrettin*, bunu bilemezdi. Ama, ona söylemediği şeyleri yüklemek yanlış oluyor. *Bedrettin*'in *Aristo*'yu, *Platon*'u ve *Stoacıları* okumuş olması çok olağandır. Çünkü, o zamanki İslâm dünyası, bu düşünürleri biliyordu. *Augustinus*'un ontolojik nedeni de bu savlarda görülebilir. Tanrı, eksiksiz bir varlık olarak görülüyor.

Şeyh, şeyhlerin bilgilerini keramet biçiminde halka iletmesini ayıplıyor. Ama, halkı kandırmaya bunca kızan *Şeyh*'in yaptığı da kerametir. Tanrı'nın varlığını tanıtlarken teolojik nedenlere yaslanır. Yani tasarlanan şeyle, gerçek

olan birbirine karıştırılmıştır. *Şeyh*, Tanrı'nın varlığını kanıtlarken bilimsele dayanmaz. Dinsel bilgilere, ruhsal ve töresel kanıtlara dayanır. İspatı gereken savın doğruluğunu ileri süren öncüllere dayanılıyor. Yani «*döner ispat*» yolu seçiliyor. Zaman zaman bu yoldamın bırakılması, *Şeyh*'in sezgi gücünün ve dehasının varlığını gösterir. Şeyhlere çatan *Bedrettin*'in cezbe yoluyla Tanrı'ya kavuşulmasını salık vermesi de ayrı bir çelişkidir (28).

İnsan: İnsan ve saltık varlık ilişkisi, tasavvufun en köklü ilişkisidir. *Şeyh Bedrettin*'in Tanrı hakkında söyledikleri, yeni düşüncelerin yansısı olarak görünmüyor. Tarikat sahipleri, özellikle, belli bir dereceye gelmiş sufiler, Tanrı'da yok olmak için, belli makamlardan geçerler. Genellikle, gördükleri düşlere ve denetim sırasında kendilerine esinlenen ve doğan duygulara ve anlamlara büyük önem verirler. *On Dokuzuncu Yüzyıl'dan sonra başlayan siyasal anıları yazma geleneği, kaynağında sufiler tarafından başlatılmış olabilir.* Tüm sufiler, Tanrı'yla bir olmak için geçirdikleri çileli yaşamın anılarını yazarlar. Daha doğrusu, bunlar anılar değil de, duyular ve anlamlardı. Bunlara, doğuş, esin anlamına *Vâridât*, olgular, olaylar anlamına *Vakıât* adını verirlerdi. *Muhittin Arabi, birçok Vâridât sahibidir.* Bedrettin'in *Vâridât*'ı bir tanedir. Belki başka duyularını ve düşlerini, düşlerinde ve düşünü anında, kendisine doğan anlamları ve Tanrı gizlerini de anlatmıştır. Ama, *Bedrettin*'in başka bir Vâridât'ından söz edilmemiş, buna karşın, o bir tek Vâridât'ı bile yasaklanmıştır.

Vâridât, İslâm dünya görüşünün ve felsefesinin dışında, yeni bir dünya görüşü ve felsefi sistem getirmiyor. *İslâm dünyasının yüzyıllar-*

(28) *Vâridât*, S. 53, 58, 59.

dır söylediği sözleri söylüyor. Hiç, ama hiçbir yeni düşün üretmiyor. Türk düşün dünyası için de yeni bir dünya görüşü sunmuyor. İslâm düşün dünyasının bağlı bulunduğu *Aristo* felsefesine bağımlıdır. İslâm felsefesi, *Meşşâiyye* adıyla, *Aristo* felsefesini sürdürür. İslâm filozofları da *Aristo*'nun izleyicilerinden başka kişiler değillerdir. Bilindiği gibi, *Aristo*'yu İslâm dünyasına, Endülüs'te *İbni Rüşd*, Ortadoğu'da *İbni Sina* tanıtmıştır. Bu iki bilim adamı, *Aristo*'nun felsefesini, Kuran hükümlerine dayak yapmışlardır. *Kelamcı*'ların *Aristo*'yu özümsediklerini söylemek çok zordur. Bunlar, biraz biraz Uzakdoğu'nun mistisizmini biliyorlardı. Yunan dünyasından çok az şeyler almışlardır. *Bedrettin'in izlediği düşünür. Muhittin Arabi'dir. İbn Seb tasavvufunu da okuduğu anlaşılıyor.* Yalnız, sufi mesleğinin gereği olarak, özdek üzerinde ve felsefenin öbür konuları üzerine değil de, insan ve Tanrı konuları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu felsefenin yardımıyla, Kuran'daki insan ve Tanrı kavramını çözümlemek istemişlerdir. Velilerin nebilerden daha önemli olduklarını söylemesi, yeni bir düşünce değildir. İslâm dünyasında, bu düşünceyi ilk kez ileri süren düşünür, *Hakim Tirmizi*'dir. Bu düşünce, felsefeye ve bir ölçüde özgür düşünceye yol açmıştır. *Şathiyyat* adını verdiğimiz türün ilk örneklerini de bu düşünür vermiştir. Divan edebiyatında gördüğümüz ve Tanrı'ya sataşma gibi bir espri taşıyan *şathiyye* dediğimiz tür, buradan kaynaklanıyor. Bu ilk sufiler, Tanrı'ya saltık varlık diyorlar. Bu terim, *Hakim Tirmizi'nin İbni Sina'dan aldığı bir terimdir. Saltık varlık kendi durumunu korudukça Hakk*, durumunu bozup görününce, *halk* oluyor. Halk ile hakk'ın birliği buradan geliyor. «*Ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm*» sözünün kaynağı da bu düşünüştür. Tanrı, türlü derecelerde ve rütbelerde

belirmiştir. Özdeksel varlıklar, hakk'ın bir başka belirtisidir. Vücudun olanaklılığı ve gerekliliği yoktur, birdir ve kadim'dir. Yani ilksizdir. En eskidir. Eskiliğinin sınırı bilinemez. Tüm bunlar ve türlü tasavvuf terimleri, kullanıldıkları biçimleriyle, eskiden beri kullanılmış olan terimlerdir.

Bedrettin'in bir hukukçu olması, onun insan hakkında daha olumlu düşünmesine yol açmıştır. Bu yüzden, kökeninde bir ayrılık olmamakla birlikte, öbür mutasavvıflardan daha anlaşılır bir insanı anlatır. Hukuku ve dini, insana özgürlük getiren bir araç olarak görür. Oysa, İslâm hukukçuları, belki de insan sevgisi taşımayan, hukuku, salt siyasal iktidarın mülkiye hakkını korumak için kullandıklarından, insanı hukukun tutsağı yapmışlardır. Şeyh Bedrettin'e göre, her neyi ararsak insanda buluruz. Ama örtülüdür. Örtü kalktıkça, Hakk ehli için, gizli yollar açılır. Yüreğimizde saklı tutulan bir fitilin tutuşmasıyla, *ben*'de bir nur oluşur. Kalbimiz binlerce ışıktan oluştuğuna göre, nurlanması doğaldır.

İnsan istenç sahibi bir yaratıktır. İstenç, istediğini yapıp istediğini yapmamak değildir. İstenç, Tanrı'yla ilgili bir kavramdır. Yaptıranı bilmek anlamındadır. Bedrettin'in insana özgü tüm yetileri, Tanrı kavramıyla açıkladığını görüyoruz. Ona, materyalistliği yakıştıranların sorunu iyice araştırdıklarını sanmamaktayız. *Nazım Hikmet*, bir destan konusu yaptığı ve ünlü bir materyalist olarak tanımladığı için, sade okur, işin kaynağına inmeden, *Bedrettin*'i materyalist kabul etmiştir. İstenç, insanın eylemlerini ve düşüncelerini, bilinçli ve amaçlı bir biçimde, belirli hedeflere ulaşma doğrultusunda yönlendirme yetisidir. *Bedrettin*, istenci, insanın yapıp yapmadıklarını bilme yeteneği olarak kabul etmeyip *Yaptıran*'ı bilmek biçiminde

tanımlıyor (29). Yani, bilinci ortadan kaldırıyor. Kaldı ki, tarikatlarda, örgüt üyelerinin istençleri, ortak bir hedefe yöneltildiğini biliyoruz. Bu yüzden, tarikat üyelerinin ortak eylem yapmaları olanaklı bir hale gelmiştir. Toplumun tümünü yönlendiren istenç ise, ancak sınıfsız bir toplumda oluşabilir.

Bilgilerimizin kaynakları bakımından da *Aristo* gibi düşünür. Bir akılcı filozofa yakışır sözler ediyor. Bilgi bir esin sorunudur. Öğrenmeden, öğretmeden, kitaplarda okumadan, Tanrı katından bilgi alırız (30). Öğrenmeden ve öğretmeden bilgi elde edilmesi ve bilgi üretilmesi, diyalektik açıdan anlaşılamaz bir durumdur. Öğrenmenin, diyalektik ve tarihsel maddecilik açısından anlaşılabilmesi, tek tek öğrenme süreçlerinin yapısının ve gelişme yasalarının kavranabilmesi, duyumsal ile rasyonel, deneysel ile kuramsal, genel ile tek, öz ile biçim, imge ile nesnel gerçek ilişkilerini içeren karmaşık sorunlar arasındaki diyalektik ilişkilerin doğru ve köklü biçimde çözümlenmesiyle olanaklıdır. *Bedrettin*, tek tek buluş yapılamayacağını söylüyor, ve kültürle gelişimi bir bütün olarak ele alıyor (31). Usa güvenmez görünüyor, usun iki yönünü yansıtıyor. *Birisi, düşünmek ve gözlem yapmak görevi. İkincisi, keşif yapmak.* Bunları söyleyen *Bedrettin*'i çağının çok ilerisinde, yeni bir dünya yaratmaya çalışan bir düşünür olarak benimsemeye kalktığınız anda, «*Keşif Tanrı tarafından ilham edilir.*» der, işin içinden çıkar (32). Oysa, bir materyalist için us, insanların zihinsel etkinlik yoluyla, dünyayı türlü bağlamlılıkları, çelişkileri,

(29) *Vâridât*, S. 53, 56, 57.
(30) agy., S. 64.
(31) agy., S. 74, 75, 76.
(32) agy., S. 76, 77.

gelişim yasaları içinde, bir bakıma kendi bütünlüğü içinde kavraması ve düşüncede dile getirmesi demek olan bir felsefe kavramıdır. *Bedrettin*, insanı Tanrı istencine bağlı bir varlık olarak gördüğünden, ona bir materyalist olarak bakılamaz, olsa olsa, idealist bir düşünürdür.

Bedrettin'in dünya ve evren hakkındaki düşünceleriyle, dünya-varlık ilişkileri üzerine olan düşünceleri de bir yenilik taşımaz. İdealist İslâm düşünüşünün bir ürünüdür. Evren ilksizdir. Bu ilksiz evrenin insanla olan ilişkisini tam bir mistik tavrıyla belirlemeye çalışır. Bir «*Şeyh*»e bağlanana göre, dünya insan ilişkisini ele alır. «*Salik »e düşen, dünya nimetlerinden uzaklaşmaktır. Dünya yaşamı bir oyalanmadır. Yalandır dünya. Cihat ister Bedrettin Cihat, dünyaya musallat olan bencillikle savaştır. Ahirete, insanın günlük geçimini sağlamak için yaptığı çalışmanın tam yirmi dokuz mislini harcaması gerekiyor* (33). Vâridât'ta bu ve buna benzer düşünüler, tam yirmi kez yinelenir. Vâridât'ı iyi okuyanlar, tektanrıcı bir dünya görüşünün yerine, tümtanrıcı bir dinsel anlayışla karşılaşabilirler, ama materyalist bir Tanrı-dünya-insan anlayışıyla karşılaşamazlar. Dünyayla konuşuyor. Dünya, «*Beni seveni, Tanrı' dan uzaklaştırırım*» diyor (34).

Evreni oluşturan varlık anlayışı da bu tümtanrıcı dünya görüşünden kaynaklanır. Var olan yok olmaz, yok olan var olmaz. Bu cümleleri okuyanlar, onu ünlü *Lavasie* ile karşılaştırabilirler. Hatta, *Şeyh*'in lehine bir durum bile çıkarılabilir. *Lavasie*'den üç yüz yıl önce, *Şeyh*'in doğanın diyalektiğine ışık tuttuğunu söyleyebilirler. Oysa, tüm tektanrıcı dinler,

(33) *Vâridât*, S. 64.
(34) agy., S. 73.

Tanrı'nın «*ol*» dediği şeylerin olduğunu, «*yok ol*» dediği zaman da yok olacağını, bu işlemin bir kez olduğunu söylerler. Öyle ki, tüm ruhlar bile bir arada ve bir defada, «*elest*»te yaratılmışlardır. Bu, Tanrı'nın yaratma gücünün olmamasından değil, böyle istemesindendir. Tüm varlıklar, birer görüngüden başka bir şey değildirler. Tek ve saltık olan varlık Tanrı'dır. Saltık varlık yani Tanrı, iki yönlüdür: a) *Eylemli ve etkin olan yönü*. b) *Sessizlik ve oluş yönü*. Hiçbir nesne bir aşama geçirmemiştir, her şey bizzat odur. Tanrı, aşama geçirmeyeceği için, nesnelerin de aşama geçirmesi olanaksızdır. Kimi de, bunları alt üst edecek derecede diyalektik konuşur. Nesnenin nitelik değiştireceğinden söz ediyor. Hatta, nitel değişmeyle nicel değişme arasındaki bağlantıyı bile sezdirir. Örneğin, buhar ile bulut nitelik bakımından aynı gibi görünür. Oysa ayrımlıdır. Nicel bir ayrım vardır. Bulut nicel değişime uğradığı zaman, nitelik de değiştirerek yağmur olur. Bunları söyleyen büyük düşünür, birden ermişlik gösterisine döner. Gizemlerden söz eder. Kimi de çok soyut benzetmelere yönelir. Doğrudan, nesnel gerçeklikle anlatabileceği olayları ve olguları, çok soyut biçimde anlatır. Örneğin, dünya ile ahiret arasındaki farkı, gençlikle yaşlılık arasındaki farka benzer (35).

Ruh: Vâridât, bir tasavvuf ehlinin dokunduğu tüm önemli konulara değinir. Bu arada, insanlığın çok önemli konulardan saydığı ve binlerce yıl uğraştığı, ancak materyalist felsefenin açık seçik çözüme kavuşturduğu «*ruh*» da ele alınır. *Bedrettin*, çok ileri biçimde anlar *ruh*'u. *Ruh*'u cisimden ayıramaz (36). Aletin varlığı, aleti yapana bağlıdır. Ruh da böyle. Bir kez

(35) agy., S. 59, 73.

(36) agy., S. 52, 53, 72.

ölümsüzdür. *Şeyh*'in her alandaki çelişkisi, bu konuda da görülür. Yeni oluşumlara inanır. Ama, yeni oluşumları dinlemez. İlk insandan bugüne değin, yeni bir insan oluşmuştur. Dünya geliştikçe, daha yeni bir insan oluşacaktır. *Ruhun Tanrı tarafından insana üflendiği yalandır. Tanrı tarafından bir şey üflenmemiştir* (37). Vücutta ruh, kendi bileşiminden dolayı vardır. Organların, kasların, eklemlerin devinimlerini ve eylemlerini yöneten güçtür ruh. Özdeksel evren aracılığıyla kendi biçimini alır. Bunları söyleyen Şeyh'in yine, çok ileri bir yargıya vardığını sandığımız bir sırada, idealist dünya görüşü, kendisini ele verir. *Ruh, özdekten önce vardır.*

Cin, peri, şeytan: Vâridât'taki konulardan biri de cin, peri, şeytandır. Cini, periyi, şeytanı, sayrılıklı insanların uydurması olarak belirtir (38). Düş üzerindeki düşüncelerini de bu eksen üzerine oturtur. Çok sağlıklı bir yere kor «*düş*»ü. Bedrettin'e göre, *düş, uykudaki hayaldir. Nesneleri, uyanıkken nasıl düşünüyorsak, uykuda da öyle düşünürüz.* Şeyh, bu konularda çelişkili düşünceler söylemez. *Şeytan'a gelince, insanın hayvansal tutkusudur. Kaynağında, böyle bir yaratık yoktur* (39).

Ahiret: Dinsel düşüncede, en önemli konu *ahiret*'tir. *Şeyh Bedrettin*, ahiretin kavranışında ve anlatılışında, ceza ve nimet kavramlarıyla çok somut konuşuyor. Ahiret, düpedüz yadsınıyor. Ahireti, salt ermişler, bilgiler ve resullar anlarlar. Zaten ahiret, bunlar içindir. Ahiret, bilginlerin, ermişlerin, resullerin bir aldatmacasıdır. Bir babanın çocuğu aldatması gibi. *Ahiretin bağışlar bölümü olan cennetle, ceza-*

(37) *Vâridât*, S. 58.
(38) agy., S. 67.
(39) agy., S. 63, 67.

ların verildiği bölümü olan cehennem, bilisizlerin anladığı gibi değillerdir. Soyut melek de olamaz. *Melek, özdeksel varlıkla gerçekleşebilir* (40). Cenette, köşklerden, hurilerden söz ediliyor. Halka açık bilgi verilseydi, dünya önem kazanırdı. Evren, katlardan oluşmuştur. Huri, köşk, kale, güvence sorunudur. Demek, bu kavramlar, insana bir yaşam güvencesi aşılayan terimlerdir. Şahadet getirmek bir örtüdür. Özdeksel evreni, ahiretten ayrı tutmayanlar anlarlar bunları. Örneğin, Tanrı'da yok olmak kavramını, bilisizler anlayamazlar. Onlara, ancak böyle anlatılabilir. Bu gibi kimseler, Tanrı'da yok olmak kavramını anlayamazlar, bu kavramı ancak bilginler anlarlar. *Kaynağında, kirden arınmak anlamına gelir. Yoksa, Tanrı'yı bizzat görmek anlamına gelmez. Cennet, yalnız bunları anlatmaz. Her iyi durumu anlatır. Kuran'ın gizli anlamı da cenneti anlatır* (41).

Deccal, Dabbetülarz ve kıyamet yoktur. Miladi 1397'de kıyametin kopacağına dair söylentiler asılsızdır. Halk arasında, *1300'e kalkmam, 1400'e kalmam* gibi bir sözün yaygınlığının *Şeyh*'in bu sözünden iyice anlaşılması gerekiyor. Alevilerin *Mehdi* hikâyesi de bu savla anlaşılır. Binlerce yıl, bu gibi dedikodular yapıldı, ama kıyamet kopmadı. Binlerce yıl geçecek, yine kıyamet kopmayacak. Cesetler de dirilmeyecek (42).

(40) agy., S. 67.
(41) agy., S. 55, 68.
(42) agy., S. 67, 69.

VÂRİDÂT*

BİLGİNLERİN VE BİLGELERİN SULTANI EVLİYALARIN VE HAKİKAT YOLCULARININ KUTBU SİMAVLI BEDREDDİN

Dedi ki: Bağışlayan ve yargılayan Tanrı adıyla.

Bilesiz ki, ahiret işleri, cahillerin (1) anladığı gibi değildir. Çünkü, o âlem görünen âleme benzemez. Cühela ise, ruhlar alemine giremez. Resuller ve de seçkin ermişler, sözleriyle, bunun böyle olduğunu doğrulamışlardır. Gel gör ki, söylediklerini anlayan zor çıkmıştır. Kuşku duymadan bilesin: Kitaplarda bildirilen ve dillerde dolaşan cennet, huri, köşkler, ağaçlar, yemişler, kevserler, eziyet, ateş ve benzerlerinin (2) anlamları öyle açık seçik anlamlardan değildir. Bunların ancak seçkin ermişlere ayan olan derin anlamları vardır.

İbadetler şunun için konmuştur ki, gönüller geçici şeylerden uzaklaşıp ulu varlığa ve ilki sonu olmayan Rab'ba doğru sürüklensin. Gıllığışlı bir gönülle, bin yıl namaz kılsan, hiçbir sevap kazanamazsın.

(*) *Vâridât*, Arapça isimdir. «Vâride sözcüğünün çoğuludur. 1 - Gelir (yıllık, aylık), 2 - Anımsanan, içe doğan şeyler, esinler, anlamlarına gelir.

(1) *Cahil*: Bilgisiz, bilmez, anlayışsız, budala. Çoğulu: Cühelâ, cehele, cühhâl.

(2) *Ahiret*'i anlatıyor. Ahiret betimlenirken, ahiretteki nimetler ve cezalar birlikte anlatılır. Şeyh de Kuran ve hadis töresince hareket ediyor.

Bu vücut için süreklilik yoktur. Yok olduktan sonra, parçaları birleşip eski halini alamaz. Ölülerin dirilmesinden murat bu değildir. Ey cahil, sen neredesin? Dünya ile uğraşırken Hak'ka anlamaya elin varmıyor. Kemâlât dahi senin dediğin gibi değildir. Bilsen bile, Hak'kı uzak olduğun için, kemâlâta yönelemiyorsun. Dört kitapta ve resul sözünde anlatılan şeyleri kendine avlak yap ki, gönlün Hak ile buluşsun.

Sen, türlü yemişlerle, birçok şeylerle aldatılan çocuğa benzersin. Çocuğa, dersten ürkmesin diye, hoşa giden benzetmeler yapılır.

Bu dalgın gönülle, Tanrı'nın ve Resul'ün kuldan istediklerini, kitaplardan öğrenebileceğini sanma. Öğrendikçe, Hak'kı kavramaktan uzaklaşırsın. Tanrı buyruğu, sözle, harfle, Arapça ile ya da başka dillerle anlaşılmaz. O, kendi özü gereği olan bir varlıktır. Kalem (3) her şeyin aslıdır ve etvarda (4) olup bitecekleri ken-

(3) *Kalem:* Arapça isim. 1) Kalem, 2) Taş yontmaya yarayan araç, keski, 3) Tülbent ve kumaşlara ince boyalar çekmek için kullanılan fırça, 4) Yazı türlerinden her biri, 5) Bir aşı türünün adı, bir ağacı aşılamak için, başka bir ağaçtan kesilen kalem biçimindeki aşı çubuğu, 6) Yazı, yazmak, 7) Resmi dairelerde, yazmanlık işlerinin görüldüğü yer, 8) Bir listede yazılı maddelerden her biri.

Kuran'da geçen «*kalem*» sözcüğünü, yorumcular, çok farklı bir anlamda kullanıyorlar. Gerçi, yine yazı yazan araç anlamı var. Ama, bu aracın niteliği ve işlevi başka. Işık niteliğindedir. Uzunluğu, yerle gök arası kadardır. Evrenin yaratılışından yıkılışına kadar olacak her şeyi yazmıştır. Şu halde, kalemde, Tanrı bilgisi vardır. Tanrı bilgisini, o, tutmuştur. Sırası geldikçe, o bilginin görüntüleri dünya yaşamına yansır.

(4) *Etvar:* Tavr'ın çoğulu. Arapça. Haller, hareketler, işler, tarzlar, yollar yordamlar. Mutasavvıflar başka anlamlar verirler bu sözcüğe. 1) Nefis, insanın iç dünyası. *Etvar-ı Seb'a:* Yedi durum demek-

di üzerine yazar.

Huri, köşkler, ırmaklar, ağaçlar, yemişler ve cümle benzerleri nimetlerin tümü, düşte gerçekleşir, duyumlarda (hassada) değil. Cin dahi öyledir. Adı da bunu doğrular. Çünkü, duyumlardan gizlenmiştir. Görülmemiştir, duyulmamıştır. Onu gören, dışta gördüğünü sanır. Oysa görmemiştir, yanılmıştır, gördüğü gerçek değildir. Yüce Tanrı sözü: Gaibi (5) Tanrı'dan başka kimse bilmez. Ülema bile, *'ona inandık'* der. Elif ile lâm, anlamı genişletmek ve cümle esrarı anlatmak içindir. Gerçekte bilen, kahhar ismi şerifiyle, tekliği kuşku götürmeyen Tanrı'dan başkası değildir.

Tümün değişik biçimleri, yine tümün kendisindedir. Yani, bütün varlıklar, her şeyde vardır. Her zerrede. Tohumda, bütün ağacın kendisi, ağacın her yerinde tohum oluşmuyor mu? Çünkü, ağaç, bütünüyle yemişin içindedir. Tohumun içinde bütün ağacın bulunduğu gibi. Ki bilirsiniz, ağaç bundan türer. Tıpkı bu misal gibi, tüm varlıklar da asıllarında belirirler. Bu asıl, bütünüyle varlıkların her birinde, varlıklar da her zerrede... Bununla, ermişlere her sır ayan olur. Her insanda var olan bütün, gözün perdesinde saklıdır. Kişi, nefsine doğru açılırsa, yani ki, vücut engelini aşarsa, perde yok olur (6).

---

tir. Yedi aşamayı gösterir. Nefsin tutkularından arınıp Tanrı'ya ulaşıncaya değin geçireceği aşamalara bu ad verilir. 2) İnsanın nefsinin yedi bölgesi: a) Tab. Huy, mizac. b) Nefs, benlik. c) Kalp, yürek Bilgi merkezidir. d) Ruh. Sevgi merkezidir. e) Sır. Kalbe yerleşmiş gözlem yapma gücü. İç gözlem merkezi. f) Hafâ. Sevgi merkezinde, Tanrısal esinlerin geldiği yer. g) İhfâ. Gizleme. 3) Mutlak varlığın maddeye dönüşüp bitki, hayvan, insan ve ergin insan olması için geçirilen süreçler.

(5) *Gayb:* Görünmeyen demektir. Mutasavvıflara göre, bilinmeyen âlem, öbür dünya anlamındadır.

Altı kandil fitili, içimi aydınlattı. Ya bin çırayla ışıklanmış gönlün nuru nice olur? (7)

Ey salik, umutsuzlanma. Bu geçidi aştıktan sonra, sen de aydınlanırsın.

İnsanlar, tapınıyorlar. Birbirlerine, paralara, altınlara, sana ve yiyeceklerine ve de üne. Sonra da dönüp yüce Tanrı'ya taptıklarını söylüyorlar. «*Emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Üzerlerine almaktan çekindiler. Ürktüler hem de. Emaneti, yalnız insan aldı üzerine. Şüphe yok ki, o, zalim ve cahildi.*» (8) Ülema, «*emanet*»in Tanrı'yı bilmek olduğunu söyler. Ben, «*Hak'kın suretine ima vardır*» derim. Çünkü, Âdem, onun suretinden yaratıldı. Onun sureti, bütünün suretidir, o da başka mahlukta görülmez, yalnız insanda görülür. Öyleyse, «*göktekiler*» ya da «*başkaları*» diye bir açıklama batıldır. Göklerin, yerlerin, dağların kendileri kabul etmediler. Rahman suretini takınmadan önce, insanoğlu, cahil ve zalimdi. Rahman suretiyle, adil ve alim oldu. Seni Hak'ka yetiren her şey melektir, rahmandır. Hak'tan özge bir nesneye sürükleyen de iblistir, şeytandır. (9) Ne ki, Seni Tanrı'ya yöneltir, o melektir. Ne ki,

(6) Mutasavvıflara göre, dış dünyamızda gördüğümüz her varlık, Tanrı'yı yani mutlak varlığı bizden saklayan bir perdedir. İnsanın kendi varlığı da bir perdedir. Tanrı'ya varmak için, vücut engelini aşmak gerekir. Bu da kemal'e erinceye dek geçirilecek bir süreçle olanaklıdır.

(7) *Altı Kandil:* Bir tasavvuf terimi. Altı ışık, altı fitilde denir. Ermişin gönlünü aydınlatan ışık. Dört yön ve alt, üst. Mevleviler, Mevlâna'ya uyarak. bu terimi, beş duygu ve bunların toplamı olan ortak duyu olarak açıklıyorlar.

(8) Ahzab suresi, ayet 72. Bundan böyle, ayetleri, metnin içinde belirteceğiz.

(9) *İblis:* Arapça isim. Şeytan, hilekâr.

seni etinin zevkine iter, o şeytandır. Sen, meleklerle ve şeytanlarla dolusun. Vücudunda hangisi güçlüyse, onun kulusun. Cin, şeytanla melek arasında bir yaratıktır.

Her yağmur damcısı, yeryüzüne, her bir toprağa, bir nedenle düşer, her damlayı yağmur meleği yeryüzüne üşürür. Damcının düşme nedenlerinden her biri bir melektir. Her damlaya melek dersen, nedenin tümü hakkında doğru demiş olursun, her damla için «*melekler*» desen de, bütünün parçalarını belirtmiş olursun. Bu, bir suretin «*melek*» diye adlandırılmasına engel değildir.

Kötülük, iyilik, acı, tat ve benzerleri tümün Hak olmasına engel olmaz. Bilesin ki, Hak, tümden arınmıştır. Bunlar, onun devirlerinden biridir, iniştir. (10) İnsanın ve yılanın tükürükleri, kendileri için gerekli ve zararsız olup birbirleri için ağudur. Hayat gerçeği ikisinde de vardır, tükürükleri birbirinden ayrıdır ama, ikisi de cansız değildir. Hak ise, bütünün bütünüdür.

Bilesin ki, Rab'bın özünde görünme eğilimi vardır. Bunu da varlıkların küçük parçalarında belirerek tanıtlar. (11) Sevgi ise kendiliğinden bir eğilimdir, yani sevgi, Tanrı'nın görünme meylidir. «*Gizli bir hazineydim, bilinmeyi yeğledim, bilineyim diye de cümle mahlukı*

(10) Mutasavvıflar, özellikle, vahdet-i vücut kuramına bağlı mutasavvıflar, bütün varlıkların, Tanrı'nın bir görüntüsü olduğuna inanırlar. Buna, suret diyorlar. Tanrı'nın madde olarak belirmesi, bir «iniş»tir. Bitki, hayvan, insan ve ergin insan olarak görünmesi de «çıkış»tır. «İniş ve çıkış» ta Tanrı, bu aşamalardan geçerek kendisine dönüşür Buna «devir» denir.

(11) *Tanrı*, Davut peygambere, «Gizli bir hazineydim, görünmeyi sevdim, görünmek için de evreni yarattım.» demiş. (Kutsal hadis).

yarattım.» diye, bu meyline işaret buyurur. Bunun, «*gerçekleşmek, belirmek ve görünmek için yaratmak*» olduğunu buyurur. Kimi şeyhler de «*sevme*» ve «*bilinme*» üzerine kurumtular uydurur. Gözünü aç.

İmam ve hatip gibi, cemaatlerin başlarında bulunanların amacı, Hak olmak gerekir. Böyle değilse, topluluktan uzak dursunlar. Çünkü, ibadetin kökeni, Hak'kı amaç edinmektir. Hak olmayınca ibadet kalmaz. O cemaat kötü olur, kötüden sakınmak da iyi olur.

Bilesin ki, Tanrı birdir ve ondan başka varlık yoktur. Özlenecek tek varlık da odur. Bunu, «*Ya mevcut, ya maksat*» sözleri doğrular. Birbirlerine zıt olsalar bile, o, bütün varlıkları kapsar. Her şey, varlık kavramının içindedir. Zıtlık, Hak'tan uzak olan aşamayla ilgilidir. Aşamada da Hak vardır. Batıl (12) dahi var değil midir? Her var olan Hak olduğuna göre, Batıl da Hak'tır. Batıl olması görececlir. Bütün aşamalar, cisimler evreninde toplanmıştır. Cisim ortadan kalkarsa, ne ruhtan ne de ruh gibi olanlardan eser kalır. Mirsad ül İbâd yazarı, «*kand*» ile «*katar*» arasında bir örnek gösterdi (13). Cisimleri katar yerine koyarsak, ruhla-

(12) *Batıl*: Arapça sıfattır. Butlân'dan türetilmiştir. Boş, beyhude, yalan, çürük. Hak'kın karşılığı olarak kullanılıyor. Hak, Tanrı, iyi, doğru, gerçek, adalet anlamlarına gelir.

(13) Şeyh Necmeddin-i Râzi. Onüçüncü yüzyılda yaşamış, ünlü İranlı mutasavvıf. Mirad-ül İbâd Min-el Mebde-i İl-al Miâd adlı yapıtıyla ün kazanmıştır. Bu kitapta verdiği şu örnek, kendisinden sonra gelen tüm mutasavvıflarca kullanılmıştır. «Tanrı, insanın ruhunu, vücutlardan önce yarattı. Daha sonra da başka varlıkları. İlkin Muhammet'in ruhu yaratılmıştır. Tanrı, varlıklarda belirmek istediği vakit, önce kendi nurundan Muhammet'in ruhunu belirtti. Ona sevgiyle baktı.

ra da kand demeliyiz. Katar, ak şekerin tortusu olup kapkaradır. Kand ise, ak şekerin ilk ağzıdır. Ak şekerden, sırasıyla, nöbet şekeri (aslı nebat şekeri), kalıp şekeri çıkarılır. Demek, ruhlar, cisimlerden ayrı olmuşlar ve de gerçekleşmişlerdir. İnsan vücudu, belki Hak'tı, belki de ruh'tu. Yani, ruhun cisimden ayrı olduğu doğru değildir. Suretler birikmiş, yoğunlaşmış. Suretler suret olmuş. Suret ortadan kalktıkça vücudu da yoğunluktan kurtulup, Tanrı kalıncaya dek silinecektir. Yani, ortada yalnız Tanrı kalacaktır.

Hak, tapılacak varlıktır. Etkilendiği zaman kul olur. Etkilenmek ne ola dersin? Etkilenen mahlûk, birisi tarafından yaratılır, zorlanır, tutsaktır, kahredilmiştir. Demem o ki, yaratan, zorlayan, tapındıran, kahreden yalnız Hak'tır. Suretler onun oyuncaklarıdır, aletler gibi. Kul, Hak'kın yalnız kul suretinde bulunabileceğini

---

Ruh, sevginin kuvvetinden terledi. Muhammet'in terinin damlalarından, öbür peygamberlerin ruhlarını yarattı. Onların ruhlarından evliyaların ruhlarını, evliyaların ruhlarından da inanmışların ruhlarını yarattı. İnanç sahiplerinin ruhlarından insanların ruhlarını yarattı. Bunların ruhlarından, kâfirlerin ve iki yüzlülerin ruhlarını yarattı.

Arkasından, melekût âlemini, sonra da varlıkları yarattı. Böylece, gizli ve görünen iki âlemi yarattı. Bu eylemler, şekercilerin eylemlerine benzer. Şekerci ak şekeri elde eder ilkin. Bundan, kand şekerini elde eder. Kalanından nebat şekerini ve ondan da kırmızı şekeri çıkarır. Geriye bir tortu kalır. Bu tortudan da sırasıyla şu ürünleri alır: Taberzad şeker, kalıp şeker, ve katare. Katare, kapkara bir tortudur. Demek ki, ak şekerin özünde, bu karalık ve bulanıklık vardır. Ama, gizlenmiştir. Şekerden anlamayanlar, bunu bilmedikleri için yadsırlar. Sevgilimin yediği yemekten yiyorum. Onun yanakları al al, benimkiler sarı.

bilmez, bu yüzden, kendi iradesini Hak'kın iradesinden başka sanır. Kul'un tüm eylemleri ve de bizzat varlığı Hak'kın kendisidir. Aletin varlığı neye bağlıdır? Aleti yapana. Aletle yapılan bir eser, aletin kendisi tarafından mı yapılmıştır? Haşa. Aleti kullanan tarafından yapılmıştır. Eserin alet tarafından yapıldığını sanmak anlayışsızlıktır. Anlayışsızlık dahi çirkinliktir. Hak'kı tanımak ve kendisinin Hak olduğunu benimsemek, iradeyi ve eylemi kendine mal etmek, çirkinlikten kurtulmaktır. Sureti özge olanın eylemi de özgedir. Bu aşamada, Hak suretinin kendini bu surette göstermeyi uygun bulduğunu unutmayasın. Bu bapta, ermiş kişi, «*Ben yaptım, ben ettim*» diyebilir, ama cahil için, böyle demek caiz değildir.

«*İstediğimi yaparım istediğimi yapmam*» demeyi, irade sanırsan, aldanırsın. İradenin anlamı, *yaptıranı bilmek*'tir. Söyleyene bakma, söyletene bak derler. Doğru söylerler. Her iş, istekle yapılır. İstek dahi, suretlerin ve aşamaların iç ve dış nedenlerle gerekli olmasıdır (14). Nedenler var ise, irade kendisini gösterir. İrade dahi eylemi zorunlu kılar. Bir eylemin sahibi, onu yapmak istemezse, yapmayacağını sanır. Oysa, bu düşüncesinde aldanır. Yapma için böyle olan, «*yapmama*» için de böyledir. Bir işi yapan, eylemin kendinden çıktığını bilmelidir. Hayvanlardaki karşıt hareketlere irade denilmemelidir. Karganın çöplüğü karıştırması, horozun geceyi öterek yırtması, onlarda, halkın anladığı anlamda bir iradenin olduğunu göstermez. İrade sözünün yanlış anlaşılmasından ileri gelmiştir bu. Bunlarınki sezgidir, yarım

(14) İç nedenler üç tanedir. a) Mutlak varlık, b) Mutlak varlık'ın istenci, c) Mutlak varlık'ın «ol» emrini vermesi. Dış nedenler de üç tanedir: a) Olacak şeylerin Kalem'de bulunması, b) Olabilir olması, c) Olmayı kabul etmesi.

akıllılar, bunları anlayamazlar.

Evren, tüm yaratılmışı ve türü ile şeksiz ve şüphesiz ilksizdir. Sonradan var edildiği ya da var olduğu, zamanla değildir, Tanrı'nın zatıyla ilgilidir. Karşıtlıklar Hak'tan doğar. Hak, kendinden olan bu karşıtlıkların bir bölüğünden hoşlanır, bir bölüğünden huylanır. Yaratılmaları, Hak'kın özünden olduğundan, durdurulamaz. Eylemlerin, koyduğu düzene, kendisine yakınlaşmalarına, olgunluk gösterenlerine razı olur, bunlara uymayanlara razı olmaz. Bu durum, tıpkı, bir işi sakinden yapmayan adamın kızınca yapmasına benzer. İrade, Tanrı'nın yani zat'ın ve aşamalarının gereği demektir. Zahir ile uğraşanlar bilemezler onu. Onlar, dışa bağlıdırlar. Kötü de çirkin de ulu Tanrı'nın iradesi içindedir, ama zahir ile uğraşanların anladıkları gibi değildir. Hak, zalimlerin anlattığı gibi olamaz, böyle bir irade ile bir düzeyde duramaz. Yücelerden yücedir o.

Tanrı'yı arayan sayrıya, aradığı kemal sağlığa, cahillik ve Hak'ka uzaklık sayrılığa benzer. Sayrı, sayrılığını hekime teslim eder, hekim de onu gereğine göre tedavi eder. Dert sahibi, ilâçların acısına ve sıkıntısına katlanırsa, hekiminin sözüne uyarsa, ola ki bir gün iyileşir. Yoksa, sonuna dek iyileşmez. Buyruğa uymak, sağlık istemenin ilk koşuludur. İstemek, sağlığın nedenidir. Sıkıntıya katlanmakla, şifa bulamazsın hemen. Belki sağalırsın, belki tepe takla gidersin, yine de iyileşmen için çabalamalısın. Sayrının hekime, «*Beni dertten kurtarmazsan, buyruğuna uymam*» demesine akıl ermez. Salike düşen, dünya nimetinden uzaklaşmak, ermeyi beklemeden şeylerin sözüne uymaktır. «*Ermeden, şeyhlerin sözüne uymam*» demek, isteksiz olmaktır.

Zamanın elverişli olmasına bakmadan, insan, çıkarına uyan işlere emek verir. Bu emekle ba-

şarıya ulaşırsa ne âlâ. Alınyazısı karşısına çıkarsa, niye suçlu sayıla... Örnekleyelim. Yüce Tanrı'ya ulaşmanın en kısa yolu, dünya işlerinden el çekmektir. Bu, herkese ayan olduğu halde, yol gösterdiğiniz kimselerin birçoğu, «*Ermeden, dünyayı bırakmam*» derler. Bu ise, ipe un sermektir.

Peygamberlerle, çocuklu kimseler, birbirlerine benzerler. Çocukları, sözüm ona iyiye yöneltmek için, aslı olmayan şeylerle korkutup olmayacak şeylere tamahlandırırlar. Kısası, onları aldatırlar. Çocuklara söylenen bu yalanların peygamber ağzına yakışmaması gerekir. Onların korkutmak ve tamahlandırmak için söyledikleri sözlerin ermişler indinde, bilgelerin anlayacağı hikmetler vardır. Bir adama, «Şunu yaparsan, sana nurdan yapılmış iki kuş vereceğiz» dense, bu iki kuşla, ancak peygamberlerin anlayabileceği iki bilim sorunu anlatılmış olur. Oysa, yalnız dinleyen için, iki kuş vadi vardır.

Düş de böyledir. Düşte görülenler, düşte göründükleri gibi değildirler. Herkes düş görür. Düşlerimiz, gördüklerimiz biçimde gerçekleşmedikleri için, onları yorumlarız, yani tabir ettiririz.

Peygamberlerin yolları, ademoğullarına kapalıdır. Ermişlerden başkaları, o yollarda kör-

(15) *Keşf:* Arapça isimdir. 1) Açma, açığa çıkarma. 2) Gizli bir şeyi bulma. 3) Bir gizi öğrenme 4) Bir şeyin olacağını, önceden anlama. 5) Tanrı tarafından esinlendirme. 6) Bir yapı için sarfedilecek paranın, yapıdan önce hesaplanması. 7) Araştırma, gözetleme. 'Keşif kolu'. Mutasavvıflar keşf söczüğünün «gizli bir şeyi bulma» anlamına dayanarak, bu sözcüğü, bir terim olarak kullanırlar. Bir tasavvuf terimi olarak keşif, insan ile Tanrı arasındaki varlık perdesini kaldırmaktır. Fenâ fi-llâh.

dürler. Ermişler de o yollarda olanları, ancak keşiflerler (15). İnsanların inançları üzerinde biraz kafa yor, yollar türlü türlü, tatmayan ne bilir?

İsa Aleyhisselâm, cismi ile ölü, ruhu ile diridir. İsa, Tanrı'nın ruhudur. Bununla, ruh yönünün üstünlüğünü belirtirim. Ruh, ölümsüz olduğundan, İsa'ya «*ölmedi*» dediler. Herhalde, vücudunun ölmediğini söylemek istemediler. Böyle bir sözün olamayacağını bilesin. Sekiz yüz sekiz yılında (1405), bir cuma günü, yeşilli iki kişi gördüm. Birinin elinde, İsa Aleyhisselâm'ın cesedi vardı. İsa'nın cesedinin ölü olduğunu herkes görüp duysun diye.

Cesedin dirilmesinin anlamını halk bilemez. Ola ki, günün birinde, yeryüzünde insan adında bir mahluk gezemez. Sonra yine, topraktan, anasız ve babasız, yeniden insan türer ve üreyip çoğalır.

Cennet ve cehennemin imi, cahillerin kaba anlayışlarıyla anlaşılamaz. Melekler, «*melekler âlemi*» denen bir yerdedirler ve de ancak maddi varlıkla gerçekleşebilirler. Bu âlem, varlığın gizli yanıdır. Bunların iyilik yaptıranlarına melek, kötülüğe yol açanlarına şeytan ya da iblis denir. Sayrılıklı yaratılışlı kimseler, bunları düş dünyalarında canlandırırlar. Böyleleri, kendi dışlarındaki nesneler gibi, düşlediklerini gerçek olarak anlatırlar. Gördüklerini ve duyduklarını sanırlar, oysa yanılırlar. Gördükleri ve duydukları, kendi içlerinden kaynaklandığı için, gözlerini yumsalar dahi, düşleri sürer. Şeytan, kişiyi Hak'tan uzaklaştırır. Gönlü, oyalayıcı şeylerden arınmışlara, uykuda sayısız şeyler aydınlanır.

Bilge kişiler, ruhlarla görünmeyen âlemin birbirleriyle ilişkileri üzerine, «*Görünmeyen varlıkların suretleri, ruha yansır*» demişler. Belki doğru söylemişler. Belki de düşte görü-

nen, görenin dışında yoktur. Düş, uykudaki hayaldir. Cahil halkın söylediği gibi değildir. Adam, uyanıkken nesneleri nasıl düşlüyorsa, uykuda da öyle düşler. Umarım ki, gerçek, onların dediği gibi değil de benim dediğim gibidir. Çünkü, uyuyan kimse, bildiği gördüğü, işittiği, ayıkken tasarladığı şeyleri ya da bunlarla ilgili şeylerin rüyasını görür. Düş, ruhlarla görünmeyen âlemdeki varlıkların bağlantısı olsaydı, insan, düşünde, hiç görmediği, işitmediği, duymadığı, tasarlamadığı şeyleri görürdü. Düşümüzde gördüklerimiz, ayıkken bildiklerimiz ya da hayal ettiklerimizdir. Gönül, ayıkken olduğu gibi, uyanıkken de düş kurmaktan ve türlü hatırlamalardan uzaklaşamaz. Duruluğuna ve arılığına uyumlu olarak hatırlar ve de yanılmaz. Kısası, düş, uykudaki somut anılarımızdır.

Söylenir durur, *«Yüce Tanrı, önce bir cevher* (16) *yarattı, evreni de bu cevherden yarattı.»* Cevherden murat, yüce Hak suretinde beliren varlık'tır. Tanrı her şeyi bilendir.

(16) *Cevher:* Arapça isim. 1) Maya, öz. 2) Elmas, değerli taş. 3) Horasan'da ve Şam'da yapılan kılıçların kabzalarına yapılan ak ve kara dalgalı benekler, çizgiler. 4) Yalnız noktalı harflerle ve ebced hesabıyla yazılan manzum tarih. Cevherin, mucem, menkut adları da verilir. Noktasız harflerle yazılanlarına da «mühmel» denir. 5) Kendi kendine bir varlığı olup gerçekleşmesi için, bir başka varlığa gereksinmeyen varlık.

Tasavvufta, dünyanın oluşuyla ilgili bir terim olarak kullanılır. Tanrı, evreni yaratmadan önce, iri ve ak bir cevher yaratmış. Kimileri, buna iri bir inci tanesi diyorlar. Kimilerine göre de, Muhammet'in ruhudur. Kaynağında maddenin aslı. Tanrı, bu cevher'i yarattıktan sonra, dönüp ona, bakmış. Cevher, bu sevginin sıcağından erimiş. Su olmuş. Buharından, gökler oluşmuş. Tortusundan da karalar.

Yakarırsın, Tanrı'ya yönelmek için, zikredersin, ona doğrulmak için. Bunların tümü de bir bağlantı için. İşin aslı yönelmektir, başka bir şey değil. Ne ki yaparız, bu yönelişe bağlanırız. Anlamayana saklı olan, yönelene ayandır. Uygulanmayan bilgi ve inanmadan yaptığın iş, ruhsuz vücut gibidir.

Kelamcılara göre, Yüce Tanrı, kâfirlerin kâfir, zalimlerin zalim olmasını istedi. O, hareketlerinde serbestlir. Diyorlar ki, «*Kâfirlik ve zalimlik, onun isteğinden doğdu.*» Ebu Ali (17) ve salikleri de «*Yüce Tanrı'nın varlığı, evrenin varlığına aykırıdır. Ama, bu iki varlık, su ile ateş gibi, birbirlerine etkilidirler.*» diye sapıttılar. Ebu Ali'nin «*Tanrı, kendi varlığı ile zorunludur*» anlamındaki sözü de aykırıdır. Her iki söz de, Hak'kı tanımamış olanların cahilliğini gösterir. Tanrı, zalimlerin ve sapıkların söylediklerinden arınmıştır.

Tanrı'nın dilemesi, istenci ve özgürlüğü, nesnenin tabiatına göre gerçekleşir. «*Tanrı, dilediğini yapar, hükmünü, istediği gibi yürütür*» sözünün anlamı, «*Tanrı, kâfirlik-Müslümanlık, zalimlik-adalet, taş-ağaç gibi karşıt şeylerden*

(17) *Ebu Ali:* İbni Sina. (980-1037). Filozof, fizikçi, doğa bilgini. Şiir de yazmıştır. Orta Asyalıdır. Aristo düşüncesinin İslam dünyasında ve onların aracılığıyla Avrupa'da yayılmasını sağlamıştır. Rasyonalist sistemin, matematiğin ve doğa biliminin ilerlemesi için çok çalışmıştır. Platonculuğa da ilgi göstermiş ve bu yüzden Aristo'daki materyalist eğilimlerle Platon'un idealist sistemini birlikte sürdürmüştür. Tekil varlıkların çeşitliliğini oluşturan neden olarak maddenin sonsuzluğuna inanmıştır. Danışname adlı yapıtında, varlık hakkında şöyle ayırımlar yapıyor: Var olabilen hem de yok olabilen varlıklar. Varlığı, başka bir varlıkla zorunlu olan varlıklar. Kendi varlığıyla zorunlu olan varlıklar. Bu sonuncusu Tanrı'dır.

her biri üzerinde iradesini, istediği gibi kullanır» demek değildir. *«Tanrı, onların niteliklerine göre, onlar neye yatkın iseler, onlara göre diler, onlara göre istencini kullanır»* demektir. Eşyanın niteliğine aykırı bir dileği dileyemez, aykırı bir şeyi isteyemez. İstenç, yani ki irade, yatkınlığa bağlıdır. Ne görüyorsan, yatkınlığa bağlı olarak olmuştur. Tanrı istenci, buna aykırı olmamıştır. Tanrı, dilediğini yapar. Amenna. Ama, olabilecek şeyleri diler, dilediğini de yapar. Var olabilecek her şeyde kendisi belirir.

İnsanın canı sıkılır, nedenini bilmez, nedenini bilse, o sıkıntı bir dahi gelmez. İnsan, içindeki sıkıntıyı bilir. Tanrı, her şeyi bilendir. Tanrı'dan başka Tanrı yoktur. Evrende ne ki vardır, o Tanrı'dır.

«Köpekli eve melek girmez» sözünün anlamı, *«Özünde köpeklik bulunan gönül, meleklikten nasibini alamaz»* demektir. Tanrı, bilendir.

İnsanlar, Müslümanlıktan önce, kendi yaptıkları somut putlara taparlardı. Şimdi, düşlerindeki puta tapıyorlar. Belki bir gün, Hak, kendisini gösterir de Hak'ka taparlar.

Mutlak varlık, bütün eylemlerin kendisinden doğması ve tüm erdemlerin kendisinde bulunmasından dolayı, *«Tanrı»* adını aldı. Erdemler, belirtiler, olaylar, erdemler, ancak, belirdikleri varlıkların üzerinde görünürler. Kemalat'ın tümü, belirme yerlerinin tümünde eksiksiz kılınır. Belirme yerlerinin sayısı arttıkça, türlü biçimlerdeki varlıklar da çoğalır. Demek ki varlık çok değil, belirme yeri çoktur. Tek olan Yüce Tanrı, nanca belirme yeri varsa, onca görünür. Görünürde birbirlerine benzemeyen belirme yerleri de tektirler. Her birerinden ayrı birer eşya belirir. Gerçekte tek varlık vardır. Çok olarak görünen varlıkların herbiri, *«Ben Hak'kım»* deseler, gerçeğe uygun davranmış olurlar. Belirdiği yer çoktur diye, Tanrı da çok olmaz.

Her şeyde görünen birdir, ondan gayrısı görünmez. Her varlığın «*Ben Hak'kım*» demesi, şundan yanlış olmaz ki, her varlık şartsız olarak «*Hak*» adını almıştır. Tüm'ün ya da tekil'in kendisinden doğması ya da doğmaması, varlıkların «*tüm*» ile nitelenmesi ya da nitelenmemesi, durumu değiştirmez. Madem ki, belirdiği yerlerin her biri, tümün kendisinden doğmamış, öyleyse, «*Hak*»tan ayrıdırlar, denebilir. Onlara, «*Tüm*» de «*yaratıcı*» ve «*rızık dağıtıcı*» olduğuna göre, «*Hak*»kın kendisidir diye cevap verilebilir. Kul ve Hak gibi başka kavramları da bununla kıyaslayabiliriz. Zât, «*öz varlığın kendisi*» anlamındadır. Öyleyse, Zât sözcüğünün anlamında «çokluk» yoktur. Dolayısıyla ayırdedilir. Çokluk, düşlerden başka bir şey değildir. Şu iki hadis'in buyurduklarına bakalım: «*Tanrı vardı ve onunla birlikte, hiç bir şey yoktu.*», «*O, şimdi de olduğu gibi duruyor.*» Bir de şu ayete bakalım: «*Onun varlığından başka her şey, gelip geçicidir.*» (Kısas suresi, 88).

Oyun ve eğlence, oyalayıcı demektir. Bunlarla, halkın Hak'tan alıkonulması anlatılmak istenir. Yaşam ise, bir oyalanmadır. «*Dünya yaşantısı bir oyalanmadır*» ayetiyle (Muhammed suresi, 36), buna değinilmiştir. Bunların iki yönü vardır. Biri, Hak'ka yönelip başkayı bir yana atmak, öbürü, başka ile uğraşıp Hak'kı bir yana atmak. Her iki yolun da haramlığını, tiksindiriciliğini, helallığını, mubahlığını göz önünde tutmak gerekir. Tanrı ile hemhal olup gayrıya uzak kalmak helal, Tanrı'yı unutup gayrıyla hemhal olmak mekruhtur, yani tiksindiricidir. Bunlardan biri olan samah (sema') (18),

(18) *Semâ:* Arapça isim. İşitme duygusu. Mevlevi ayinlerinde, tarikat mensuplarının cezbe halinde ayakta dönmesi, zikretmesi. Mukabele de denir. Gönlü, dünyadan koparıp Tanrı'ya bağlamak için yapılır.

varlığını Tanrı'ya adamış, yürekleri arınmış kimseler için helaldir. Çünkü, bunlar, güzel seslerle gönüllerini Yüce Tanrı'ya yükseltirler ve içlerinde dünya düşüncesinden zerre bırakmazlar. Hak ile dolarlar. Hak'ka yönelen herhangi bir şey Müslümana haram kılınır mı? Böyle bir şeyi, insana haram saymak, Müslümana helal olmaz.

Salikler odunlar gibi türlü türlüdür. Odun türlerinden biri, kuru odundur. Küçük bir kıvılcımı görse yanar, kor oluncaya dek sönmez. Bunu, «*fakirlik tamamlanınca Tanrı'dır*» sözüne örnek olarak verebiliriz. (19) Bir tür odun da yaş olur, yaşlılığını üfleyerek gidermedikçe tutuşmaz. Bir bölümü de orta karardır. Onlar da türlü türlüdür. Bir bölümü, küçük bir gayretle tutuşur. Suyu uçuncaya dek çabalaman gerek. İhmal ettin mi söner. Tanrı'yı arayanları temsili de budur. Alışkanlıklarını yak ki, evrenin sırrına eresin.

(19) *Fakir* Arapça sıfat. Fakr kökünden gelir. Yoksul, parasız, züğürt. Dilenci, zavallı, çaresiz anlamlarına da gelir. Alçak gönüllü bir konuşmada «ben» zamirinin yerine kullanılır. Hindistan'da, kendilerine türlü eziyetler yapan dervişlere «fakir» denir. Tasavvufta, varlığını Tanrı'ya adamış kişiye deniyor. Öyle ki, vücudu bile kalmamıştır. Yani, artık Tanrı olmuştur.

BÖLÜM

Yüce Hak'kın varlığı tüm'e yakınlığı ve uzaklığıyla ölçülemez. Tüm, onun içinde, o, tümün içindedir. Zorunluluğun her durumda zorunlu kalması gerekir. Suret yönünden olanaklı olan, düş eseridir. Sonradan olmak'la ilksizlik, suretlerde birbirlerini kovalarlar. Tanrı, bu yüzden, olduğu gibidir, ondan da uzaktır. Olanaklılığın var olması, gerçeğinde Hak'tır. Varlık, suret bakımından olanaklı'dır. Sonradan olmuş ve yaratılmıştır. «*Birbirlerine kavuşmalarını engelleyen bir kanalın bulunduğu iki denizi kavuşmaya bıraktı.*» (Rahman suresi, 19-20). Bunu yapan Tanrı'ya şükürler.

Her iki bakımdan da, ne «*mümkün*» Hak olabilir, ne Hak «*mümkün*» olabilir. Birbirlerinin aynı olduklarına göre, ikisi de «*bir*»dir, Hak'tır, başkası yoktur. «*Başka*», olsa olsa «*görece*» olabilir. Tanrı, her şeyi bilir.

Başka bir deyişle, mutlak varlık, eylem ve etki yönüyle. Tanrı'dır, yaratıcıdır. Olma ve etkilenme yönüyle de kuldur yani yaratıktır. Daha bir başka deyişle, Tanrı, her şeye sinmiş, her şeyin rengini almıştır, ama her şeyden de uzaktır. Kötülük, onur, karanlık, bunalım, belirdikleri yerlerde görünürler, göründükleri yerlere göre de biribirlerinden ayırt edilirler. Ama, Tanrı açısından her şey eşittir. Binlerce varlık var, yani, binlerce surette belirme var, ama Tanrı'dan başka varlık yoktur. O, her şeyde belirir, her şey de onda. Gerçekte, belirenle belirten özdeştirler. Ayrılık görecedir. Tanrı, evrende olduğu gibi değil, belirdiği yerin gereğince

görünür.

Tanrı'nın istenci ve özgürlüğü, varlığının özü gereğidir. Cahiller ve kalıpçı bilginler anlayamazlar bunları. «*Onu yapıp içine ruhumdan üflediğimde...*», (1) ayetine ne dersin? Ademin yapılması demek, vücuda özel bir biçim verilmesi anlamındadır. Aralarındaki ilgi dolayısıyla, maddenin ruhun belirmesi için içine üflenilebilecek bir duruma getirilmesi demek olmalıdır. Gerçekte, Tanrı, bir şey üflememiştir. Vücutta, ruh, bileşiminden dolayı vardır. Konuşma ve gülme de böyledir. İnsan ile hayvan arasındaki fark da bileşimlerindeki ayrılıktan dolayıdır. Asılları ayrı değildir. Asıl, her aşamada, ayrı bir belirmeyi gerektirir. Hayvanlık aşamasında ruh, insanlık aşamasında konuşma olarak beliren budur. Hayvanda hayvan olan şey, insanda insan olan şeydir. Yatkınlıkları ayrıdır onların. Bedenden uzaklaşan öz, yine, beden suretinde belirmiş olan özdür. Suretin bozulmasıyla, öz bozulmaz. Suret, ölümsüz öze dönüş olmak gerekir. Suretsiz öz, belirgin duruma gelemez.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Bizden, ipucunu ele vermek. Dostlara, ipi çekmek düşer. Gönül âlemi sonsuzdur. Durmadan değişir. Her an bir yüz gösterir. Her yemiş, bir vaktte yetişir, evme. Ama, çabada ve cihatta (2) ev, çaba ve

(1) Hicr suresinin 29. ayetine göre, Tanrı, Adem'i dört öğeden yaptıktan sonra, canlanması için, ona kendi ruhundan üflüyor.

(2) *Cihad:* Arapça isim. Din uğrunda düşmanla savaşma. İslam uğrunda silahlı savaşmaya «cihâd-ı asgar», tasavvufta, insanın kendi kalbinde. Tanrı buyruğunu yerine getirebilmek amacıyla, dünyaya musallat olan benlikle savaşa «cihâd-ı ekber» denirdi. Cihâd-ı asgar, küçük savaş. Cihâd-ı ekber, büyük savaş. Cihâd-ı ekber ile, salik, Tanrı'ya varmayı engelleyen vücut perdesini kaldırmak için, kendisiyle savaşır.

cihat savsaklamaya gelmez.

Bilesin ki, gök güçleri, hava, su, toprak ve ateş gibi dört ana öğe ve benzeri güçler, bizzat meleklerdir. Cahiller, peygamberlerin söylediklerini anlamamışlardır. (3) «*Yüce Tanrı'nın öz varlığı anlaşılmaz*» sözünün anlamı, «*âlemde gördüğün her şeyde onun nitelikleri, sonsuz olarak onda vardır, her şey onunla vardır, o da kendini âlemde göstermektedir, bu âlemi, sonuna dek birbiri arkasından onunla sürüp gidecektir. Onun yüce özüne ve görünüşlerine akıl ermez.*» demektir. Bunu böyle bilesin.

Tanrı'nın varlığı, bize benzemez, mutlak varlıktır. Mutlak varlık, kendisi için zorunlu olan varlıktır. Varlık ile yokluk arasındaki zıtlığa göre, başka türlü olamaz. Bunlardan biri, öbürüyle nitelenemez. Var olanın da yok olması düşünülemez. Bunu akıl da almaz. Yok olanın da var olması olamaz. Kendisi için zorunlu olan bir şey, özel bir olanakla, olanaklı duruma gelemez. Böyle olsa, varlığını, bir başka varlıktan almış olur. Varlığı da varlığını sağlayan varlığa bağlı kalır. Ve onun dışında yok olur, yani ki, varlığı yoklukla nitelenir. Bu ise söylediklerimizi alır götürür. Aslında, başka dediğimiz varlık da var olamaz. Varlığı, kabul edilse, mutlak varlık gerçekleşmeden önce, bir varlığın bulunması gerekir. Mutlak varlık için, böyle bir varlığın bulunması olanaksız. Mutlak yokluk da, bir şeyin hiçbir zaman var olmaması demek olur. Şu halde, mutlak varlığın var olması gerektiği ve de tüm varlıkların ondan var olduğu kanıtlandı. Var olan yalnız Tanrı'dır. Var olan her şeyde görünen odur. Beliren kendisidir.

Bilesin ki, mutlak olan Hak'kın kendisi, tüm aşamalarda iki yönlüdür. Birinci yönü eylemci

(3) Din bilginleri, doğa olaylarının meleklerce yönetildiğini ileri sürmüşlerdir.

ve etkin yönüdür. İkinci yönü, sükunet ve oluş yönüdür. Birinci yönüyle, «*Tanrı*» adını alır, ikinci yönü de evren yaratık, mahluk denir. Mutlak ve öz varlık bağımsızlıktan, bağımlılıktan ya da bunlar arasında bulunmaktan uzaktır. Yani ki «*Hak*»tır. Ne bütün ile ne de parçasıyla ilgilidir. Tanrı'nın bütün ya da parça olması ikinci yönüyledir. Varlığı, bütünlüğünden ve parçayla olan ilgisinden öncedir. Görece olması dolayısıyla da bunlardan hiçbirisinin dışında kalamaz.

Sözünü ettiğimiz, o her şeyden arınmış mutlak varlık, üzerinde hiçbir aşama düşünülemeyen bir «*ululuk*»tur. Bu ululuk, her şeyin üstündedir. Her ne ki var ondandır, her ne ki var bizzat odur. Bunun ne başı, ne sonu, ne açıklığı, ne gizliliği vardır. Başka durumları da buna göre değerlendir. Çünkü o, tümden ayrı sayıldı. İkinci yönüyle, her şey ondan oldu. Düzeninin başı ve sonu yoktur. Öyleyse, ilksiz ile sonrasız aynı şeydir.

Varlığın da iki yönlülüğünden söz ettik. Belirmeden önceki varlık, «*ahad*» (4) adını alır. Bu yönüyle «*ululuk*»un sahibidir. Belirdikten sonra «*vahid*» adını alır. Bu yönüyle de güzelliğin sahibidir. Bu iki yöne, «*gizli-görünen*», «*tutan-bırakan*» ve bunun gibi zıt nitelikleri dolayısıyla, «*Yüce Tanrı'nın iki eli*» denmiş. Bunun doğruluğuna, Peygamberimiz Aleyhisselam'ın şu sözüyle işaret buyurulmuştur: «*Tanrı, Adem'i iki eliyle yarattı.*» Şu halde, devranın suretiyle Hak'kın sureti, Tanrı'nın iki elidir. Tanrı, daha iyisini bilir.

Peygamberimiz S.A., «*Tanrı, Adem'i kendi su-*

(4) Arapça. Sıfat olarak bir. İsim olarak kişi, kimse. Tanrı, bütün varlıklardan soyutlanmıştır, yalnızdır, tek başına var olabilen varlıktır. Bu açıdan, ahad'dır.

retinde yarattı» diye buyurmuş. Bu sözün anlamı gizlidir. Demek istemiş ki, «*Adem'i, kendi gizli ve düzenli suretinde yarattı. Çünkü, Hak'kın Allah olma mertebesinde, duyumlarla yani görmeyle ve işitmeyle anlaşılır, bir sureti yoktur. Tanrı, duyumlarla anlaşılır olmaktan uzaktır. Tanrı'nın duyumlarla anlaşılan sureti, evrenin yani âlemin gerçekleridir. Gizli sureti, insanı yaratırken kullandığı elleridir. Tanrı, Şeytana, Kendi ellerimle yarattığım varlığa secde etmene engel nedir? diye sordu.*» (Sad suresi, âyet 75). Bu nedenle, Yüce Tanrı, «*Onun görmesi ve işitmesi idim, ama, gözü ve kulağı değil.*» diye buyurmuş. (Hadis-i Kudsi.)

Yüce Tanrı, «*Emaneti önerdik*» diye buyurmuş. (Âl-i İmran S., A. 77). Emanet nedir? Adem'i yarattığı ve tüm kemali üzerinde topladığı ilahi suretidir. Adem, onunla Tanrı halifesi oldu. Düşlerde görünen ve tasarıda canlanan suretler ve benzerleri, bilginin ve tevhidin derecesini gösterir. (5) Tevhide yapılan işarete gelince, salikin «*en yüce amaca varırım*» düşüncesiyle ve umuduyla, cehdini artırması içindir. İstekle ve zevkle yapılan tevhid, düşlerde ve dalgınlıklarda değinilen tevhitten başkadır. İkisi arasında, yalnız dervişlerin bilebileceği derin farklar vardır. Salik, uyumadığı halde kendinden geçerse, vücudunun tüm âlemi dolduracak dererede genişlediğini sanır. Varlığında, dağlar, ırmaklar, ağaçlar, bahçeler ve yeryüzü bulur. Bakar ki, kendisi, tümün gözüdür. Kendi kendine, «*ne ki görüyorum, kendimim*» der ve kendi varlığından başka bir nes-

(5) *Vâkıâ:* Arapça zarf. Sonu elif harfiyle biter. Gerçek, gerçi, her ne kadar anlamlarında kullanılır. *Vâkıâ:* Arapça isim. Sonu güzel he ile biter. Olmuş bir olay, olmuş bir iş, gerçek, savaş, cenk, rüya, düş anlamlarına gelir. Çeviride, bu anlamı daha uygun bulduk.

ne görmez. Neye bakarsa, onun kendisi olduğunu anlar, güneş ile zerrenin aynı şey olduklarını kavrar, aralarında bir ayrılık düşünmez. Zamanda başlangıç, son, ilksizlik ve sonrasızlık bulamaz. «*Bu Adem çağıdır, bu Muhammet çağıdır*» diye ayıranlara şaşar. Çünkü, kendinden geçme anında, başlangıcın ve sonun kalktığını görmüştür. Zaman değişmez, bütünü bir andır. Bu gördüklerinden ve çokluk âleminden kurtulup başka âleme geçerse, orada, kâinatın bir varlığına, bir yokluğuna yönelir ve tüm varlıkların hayranlık içinde olduklarına tanık olur. Öyle ki, seyreden bile, hayranlık içindedir. Sonra, bakar ki, her şey, mutlak yokluk olmuş. Çünkü, onu niteleyemez. Sonra, çokluk âlemini birbirinin içinde görür. Bu çoklukla hemhal olur, sonra, ayılıp kendine gelir.

Bu anlattıklarım, bazı dostlarımın başlarından geçmiştir. Varlıkların mutlak yokluğu dediğimiz husus, «*ahad*»lik aşamasına delalettir. «*Bir kez varlığa, bir kez yokluğa yönelme*» de «*vahid*»lik aşamasına işarettir. «*Çokluk*», Tanrı'nın varlık halinde belirmesini gösterir. Her gördüğü şeye «*benim*» demesi, tevhidi belirler. Bütün bunlar, Hak'ka, hak için, Hak'tan gelmiş uyarmalardır. İstekle ve zevk için yapılan tevhidin içeriği ayrıdır. Anlattıklarımızın çok ötesinde bir şeydir. Salik, buna zevk ile erişir. Bu anında, varlıklar, sanki kendisine bağlıdırlar, belki de bizzat kendisidirler. Bunları tasvir ile anlatmak olanaksız. Tatmak gerekir.

Öyleyse, üç türlü tevhid vardır. Kitaplardan ya da sözlü (şifahi) olarak alınan bilimsel «*tevhit*», düşlerle, tasarlamalarla, ilhamla ulaşılan «*uyarmalı tevhit*», «*kendiliğinden ve zevkle yapılan tevhit.*» Uyarmalı tevhit, «bilimsel tevhit»ten, «kendiliğinden ve zevk için yapılan tevhit» ise, her ikisinden de üstündür. Asıl tevhit de budur.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Tasavvuf tamam oldu mu iki yüzlülük olur. Gerçek sofi, hiçbir adamın görmediği şeyi görür, hiçbir insanın işitmediğini işitir, hiçbir kimsenin sezmediği şeyi sezer. Onları, halkın anlayabileceği biçimde anlatır. Ama, kaynağını gizli tutar. Ayan ederse, onu öldürürler. Gizlemese ne yapacak? Tanrı rahmet eylesin, *Seriyy-is Sakati*'nin dedikleri gibi, «*Tasavvuf, üç anlamlı bir isimdir. Sofinin bilgi ışığı, onun haramdan kaçınma ışığını söndürmez. O, kitabın açık anlamına ters düşen gizli bilgisiyle konuşmaz. Bilgisini keramet biçiminde, Tanrı'nın üstündeki perdeyi aralayacakmış gibi bir amaçla ve halkı kandırabilmek için kullanamaz.*» Gerçeği araştıranların bulduklarına inanmaları ve inançlarına uygun hareket etmeleri gerekir. Böyle olunca, gizlenme kalmaz. İki zıt şeyi birleştirmesine şaşılır, ama şaşılmaması gerekir. Çünkü, yerine göre, ikisi de doğrudur. Tanrı rahmet eylesin, dedi ki, «*Sekiz yüz sekiz yılında (1405), bir cuma günü, iki yeşil giysili kişi gördüm. Birisi, elinde, Hazret-i İsa'nın cesedini tutuyordu. Sanki, onun öldüğünü, bedeninin de başka bedenlere benzediğini herkese duyuruyordu.*»

Hak yoluna girenler, «*ilm-el yakin, ayn-el yakin, Hakk-al yakin*» gibi karışık sözler üstüne, karışık yorumlar yaptılar. Kafaları karıştırmaktan başka işe yaramaz bu sözler. Bunların buralarda anlatılmasının âlemi de yoktur. Bu fakirin anladığına göre, bu iş yalnız tevhit ile olamaz. cömertlik ve kahramanlık gibi başka şeyler de ister. Bir kimse, birisinin kahramanlığını bizzat görmeyip de duymuşsa, bu *ilm-el yakin*'dir. Bizzat görmüşse, *ayn-el yakin*'dir. Eğer, kahramanlık, bizzat kendisinden olmuşsa, bu, *Hakk-al yakin*'dir. İlm-el yakin, kuşkulanılmaz bir bilgidir, ama bizzat yapılmamıştır. Ayn-el yakin, bizzat yaparak edinilen bil-

gidir. Hakk-al yakin ise, söylediğimiz gibidir. Doğrulanması da «*tevhit*» iledir. «*Ulu Tanrı bilgisiyle oldu*» demek, Tanrı'dan başka yapan olmadığını bilmek demektir. Kuşku bırakmayan bilgi ilm-el yakindir, göz nuru dökerek öğrenilmişse, ayn-el yakindir, eğer bilinirse ki, ondan başka varlık yoktur, o, tümün varlığıdır, bu, hakk-al yakindir. Çünkü, o, Hak'ta gerçek olmuş, kendi varlığı kalmamıştır. Bu da bütün varlıkların aslının «*ulu varlık*» olmasından ileri gelmektedir.. «*Zikretmek, zikreden, kendisi için zikredilen birdir.*» sözünün anlamı, «*Tanrı'dan başka varlık yoktur.*» demektir. Bu üçleme, gerçek varlık için aynıdır, ve ilm-el yakin'dir. Salik, ancak Hakk-al yakin ile gerçeği yakalar ve kendini, o makamda bulur. Dil ile söylenen zikir, gerçek zikrin suretidir. Gerçek zikirde, gönül ile zikir bütünleşir, bu yüzden, gönüle «*zikir*» de derler. Hak da gönüldür. Hepsi de birdir. Teşbihte hata olmaz: Rüzgâr eserken su, yeni bir biçime girer. Buna dalga denir. Gerçekte dalga, sudan başka bir şey değildir. Zikir yapan kimsenin gönlü de zikir kesilir. Söze geçen zikir, biçimlenen gönüle teşbihtir. Bu gönül, suretten arınmıştır. Yerimizin darlığı, beni, bu ayırmayı yapmaya zorladı. Sonuç şudur: Gönülde iki düşünce bulunmaz, çünkü, gönüle giren düşünce, gönülle bütünleşir. Her düşünce, gönül olur çıkar. Bu durumda kaldıkça, gönüle, bir başka şey sığmaz. Tıpkı dalgalı denizde, dalganın biçimini koruduğu sürece, bir başka biçimde düşünülmesinin olanaksız olması gibi. Bunu anlayasın. Çünkü, bunlar, olur olmaz kimselerin bu konuda anlattıklarından incedir.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki, kimi kez kendimi, zar gibi, görünmeyecek dek incelmiş ve hafiflemiş görürüm. Ama, vücudum, sureti yüzünde görünür. Bu vücudun sureti, o latif varlığın sureti olup

ona zıt değildir. Belki bu şeffaflık, o suret içinde belirdi ve gözle görülür oldu. Tıpkı, buharın yoğunlaşmadan önce, görülmemesi gibi. Buhar yoğunlaşınca bulut olur, o zaman görülür. Bulut, o hafif ve ince buhara zıt değildir. Belki, buharın tıpatıp kendisidir, ama yoğunlaşmıştır. Ona, başka varlığın niteliği verilemez. Kişilerde görülen latiflik (6) de yoğunlaşır, gözle görülen başka bir suret olur. Bu benzetme, görünme üzerine bir uyarlamadır. Kaynağında, bulut ile buhar arasında bir benzerlik yoktur.

Kimi kez, kendimden geçmiş, araştırma yaparken, kimi kimselerin hayalleri gelir, gözlerime otururlar. Beni kavrar ve kendisiyle uğraştırır. Uzaklaştırmak isterim gitmez. Bakarım, ertesi gün, bana gelmiş. Bu kez, onu, gözlerimle görürüm.

Peygamber Aleyhisselam efendimiz, «*Peygamberlikten geriye kalan şey, ancak, müjdelerdir.*» demiş. Yani, müjdeyi, peygamberlikten bir parça saymış. Tanrı yoluna girmiş olanların bundan ve bunun yorumundan habersiz olmamaları gerekir. Çünkü, onda, gizli âlemin bilgilerini aydınlatacak çok bilgiler bulunur. Tanrı yoluna girenin durumu, düzenlilik ile düzensizliktir. Dostlarının da durumu aynıdır. Güvenilir düş, (7) Hak ışığından bir parçadır. Onu görene, o, ayan olur. Bir gece, beni, bu aydınlıkta bağladıklarını gördüm. Tüm vücudumu

(6) *Lâtif:* Arapça sıfat. Tanrı adlarındandır. Yumuşak, hoş, güzel, nazik. Ufak anlamı da vardır Bedrettin'e özgü bir terim. İnce, saydam, madde olmadığı için görünmeyen anlamlarında kullanılıyor.

(7) *Düş:* Bedrettin'e göre, uykudaki hayaldir. Mutasavvıflar, iki türlü düşten söz ediyorlar. Birincisi, Rüya-yı sadık, yani gerçek düş. Bu düşü, Tanrı esinler insana. İkincisi, rüya-yı kâzip'tir. Yani, yalancı düş. Bunu da, şeytan düşletir.

bir coşkunluk, bir aydınlık bürüdü. Gövdeme, çekilmez sevinçler, heyecanlar ve zevkler üşüştü. Bu durumda işi şarkıya vurdum.

«Ey varlığım, sonu olmayan zamana değin zikret.

Çevremde bulunan fıkıh öğrencilerine durumum dokundu. Benimle ilgilendiler. Onların aralarında, *Barkukiye* (8) *Medresesi* hocalarından

Ey varlığım, ezil ve öl.

Tek sığınak olan Tanrı'dan başkasına yakarma.»

Mevlâna Seyfettin de vardı. Onu, önce, *Şeyhuniyye Müderrislerinden* (9) *Mevlânazade* olarak gördüm. Bir daha bakınca karşımdakinin Seyfettin olduğunu anladım. Bilesin ki, suret değiştiren adamla, yeni bir surete bürünmüş adam aynıdır. Bir bu adam, bir başka adam görünür. Bu da sözü edilen vücut birliğine uygun bir durumdur. Çünkü, o adamın kendisi olarak görünmesi koşulu yoktur. Mesele şu: Görünen bu suret, varlıkların birliğini kanıtlar. Yüce Tanrı: «*Adem'e tüm adları öğretti, sonra da onları, bir bir meleklere gösterdi.*» demiş. Buradaki adlar, Tanrı'nın adlarıdır. (Bakara suresi, ayet 30). Bu da Tanrı'nın eksiksiz belirdiği yerin melekler değil, insanoğlu olduğunu gösterir. «*Tümünü, ergin insana öğretti*» demek, «*Meleklerde değil, insanda gerçekleşti*» demektir. Bu, insan için, bir şereftir. Taş, sıvamak gibi kavramları öğretmek demek değildir. Bu bilgileri öğrenmek kolaydır. Bunların öğrenilmesi, ne insana ne de meleklere öğünç vermez. Yeri, göğü, havayı, suyu, ateşi (öğeleri) yönetmekle görevlendi-

(8) *Barkuk:* Mısır'da, Çerkez devletini kuran Malik Zahir Seyfettin. Adına kurulan medreseye, Zahiriyye ya da Barkukiyye adları verilir.

(9) *Şeyhuniyye medresesi*, Şeyh Bedrettin'in okuduğu medrese olarak gösteriliyor.

rilmiş melekler, bu varlıkların kendilerinde bulunan kuvvetlerden başka bir şey değildir, Hak'kın iradesini onlar yürütürler. Bir an bile onun buyruğu dışına çıkamazlar. Bu da onların ezeli ve ebedi tapınmalarıdır. Buna, «*Ona şükredip yakarmayan hiçbir şey yoktur*» ayetiyle değinilmiştir (İsra suresi, 44). İnsanın damarlarında dolaşan şeytan, onun vücuduna yerleştirilmiş bir güçtür. Şeytan, tutkuları yönünden, insanın hayvan yönünü belirler. Onu şeriattan ve Hak'tan saptırırlar. «*Şeytan, insanoğlunun kan damarlarında dolaşır.*» hadisi, buna işaret eder.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Ey cahiller, Hak sözünden, peygamber dilinden, evliya edebinden anlamazsınız! Olup bitenler, sizin sandığınız gibi değildirler. Aklınızın kıtlığı, içinizin karanlığı, öteki dünyadan habersizliğiniz, dünyaya düşkünlüğünüz, sizleri gerçekten uzaklaştırmış. Doğruluğunuz sapıklığınızdır. Müfessir, sizi kollayarak böyle yaptı. Cahil olmanızdan dolayı doğru yoldasınız. Tıpkı, «*kader*» meselesinde, cahilliğinizden dolayı doğru yolda olmanız gibi. Bu yüzden, onu görmekte, kör oldunuz. Resuller ve veliler, bunları güneşi bildikleri gibi bilirler ve onunla gerçekleşirler. Ama, kıt akıllı basit kişilere açıklamazlar. İçini arıtırsan, onların sözlerinden nasibini alırsın. Hak'ka kavuşmak isteyenler, büyük iyiliklerini ve kemallerini küçük; küçük günahlarını, kusurlarını büyük görmelidirler. Bunu yapmayana umut yok.

Kul, Kuran'da dünyayla ve ahiretle ilgili nelerin olduğunu, bunların ne nispette yer aldıklarını bilmeli. Bilmeli ki, ömrünü ona göre bölümlesin. Ne kadar dünya için çalışmalı, ne kadar ahiret için. İnsan, ömrünü, buna göre ayarlamalı. Ömürlerini bilime adamış olanlar da, dünya ve ahiret bilgisi üzerine çalışmalarını, buna göre oranlamalıdırlar. Kuran, otuz cüzdür.

Ancak bir cüzü dünya işleriyle ilgilidir. Geriye kalan yirmi dokuz cüzü, ahiret işlerini anlatır. Nispetin böyle olması, size bir uyarmadır. Bilginlerin dünya ve ahiret bilimleri üzerindeki çalışmaları da bu oranda olmalıdır. Bunlar, yüce Tanrı tarafından gönlüme ilham edildi. Tanrı, daha iyi bilir.

Esma yani isimler, sıfatlara, eylemlere ve yatkınlıklara bağlıdır. Yatkınlık olmasaydı, ötekilerin hiçbirisi olamazdı. Kader'in sırrı buradadır. Tanrı, daha iyi bilir. Öğrenmeden, öğretilmeden, kitaplardan okumadan, bunları bana kendi katından bildirene şükürler olsun.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Cennet, melekût âlemidir. Adem Aleyhisselam, oradan çıktı. Bu çıkışın anlamı, kendi suretini alıncaya dek alçalıp yoğunlaşmasıdır. Ahiret bilginleri, ahiret yolunu, ahirette olanları, olacakları, kitaptan ve sünnetten (10) buldular. Fıkıhçılar da dünya işlerini. İnsan, ahiret işlerini ince ince öğrenmek isterse, ahiret adamlarının eserleriyle uğraşmalıdır. Fıkıh meselelerinden bir şeyler öğrenmek isteyenlerin de fıkıh kitaplarıyla uğraşmaları çok doğaldır. Birisi, onlara, «*Kitaptan ve sünnetten bul. Onlar da öyle yaptılar. Onların yazdıkları eserlere gerek yok. Biz de onlar gibi adamız.*» diyebilir. Ama, unutma ki, böyle düşünmekle, tek tük buluşlar yapılabilir. Bunun dışında, ömür boşuna tüketilir. Ahiret yolu için de böyledir. Yüce Tanrı'nın gönlü ken-

(10) *Kitap:* Arapça isimdir. Halk, kitap sözcüğüyle. Kuran'ı amaçlar. Bilginler, Kuran'a çok adlar vermişlerdir. Bizzat Kuran, kendisinden türlü adlarla söz eder. Ümm-ül kitâb denir. Furkan. Hüdâ. hitâb, Mushaf, Necm, Nûr, Zikr adları da verilir. *Sünnet:* Bu sözcük de Arapçadır. İyi ahlak, iyi huy anlamındadır. Peygamber'in sözleri, eylemleri, davranışları, tasipleri. Şia mezhebi dışında kalanlara Ehl-i Sünnet denir.

disiyle dolu olanlara, kendi suretinde göründüğü olmuşsa da, böylesi çok sayılıdır. Bunun dayanağı, yüce Tanrı'ya, arınmış bir gönülle gitmektir. Gönül arınırsa, Tanrı, gönülde, duyumları etkileyen bir biçim alarak değil, bir kavrayış olarak belirir, aydınlık bir durumda kuşku ortadan kalkar.

Ağacın *«Ben Tanrıyım»* demesi (Taha suresi, 9-14), ayetle sabit olduğuna göre, insanın bunu demesini yadırgamamalıyız. Âlem, Tanrı'nın sureti olunca, herkesin *«Ben oyum»* yani Tanrıyım demesini olağan saymalıyız. Çünkü, bu söz, doğru olur. Çünkü, bu söz, onu söyleyen parçaya değil, evrenin suretine bürünen yüce ve tek varlığa özgüdür. Zeyd'in dili, *«Ben Zeydim»* diyende, bu söz ağızdaki dilin, bir et parçasının kendisine has olmaz, Zeyd'e ait olur. Sözü, hareket eden dil çıkarır.

Kısası, ağaç, insan ve de her zerre, *«Ben Tanrıyım»* derse, doğru söylemiş olur. Bu böyledir diye, bir kimse ya da bir nesne, kendisinden başkası için, «o *Tanrıdır»* ya da *«Sen Tanrısın»* diyemez. Tıpkı, Zeyd'in dilinin *«Ben Zeydim»* demesinin doğru olmasına karşın, başka birisinin, Zeyd'in diline *«Sen Zeydsin»* demesinin yanlış olması gibi.

Peygamberimiz S.A., *«Tanrı vardı ve onunla birlikte, hiçbir şey yoktu.»* buyurmuş. Bu sözün anlamı, yalnız, Tanrı'nın tek varlık olduğuna işaret etmez. Tüm eşyayı kapsayan aşamaya da *«Yüce Tanrı»* dendiğini belirler. Oluşun ve bozuluşun başlangıcı ve sonu yoktur. Dünyanın da ahiretin de görece olduğunu bilesin. Görünmekte olan, yalan dünyadır. Kalıcı olan da gizli ahiret. İkisi de ilksizden beri vardı, sonsuza değin de var olacaklardır. Ermiş kişilerin kemal ile duydukları zevkler, ola ki, köşklerin ve hurilerin insana verdiği zevke benzesin. Köşk-

lere ve hurilere, «*cennetler*» denmesi, cahillerin anlaması içindir. (11) Onlara açık bilgi verilseydi, yalnız dünyaya önem verir, ilahi zevkleri almaya çalışmazlardı. Cennetle ilgilerini artırarak Hak'kı kavrayıncaya dek ibadet etmeleri sağlandı. Tanrı yolunda olanlara, daha başlangıçta böyle davranılmasaydı, onlar çok ağır davranırlardı. Tanrı, daima doğruyu söyler ve doğru yolu gösterir. Peygamber efendimiz, «*İnsanların ellerinde bulunanlara karşı tok gözlü ol, Tanrı katında bulunanlara uzak dur, Tanrı seni sevecektir.*» buyurmuş. Verilen söz ve yapılan tehdit, Hak'tandır. Hak'ka özgüdür ve Hak için gerçektir. Tanrı, en doğrusunu bilir.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Ölmezliğe ermek istiyorsan, «*ölmeden öl.*» Dünyadan, dünya zevklerinden ve dünya tutkusundan kurtulan, bunları öldürerek ölen, ilksiz ve sonrasız varlığıyla diridir. Böyle bir diriliğe ölüm gelmez. Dünya yaşamına bel bağlayanlar, böyle bir diriliğe razı gelmezler. Ölmeden ölen, Tanrı ahlakına erer ve tüm zamanlarda anılır. Tüm zamanlarda anılan, sonsuza değin diridir. Kendi küçük varlığından ayrılan, Tanrı'nın yüce varlık ırmağından doğduğunu anlar. İkilikten kurtulur, tek varlık olur, ölümsüzlük ummanına dalar. Çünkü, artık, onun varlığından «*yokluk*» olarak söz edilemez.

Hadiste bildirildiğine göre, cennetin sekiz, cehennemin yedi kapısı vardır. Bunların durumu,

(11) *Cennet:* Arapça isim. 1) Uçmak, 2) Bahçe, 3) Çok iç açıcı, havdar yer. Edebiyatta, Farsça «bihişt, behişt» sözcükleri kullanılır. Sekiz tane cennetten söz ediliyor. a) Dar-ül celâl, b) Dar-ül selâm, c) Cennet-ül me'vâ, d) Cennet-ül huld, e) Cennet-ün naim, f) Cennet-ül Firdevs, g) Cennet-ül karar, h) Cennet-ül adn.

Ağaçlarla örtülmüş yerlere de cennet deniyor.

bana şöyle geldi: Cennetin tavanı Arş'tır. (12) Arş'ın tabanı da sabit yıldızların göğüdür. Sabit yıldızların göğü de ateş'in tavanıdır. Göklerden her birinin altında bir cennet bulunur. Her cennetin de bir kapısı vardır. Böyle olunca, cennetin sekiz kapısı ayan beyan olur. Çünkü, Atlas göğünün altında sekiz gök vardır. Bunlar, Menazil göğü (13), Zühal (Sekendiz), Müşteri (Erendiz), Mirrih (Sakıt), Güneş, Zühre (Çolpan), Utarit ve Ay göğü. Ay göğü Göklerin sonuncusudur. Sabit yıldızlar göğünün tabanı, ateşin tavanı olunca, altında yedi gök kalır. Her gök için bir kapı var sayılınca, cennetin sekiz, cehennemin de yedi kapısı olur. Bunları yazarken, Kuran'ı açıp rastgele okudum. Karşıma şu ayet çıktı: «*Gönderdiğimiz ayetleri yalanlayıp onlara karşı çıkanlara göklerin kapılarını açmayız. Onlar cennete giremezler.*» (A'raf suresi, 39). Bu ayet, göklerin cennet kapıları olduklarına ve ayetleri yalanlayanlara bu kapıların açılmayacağına işaret buyuruyor.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Vakti geçmiş namazların kılınıp kılınmaması zımnında, kimisi, «*kılınmasın*» derler. Şafii mezhebinde olduğu gibi. Kimileri de kılınmasını zorunlu görürler. Namazda selam verme konusunda da ayrılık var. Kimileri, namaz kılanın, iki yanı-

(12) *Arş:* Çardak, çadır, cumba, kafes, çatı dam, taht anlamında Arapça isim. Dokuzuncu gök için de «arş» sözcüğünü kullanırlar. Tanrı'nın katı olduğu için, bu kata arş-ı âlâ adını veriyorlar. Arşın yöresinde, melekler tesbih edip dolaşırlar. Bu meleklere «arşıyân» diyorlar. Arş'ın bir adı da Felek-i Atlas'tır.

(13) *Menâzil:* Arapça isim. Menzil söczüğünün çoğulu. Menziller, duraklar, konaklar. *Menazil-i kamer:* Ay göğü. Astronomi terimi. üzerinde Ay'ın hareket ettiği varsayılan yörüngenin üezrindeki noktaların her biri.

na da selam vermesi gerektiğini söylerler. Hanifi mezhebinde olduğu gibi. Kimileri de selamın karşılıklı olması gerektiğini söylerler. Maliki mezhebinde olduğu gibi. Kimileri, teşehhüt duasının (14), halkın konuşması gibi yapılmasına izin vermişlerdir. Gereksinimi için de olabilir. Diyelim, yakından birisinin evlenmesi için dua edilebilir. Şafii mezhebinde olduğu gibi. Kimileri de bu yolda bir duanın yersiz olduğunu söylerler. Hanefi mezhebinde olduğu gibi. Açık ibadetler konusunda, birçok yerlerden, buna benzer sorular geldi. Düşünen insanın bunlardan ve benzerlerinden, iç güzelliğini sağlamaya, ahlakını arıtıp güzelleştirmeye çok emek vermesi gerektiği anlaşıldı. Açık ibadet, bunları gerçekleştirmek için, bir araçtır. Biçim ne olursa olsun, çaba gerçekleşirse, farz yerine getirilmiş olur. Amaç, işittiğin gerçekler dışında gerçekleşmez. Tanrı, amellerini salih kılsın.

Biçime bağlı bilginler, özü bıraktılar, kabuğa sığındılar. Çoğunun içi yarılsa, orada din adına bir şey bulunmaz. Onların içini, dünya tutkusu ve başa geçme hırsı kaplamıştır. Tanrı, onları rezil etsin.

Yüce Tanrı, «*Senden dağları sorarlar. De ki, Rabbım, onları un ufak edip savuracak. Dümdüz edecek onları. Üzerinde bir kıvrım bile göremezsin.*» buyurmuş (Taha suresi, 105). Bu ayetle, ne haber veriliyor? Zamanın sonunda Hak görünecek, birlik genelleşerek, egemenlik, üzerinde hiçbir eğrilik bulunmayan Hak'ta toplanacak. Bu ayet açıktır. Sıfat dağlarının kalkacağına, o çağı egemenliği altında tutan varlığın tüm yaratıkları birliğe çağıracağına, onu gizleyen büklümlerin ve engebelerin açılacağına, yerleri ve gökleri Rahman adıyla hükmüne

(14) *Teşehhüt:* Şehadet sözcüğünden isim. Arapça. Namazda, oturarak «*ettehiyâtü*» duasını okumak.

razı edip yumuşatacağına işarettir (15). Öz varlığın hükmü ortaya çıkar, sıfatlarınki gizlidir. Onların izleri bile görünmez. Yüce Tanrı'nın *«Ey kâfirler, görmüyor musunuz ki, göklerle yer birbirine bağlı idiler. Onları biz ayırdık.»* (Enbiya suresi, 29) diye buyurduğu da bu. Müfessirler, bu ayeti, dağların önce bitişik olduğuna işaret saydılar. Derim ki, bununla, insan anlatılmak istenmiştir. Gökler, melekût âlemini, yer de tüm varlıkları ve insanı belirtir. Bunların ikisi, meni damlasıyla rahimin bitişik oldukları gibi, bitişik idiler. Ruhu üfleyerek onları ayırdık. Bu yüzden, onlarda, varlık âleminden ve melekût âleminden belirtiler bulursunuz. Ermişlik, Tanrı dolu gönlün dünya sevgisinden boşalması ve salt Tanrı sevgisiyle kabarmasıdır. *İmam Gazali*'nin *İhya-il Ulûm* adlı yapıtı ve onun Fars diline genişletilerek yapılmış çevirisi *Kimya-yı Saadet* ve benzeri kitaplar, gerçeği yansıtmazlar. Onlar, olsa olsa, gerçeği ara-

(15) *Rahman*: Arapça isim. Yaratılmış her canlıya, mümin, kâfir demeden, kimseyi ayırt etmeden, herkese acıyan, herkesi seven, herkese yardım eden Allah.

Kelamcılar, Tanrı'ya, her sıfatı yakıştırmazlar. Onlara göre, Tanrı'ya yalnız olumlu sıfatlar yakışır. Onun yakışır sıfatları, yücelik ve ululuktur. Mutasavvıflar, kelamcılar gibi düşünmüyorlar. Bunlara göre de, evrende iyi-kötü, güzel-çirkin diye bir şey olmadığını, tüm niteliklerin görece olduklarını, Tanrı'dan geldiklerini söylerler. Özellikle, *Muhyiddin İbn-i Arabi*'nin *Füsus-ül Hikem* adlı yapıtına sığınırlar.*Şeyh Muhyiddin*, Tanrı'yı en iyi niteliyen sıfatın *«Rahman»* adı olduğunu söyler. Bütün varlıklar, Tanrı ile bir olduklarında, bugün görece var olan kötü-kötülük, zalim-zalimlik, çirkin-çirkinlik gibi istenmeyen sıfatların tümü ortadan kalkacak, ortada yalnız güzel-güzellik, iyi-iyilik kalacak. Şeyh, bu düşüncesini geliştirerek, Kuran'daki kesin buyruğa karşın, kısas'a ve ölüm cezasına karşı çıkıyor.

yan bilimlerle, taklit bilimleri arasında geçittir. Bunlar da halkı aydınlatmanın birer yoludurlar. Araştırma yapanların çoğunda, katkısız araştırma yapma yeteneği yoktur. Bu gibilere, gerçekleri açıklamaya kalksanız, birden anlayamadıkları gibi, açıklayanları da kâfirlikle suçlarlar. Fıtratları izin vermez ki anlayalar. «*Gerçek*»ten ürkerler. Ama, bu yol, halkın doğru ile yanlış arasında bocalayacağı bir yoldur. Farkında olmadan, yavaş yavaş ilerlerler.

Bilesin ki, cin, melekten, şeytandan ve iblisten daha geneldir. Tümü de cisimler âleminden uzaktadırlar. Belki de ruhlar âlemindedirler. Bunlar, bütünde ve parçasında bulunan güçlerden başka ne olabilirler ki... Bu güçlerden, bizi Hak'ka götürenlere melekler, ondan çekip dünyaya bağlamaya çalışanlara da şeytan denir. Cin'in melek sözünden daha genel olduğunu söyledik. «*Cinlerle onlar arasında akrabalık buldular.*» ayetine dayandık. (Saffat suresi, 158). Küffar, «*Melekler, Tanrı'nın kızlarıdır.*» derler. «*Cinler ve şeytan, Tanrı'nın kızlarıdır.*» demezler. Bu da meleklerin cin soyundan olduklarını kanıtlar.

Yüce Tanrı, «*Oraya yağmur yağdırdık. Bütün yemişleri topraktan çıkarttırdık. Ölüleri de bunlar gibi çıkartırız.*» diye buyuruyor. (A'raf suresi, 56). Topraktan canlı bir bitki çıkarmakla, kıymatte ölü çıkarmak arasında bir fark yok görüyorsun. Demek ki, diriler çürümezler. Tıpkı çürüyen yemiş, çürümeyen yemiş ayırımı olmadığı gibi. Yüce Tanrı, «*Yaratılmanız da dirilmeniz de, birbirinizden farklı olmayacak*» diye buyuruyor. Bir tek insanınki bile farklı değil. Bu, yükseğiyle, alçağıyla, gizlisiyle, açığıyla, tüm evrenin bir tek varlık olduğunu gösterir. Varlıkların çok sayıda olmaları, tıpkı vürudumuzdaki organların çok sayıda olmaları gibidir. Organların çok sayıda olmaları, kişinin

tek varlık olmasını engellemez. Varlıkların çok sayıda olmaları da evrenin tek varlık olmasını engelleyemez. Bu varlık, Yüce Hak'kın suretidir.

Bilesin ki, işin kökeni, dünya yaşamından sakınmaya ve önce nefisten başlayarak her şeyle uğraşmaya dayanır. İnanç üzre kurulmamıştır. Uğraşının türleri, çağlara göre değişir. Bunun içindir ki, çağlar değiştikçe, şeriatlar da değişir. Peygamberlerin tümü de Hak doğrultusundadırlar, eylemleri doğrudur, kınanamazlar. Gösterdikleri yolların ufak tefek ayrılıkları, onlar arasındaki farktan ileri gelmez. Çağ farklarıdır. Tanrı, her şeyi daha iyi bilir.

Peygamber S.A., «*Kim ki, Tanrı'dan başka Tanrı olmayacağına inanır ve bunu tastik ederse, onun yeri cennettir.*» buyurmuş. Şimdi, cennetin birinci anlamı, huriler ve türlü bezeklerle süslenmiş köşk demektir. İkinci anlamı, kale olabilir. Kâfirler, tutsaklığa, yağmaya, ölüm tehlikesine uğradıkları ve de savaş tehlikesiyle karşılaştıkları zaman bir kaleye sığınırlar. Bir güvencedir onlar için. Tıpkı, bir bahçe olan cennete girmiş gibi olurlar. Üçüncüsü, şahadet getirmektir. Şahadet getiren, onunla örtünmüş olur. O örtüyü kendisine, malına ve ailesine cennet kılmış olur. Bu sözde, «*cennete girer*»in anlamı, kötülüklere karşı örtündü demektir. Dördüncüsü, iki dünyada da Tanrı'dan başka bir varlık olmadığını öğrenmiş, madde âlemini ayrı tutmayanların anlayacağı anlamıdır. Beşincisi, onunla gerçekleşip Tanrı'da yok olmaktır. Cehennem kirleriyle paslanmış varlığından arınmaktır. O karanlık varlığından kurtulup ölümsüzlüğe ermektir cennete girmek. Bağnazlıklara ve acılara karşı, onunla korunmuş olur. Altıncısı, her iyi durumu anlatır. Yani, her iyi duruma cennet denir. Her kötü durum da ateşi ve cehennemi işaret eder. Birlik, iyi bir du-

rumdur, ortaklık ise, kötü bir durumdur. Ortak kabul etmeyen Tanrı, «*Kötü bir durumdan, iyi bir duruma dön.*» diye buyurmuş. Yedincisi, «*Tanrı'dan başka Tanrı yoktur diyen*», görünür varlıklar olan putlara tapmaktan uzaklaşıp duyumları etkilemeyen ve kendisine görünmeyen Tanrı'ya yönelenleri belirler. Görünenden, dokunulandan, işitilenden çıkıp gizlenmiş olduğu için, görünmeyen, dokunulmayan, işitilmeyen yani soyut «*cennet*»e girmek demektir. Yedi gizlilik dedikleri bunlardır işte. Tamamlanmış oldu. Kuran'ın açık ve gizli anlamı vardır. Gizli anlamının da yedinci gizliye değin gizli anlamları vardır. Peygambere (S.A.) her sözün tüm gizli anlamları açıklanmıştır, Yukarıdaki söz de vahiy üslubunda olduğu için, halk, ondan Tanrı'nın murat etmediği ve bilginlerin hiçbir zaman düşünmedikleri garip anlamlar çıkarmıştır. Böyledir diye, o sözlerde bir eğrilik aramamak gerekir. Eğrilik, halkın kendisindedir. Yüce Tanrı'nın gönderdiği kelamda eğrilik olamaz. Peygamberlerin her birine gelen bilgiler ayrı ayrı doğrudurlar. Bu vahiyler, tüm olasılıklar düşünülerek gönderilmişlerdir.

Bilesin ki, dünyada ve ahirette, her yüce duruma, her iyi aşamaya «*cennet*» denildiği gibi, tüm aşağılık durumlara ve kötü aşamalara da «*ateş, yılan, akrep, zakkum* (16)» denilir. Kitaplarda haberi verilen, ağızdan ağıza anlatılan huriler, köşkler ve daha nice güzel şeyler, önceleri de söylediğimiz suretlerdir. Bir insan, düşünde, kendisini, güzel bir bahçede ya da yüksek bir köşkte görse, bu, onun onurlanacağına ve muradına ereceğine yorulur. Düşte görülen suretler, ahiret suretlerine benzer. Uyku,

(16) *Zakkum:* Arapça isim. Ağu ağacı. Cehennemde yetişen bir ağaç. Cehennemliklerin yemeği, «zahil».

küçük bir ölüm olduğundan, uykuda görülenler, ahirette olanların soyundandır. Ahiretin, hurinin, cennetin, köşkün ve ateşin ne olduğunu öğren ve uyan. Bilgisiz kalma. İnceler, öğrenir, künhüne varırsan, gerçek bilgisini elde etmenin, keşfin, aydınlanmanın, kemale ermenin, şeriatın ve makamın kaynağı olan uğraşının, bilgiyi sakınmanın ve bu yolda emek vermenin erdemini anlarsın. Bu yolu bir daha da bırakmazsın. Açık konuşup «*Dünya. ahiret, huri, köşk, ve cennet böyleyse, uğraşının yeri ve gereği yoktur.*» diyen sapıtmıştır ve öldürülmesinde veval yoktur.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki; Daha Peygamber S.A. çağında, *Deccal*'i, *Dabbetülarz*'ı, (17) ve aslı olmayan kıyameti bekleyenler vardı. Bu bekleyişleri, kitaplara geçtiği için, herkes bilir. Onlardan sonra gelenler de, bu olayları beklediler ve bu konuda kitaplar yazdılar. Bazıları tarih de saptadılar. Örneğin, sekiz yüz yılını (1397) son aldılar. Kimileri de *Mehdi*'nin çıkmasıyla veliliğin sonunu yedi-sekiz yüz yılları arasında gösterdiler. (14.-15. yy. arası.) Peygamberin (S.A.) çağından bu yana sekiz yüz yıl geçti, söylenenlerin hiçbirisi olmadı. Bunlar, halkın düşleriydi. Bundan sonra da binlerce yıl geçecek, onların düşündüklerinden hiçbirisi gerçekleşmeyecek. Cesetler de onların sandıkları gibi, yeniden dirilmeyecek.

Beyit:

(17) *Dâbbet-ül arz:* Arapça isim tamlaması. Kıyamet belirtilerindendir. Kıyametten az önce ortaya çıkacağı söylenen hayvan. Dâbbe, yük ve binek hayvanı demektir. Dinsel kitaplarda, bu hayvan betimlenmiştir. Boyu, yüz metreyi geçer. Her organı bir canavara benzetilir. Elinde Musa'nın asasını taşıyacak, Tanrı'ya inananların yüzlerini ak bir boyayla, inanmayanlarınkini de kara bir boyayla boyayacak.

Altındakinin at mı eşek mi olduğunu
Toz yatışıp temizlenince göreceksin

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Peygamber S.A., «*Tanrı'nın can veren sözcüklerine sığınırım.*» diye buyurmuş. Ermişlere sığınırım anlamındadır bu söz. «*Ateşten sana sığınırım.*» ya da, «*cahillikten, sana sığınırım*» anlamındadır. Yüce Tanrı, «*Tanrı, onları, arkalarından kuşatmıştır.*» buyuruyor (Elburuc suresi, 20). Yüce Tanrı, benzetmek gibi olmasın, evreni, Zeyd'in kendi organlarını, her yanından sarar gibi sardı. Zeyd'in organlarından hiçbirisinin herhangi bir hareketi yoktur ki, onu Zeyd yapmamış olsun. Bu organlar, Zeyd'den belirtilerdir. Zeyd, organlarında, onların yaptıkları işlerle belirir. El ile vurması, ayak ile yürümesi, dil ile konuşması, kulak ile işitmesi. Konuşan işitenin, yürüyen duranın kendisidir. Buna karşılık, her organ, üstüne düşen işlevi, tümüyle yapar. Zeyd bölünmez, çünkü bölünemez. Bir kimseye eli vursa, o kimse, «*Bana Zeyd vurdu*» demiyor mu? «*Zeyd'in bir parçası vurdu.*» denildiğini duyan oldu mu? Çünkü Zeyd bölünmeyen varlıktır. Ama, Tanrı belli bir varlıkta belirdi, bir cisim oldu. Bu cisme de, duyumlanır ya da duyumlanmaz olması arasında bir fark olmadığından, Zeyd adı verildi. Gerçek Zeyd, sözünü ettiğimiz varlıktır. Zeyd, organlarının yardımıyla yürüse, işitse, konuşsa, vursa, her davranışı, tek varlığa mal edilir. Söz gelişi, her bir organı, dil gibi davranıp konuşsa, Zeyd'in birkaç tane olması gerekmez. Demek, evren, ulu Tanrı'nın suretidir. Teşbihte hata olmazsa, gövdesinin tüm yönleriyle Zeyd olması gibi. Dolayısıyla, bütün olaylar, ona mal edilir. Ondan başka konuşan, işiten, ve hareket eden yoktur. Ulu Tanrı, «*Şehirliler, inanır ve boyun eğerlerse, onlara, göklerin ve yerlerin hereketini açarız*» buyurdu. (A'raf suresi, 96). Yani, «*Varlığın bir bölümünün sa-*

hibi, bizim için savaşım verirse, ona madde ve melekler dünyalarının kapılarını açar, iki âlemin sırrını ayan ederek ilhamlar yağdırırız.» demek ister. Gök, meleklere, yer de maddeye işarettir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Her peygambere ve veliye, yaşadıkları çağlarda ters davranılmıştır. Onlara düşmanca davranılmış, alay edilmiştir. Ölümlerinden sonra da akaidlerine inanılmıştır. Bu konuda şöyle derim: Birincisi, kıskanırlar. İftiralarla, çevreyi onlardan uzaklaştırırlar. Vücut ölünce, çekemezlik de ölür. Geriye sevgi ve inanç kalır. İkincisi, aralarında yaşayanlara, günlük yaşamı paylaştıkları kimselere, çağdaş insanın sevgisi ve inancı az olur. Üçüncüsü, gerçek, yavaş yavaş anlaşılır. Dördüncüsü, ki en önemlisidir, halk, peygamberlerde ve velilerde olmayacak şeyler vehmeder. Temsil, *«Yiyiyor, içiyor, sokaklarda geziyor. O da bizim gibi ben-i ademdir.»* derler. (18) İstedikleri belgeleri vermesini isterler. Sanırlar ki, peygamber olan yemez, içmez, çarşılarda gezmez, kendileri gibi insan değildirler. İstedikleri belgeleri gösterebileceklerini sanırlar. Onu, düşlerindeki gibi, tasarladıkları gibi göremezlerse, başlarlar çekiştirmeye. *«Bu ise, onlar gibi değilmiş»* der, kendilerince bildikleri peygamberlere bakarak, başlarlar yadsımaya. Oysa, geçmişteki peygamberler de bunlar gibiydiler. Onları da zamanlarında, kendi ümmetleri yadsıdılar. Nedenleri de şimdiki halkın gösterdiği nedenlerdi. Her ermiş ölünce, yarım adamlar, kafalarında tasarladıkları bulunmaz ve ulaşılmaz değerlerin ölende olduğunu düşünürler. Bu yüzden, çağdaşları ermişleri, yaşadıkları sürece tanımazlar. Eskileri görselerdi, onları da yadsırlardı. Eski çağların peygamberlerine yükledik-

(18) Furkan suresinden alınmış. Yedinci ayet.

leri birtakım niteliklerin aslı olmasa gerek. Onları, sadece tasarlamışlardır. Düşündükleri değerler, dün gerçekleşmediği gibi, bugün de yarın da gerçekleşmeyecektir. Ola ki, yaşayanların yadsımaları bu yüzdendir. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin dedi ki, halkın ibadeti bir töredir. Alışmışlardır ibadete. Salikler, korku ve umutla ibadet ederler. Orta yola erişmiş olanlar makamlara ve kerametlere erişmek için sürdürürler. Ermişler ise, ibadetle, şeriatın sınırlarını korumaya çalışırlar. Ama gerçek sakınmanın, uğraşının ve Tanrı'ya yönelmenin sınırı yoktur. Tanrısal bilginin, Tanrı'da Tanrı ile ilerlemenin sonu yoktur. Kalıplaşmış birçok ibadetlerde sarfedilen sözlerin hemen çoğunda, uğraşının özü bulunmaz. Tanrı, daha iyi bilir.

Ulu Tanrı'nın yolundayken, dünya nimetlerinden el çekmekte dikkatli ol. Yüce Tanrı'yı yeteri dek bilselerdi, Tanrı'ya ibadet edenler çok azalırdı. Ama, Tanrı, onların yüreğine mührünü bastı. Onlar da tutkularını ve düşlerini Tanrı edindiler. Doğrusu bu değil. Bu işte, bilinmemesi gereken bir sır var.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Ulamalı oruç mekruh değildir. (19) Bu konudaki uyarma, haram olduğu için değil, kolaylık sağlamak içindir. Çünkü bu, iyiliğimize yönelik bir ibadettir, kötülüğümüze değil. Amacı, yasak koymak ya da haram kılmak değil, kolaylık sağlamaktır. İnsanın davranışlarını inceleyen, Kuran ahkâmına göre düzenlenmiş Usul biliminde, onu yapmanın da yapmamanın da bir günahı yoktur. Bir kutsal hadiste, Tanrı, «*En adaletli olan-*

(19) *Ulama orucu, Savm-visal:* Hiç iftar yapmadan, birkaç gün sürdürülen oruç, önce Davut peygamberin tuttuğu söylenir. Davut, yirmi dört saatta bir kez iftar açarmış.

larınızı tanık yapınız» diye buyuruyor. Bu da kolaylaştırmayı amaçladığını gösterir. Ulama yapan, yorulup da bırakırsa, günah işlemiş sayılmaz, hatta mekruh bir iş bile yapmamış sayılır. Bırakmak mekruh olmayınca, başlamak, hiç mekruh olmaz. *Müslim*'in *Ens İbn Mâlik*'ten aktardığı hadis, bu iddiamızı doğrular. Peygamber S.A., ramazan ayının sonunda ulama yapar. Bunu gören kimi müslümanlar da ona uyarlar. Bu müslümanların davranışının haberi, mübareke ulaşır. Der ki, «*Gönül isterdi ki, ramazan uzasın, biz ulama yapalım. Bizi örnek alanlar bıraksınlar.*» Eğer, ulama, mekruh ya da yasak olmuş olsaydı, kendisi yapmaz ve de öbürlerini kınardı. Kınamakla da kalmaz, yasaklardı. Kınamaması ve yasaklamaması, bizi doğruluyor. Söylenir ki, Peygamber S.A., insanlara acıdığı için, ulamayı uygun bulmamış. Kendinde güç bulanlar yapabilirler. *Ebu Bekir* için söylenen altı günlük, *Abdullah Bin Zübeyr* için söylenen yedi günlük, daha başka iyi kişiler için söylenen, üç kez üçer günlük, yirmi beş günlük ulamalar, kanılarımızı doğrular. Hatta, bir söylentiye göre, ulamayı kırk güne vardıranlara, melekler âleminden güç katılırmış. Bu, ona, bazı Tanrı sırlarının ayan olduğunu belirler.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki; Düşünde, Peygamberi gören, kaynağında, Peygamber suretine bürünmüş kendi ruhunu görmüştür. Çünkü kendi ruhu, o anda, Peygamberin ruhuyla bağlantı kurmuştur. Bunun gibi, uyumakta olan bir kimseye, gördüğü herhangi bir varlığın ya da kimsenin sureti aracılığıyla, kendi durumu ya da gördüğü kimsenin durumu aydınlanmış olur. Ermiş kişiyle başkalarının arasındaki farka gelince, Ermiş Tanrı'dan sonra; başkaları, Tanrı'dan öncedir. Yani, Ermiş, eylemi, ilkin, Tanrı açısından görür.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki; Şöyle yaslan-

mıştım. Yüreğimin çırpındığını duydum. Sesini işitiyordum. Bu ses, yanan odunun çatırtısına benziyordu. Karşımda, alımsı bir ışık gördüm. Kendime geldiğimde, yanıbaşımdaki ocakta, odun tutuştu. Alevleri uçarak, yüreğimin çırpıntısının çıkardığı sese benzer bir ses çıkarıyordu. Görünümü de düşümde gördüğüm gibiydi. Anladım ki, içimde duyduğum şey bu idi. Gönlüme varlıkların birliği doğmuş idi. Ben bu idim, bu da ben idim. Bunun görünüşü bendim, benim görünüşüm o idi. Çırpınmam, onun çırpınması, gözümü alan renk de onun rengiydi. *Ebu Bekir-is Sıddık, «Hiçbir şey tanımadım ki, onda Tanrı'yı görmemiş olayım.»* dermiş. Onun varlığı, Tanrı'nın belirdiği yerlerden biridir. O, gördüğü her şeyden önce, kendi varlığını görür. Böylece, Tanrı'yı her şeyden önce gördüğü kanıtlanır. Çünkü, Ulu Tanrı, onun tüm yetenekleri olmuştur. Gözü Hak'tır. *Hazreti Osman R.A.* da, *«Hiçbir şey görmedim ki, arkasından Tanrı'yı da görmeyeyim.»* demiş. Tanrı, en iyi bilendir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: İkindiye yakın evde oturuyordum. İçerlerde, güneş ışığından bir damla bile yoktu. O anda, ikindi ezanının okunacağı damdı içime. Ezan sesini de işittim. Bu durum, yinelendi durdu ve gönlüme yerleşti. Anladım ki, ezan okunacak ve de okundu. Bekletmedi. Ezanı işittim. Gayıbı, ondan başka kimse bilmez. Kimi vakitler, içimde, güçlü bir yürüme istemi duyardım. Sanki gerçekten yürüyormuşum gibi, tüm duyumlarımla, yürüdüğümü duyardım. Ama, Ulu Tanrı, *«Tanrı'nın insanlara açtığı iyilik kapısını kimse kapayamaz. Vermediklerini de gönderecek kimse bulunmaz.»* diye buyurmuş. (Fatır suresi, 2). Anlamı, Ulu Tanrı, kullarının peygamberler ve veliler aracılığıyla doğru yolu bulmalarını dilerse, buna kimseler engelleyemezler. Doğru yolu bulan

elbette bulur. Kâfirlerin inadına aydınlık tamamlanır, (20) demek olur.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki, Vücudun organlarıyla yaptığı hareketleri ve eylemleri yöneten şeye «*ruh*» denir. Kimi bilgeler ve kelamcılar, bu konuda, «*Ruh, bedenden sonra var edilmiştir*» demişlerdir. Ama, dolaylı olarak, yani madde âlemi aracılığıyla, kendi vücudunun suretini alan şeye ruh denir. Bu anlamda ruh, bedenin olmasından, iki aşama daha önce oluşmuştur. Dolayısıyla, ruhlar âlemi, madde âleminden öncedir. Buna göre, ruh, bedenin biçimine girmeden, iki aşama önce var olur. Peygamber S.A.'in «*Ruh, bedenden iki bin yıl öncedir.*» sözü, bunu işaret etmek içindir. Bu sözü, ruhların zaman içinde yaratılması biçiminde anlamamak gerekir. Peygamber efendimiz, her aşamayı bin yıl olarak göstermiştir. Daha az, daha çok olabilir. Bir fikir verebilmek için, öyle misal vermiş. Yorumu, bizim dediğimiz gibidir. Bilmezlikten gelme. Çünkü, Peygamber (S.A.)e bildirildiği gibi anlayamayan bir bölük cahiller meseleyi yorumlayamadılar. Birçok şeyleri, içlerindeki gizli gerçeklerle birlikte, yüzüstü bıraktılar. Birçok bilinmeyenler, bu yoldan aydınlığa çıkarıldı. Onları, Tanrı'ya yakın olan ergin insanlar anladılar. Hazreti Peygambere, bilgiler, çoğunlukla, yalnız bulunduğu bir sırada gönderilirdi. Çoğu kez de, bu bilgiler, gözle görülür, elle tutulur biçimde gösterilirdi. Demek, gereği dek açık olmuyorlardı ilkin. Yorumlanmaları gerekiyordu. Bunları yorumlamak, Ulu Tanrı'ya yakın olanlara düştü. «*Niçin onları Peygamber S.A., yorumlamadı*» diye so-

(20) *Kâfir:* Arapça isim ve sıfat. Küfr ve kürân köklerinden türetilmiş. Hak'kı tanımayan, bilmeyen. İmansız, inançsız. Küfr'ün kara anlamı da var. «Karanlığı savunanların inadına, aydınlıklar kararmayacaktır» anlamı da düşünülebilir.

rulabilir. «*Yorumu, o çağ için gereksiz görüldü. Ama, çağımız için, sakınca kalmadı.*» diye cevap verilir. Peygamber S.A., «*Kuran'ın bir içi, bir de dışı vardır*» demiş. «*İçinin de ta yedinci içe dek içi vardır.*» diye eklemiş. Konuşmamız, dışa aykırı düşüyorsa, muradımız, dışı yadsımak değildir. Biz, «*dış ile yedi içi toplamışız, sekizin içindeyiz,*» deriz. Kuran ve hadis, içiyle ve dışıyla haktır. İçindeki mecaz da... Doğrusunu, Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Uykuda, uykuyla uyanıklık arasında, dünya, benimle konuştu. Dünya, «*Beni seveni, Tanrı'dan uzaklaştırırım*» dedi. Bu sözü, dünya azabı diye yorumladım. Yine, uyku ile uyanıklık arasındaydım, ruhum, bana aydınlandı ve üzerime yayıldı. Bir ışık gibiydi. Bir güneş ışınıydı sanki. Aydınlığının sonu yoktu. İçim kabardı, bir ağlama geldi. Arkasından bir ferahlık. Sanki, bana şu anlatılıyordu: Dünya ile ahiret arasındaki değişme, gençlik ile ihtiyarlık arasındaki değişmeye benzer. Yani, bir insan, bir durumundayken gençtir, bir süre sonra değişir ve kocar. Bunun gibi, evrene bir süre dünya diyoruz. Bir süre sonra değişerek, ahiret adını alır. Belimi duvara vermiş dinleniyordum. Hafiften de kestiriyordum. Bana, bütün varlık, Tanrı gibi göründü. Hak, Allah diye dilimde parladı. Dilim, onun diliydi. Tüm evren o idi. O coşkunlukla, «*Yallah*» dedim, kendimden geçmişim.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki; İnsan, konuşan bir nefs ile bir vücuttan ibarettir. (21) Her ikisi için de rızk, korunma, beslenme, dirlik,

(21) *Nefs:* Arapça isim. Birçok anlamları var. Burada, canlılık, ruh anlamlarında kullanılıyor. Ruh. can hayat. İnsanın yeme içme gibi, yaşamsal gereksinmeleri. Kendi, şahıs. Asıl, maya, cevher. Bir şeyin ta kendisi. Dölsuyu.

düzenlik gerekir. Beden için, nasıl bunlardan yararlanıyorsak, ruh için de yararlanmalıyız. Aklını iyi kullanmasını bile, ruhunu beslemeye, daha çok önem verir. Peygamber S.A., «*Çağınızda, Tanrı'dan soluklar vardır, onlardan derlemeye koşunuz*» buyurmuş. Soluk sözünden, ermişliği anlıyorum. Yine, Resul, «*bir topluluğu seven, onlardandır.*» demiş. Çünkü, bir şeye yakın olan, onun egemenliğini de benimser. Seven, sevilene yönelir ve ona yaklaşır. Gündüz, tanyerinin ağarmasıyla, gece de ufukların kararmasıyla belli oluyor. Seherle akşam, birbirlerinin yerlerini tutamayan kardeşlerdir. Göründükleri yerde birbirlerinin tıpkısıdırlar. Vakit sabah ise, gündüze, doğru gidiyor demektir. Gün batarken de geceye gidildiğinden gece sayılır. Bu yüzden, Peygamber S.A. efendimiz, «*Dünya çabasıyla sabahlayan, Tanrı'dan bir şey beklemesin, Tanrı, onun gönlünü, hiçbir zaman çözülemeyen dört niteliğe bağlar. Bitiremeyeceği bir çaba, vazgeçemeyeceği bir uğraş, bitiremeyeceği bir ihtiyaca, sonsuz bir umuda.*» demiş.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Sofi, gününün adamıdır. Demem o ki, zamanını, geçmişi düşünerek geçirmez. Geçmişte olup bitenleri yorarak üzülmez. Gönlü öyle istediği için geleceği de tasarlamaz. Böyle yapacağına, zamanını, Tanrı'ya yönelmeye hasreder. Gönlünü arındırmak için çabalar. Bugün yapılması gereken işlere yönelir. Tek yol izlenilmemesinin ve tek töreye bağlanılmamasının şu nedenleri de var: O nasıl olsa, Hak'kın yanındadır. Hak'tan başka bir şeye bakmaz. Bazan gönülleri Hak'ka karşı yumuşatmak için, halk içinde çaba gösterir. Bazan da, tüm davranışlarıyla, Hak'la bütünleşir. Bunlar birbirlerine karşıt gibi görünür, ama sen niyete bak. Çünkü sofi, gününün adamıdır.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Salik, küfür aşamasına varıp sınırı aşmadıkça, müslümanlığını ve inancını tamamlayamaz. Küfür, iki müslümanlığın arasında bulunur. Bu aralıkta kalan, Tanrı korusun, Allahsız kalır. Bir süre, bizi o aralıkta bekleten, sonra bu aşamayı geçmeye izin veren Tanrı'ya şükürler olsun.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Dostlarımdan birkaçını, bağımı korumaları için görevlendirmiştim. Onlardan birisi, bana, şu olayı anlattı: *«Halk çocuklarından biri, bir ağaçtan yemiş yemeye yeltendi. Bekçilerden biri, onu gördü. Yetişip tokatladı. Olay karşısında, büyük üzüntü duydum. Sanki, ben tokatlanmıştım. Atılan tokatla yere yıkıldım. Çocuk yıkılmadı. Onları görüyordum, ama aramız epey vardı. O tokat, beni, çocuktan daha çok etkiledi ki, ben yıkıldım, o yıkılmadı. Oysa, tokatı bizzat yiyen çocuktu. Bu, tuhaf ve şaşılacak bir olaydır.»*

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Tüccardan bir genç vardı. İyi insanları severdi. Arasıra da bizimle düşüp kalkardı. Bana şunu anlattı: *«Bir gece uykuya dalmışken beni bir adam uyandırdı»* dedi. Oturup bu adamın yüzüne bakmış. Ev, onun yüzündeki ışıkla aydınlığa boğulmuş. Aydınlığı, bir çıranın ya da başka bir şeyin aydınlığına benzemezmiş. O denli yumuşak ve güzel bir ışıkmış ki, bütün dünyanın ışıkları birleşseler, bunca güzel bir ışık oluşturamazlarmış. Sonra şöyle anlattı: *«Bir süre, konuşmadan durdu, sonra yitip gitti. Ev, sonsuz bir karanlığa gömüldü. Ertesi gece, yine beni uyandırdı. Daha ertesi gece de geldi. Bu kez, yanında, kendisi gibi ışıklı bir adam daha vardı. Üçüncü gecenin sabahında, olayı, başkalarına anlattım. Bir daha da görünmedi ışıklı adam. İki üç gün sonra hastalandım. Nerdeyse öleyazdım.»*

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Ne görünmez ve duyulmaz varlıklarda, ne de onlardan üstün

olan varlıklarda, insandaki anlama ve kavrama gücü yoktur. İnsan aşamasındaki varlıklarda bulunan değerler, başka aşamalardaki varlıklarda yoktur. Çünkü insan, Tanrı'nın belirdiği varlıktır. Bu yüzden, Yüce Tanrı, Peygamber S.A. efendimize, «*Sen olmasaydın, gökleri yaratmazdım.*» diye iltifat etmiş. Bu yüzden, yaratıldığında, meleklerin Adem'e secde etmeleri buyurulmuş. Böylece, tümel akılda ve tümel nefiste, bunların üstündeki aşamalarda, anlama gücü olmadığı ortaya çıkmış oluyor. İnsan aşamasındaki nitelikler, ancak insana yakışır. Öz varlık, yani mutlak varlık, bunlardan tümüyle arınmıştır. Anlayan, irade buyuran, evrende akıl almaz şeyler yapan, bu varlığın kendisidir. Ama, her şeyi, üzerinde belirdiği nesnelerin aracılığıyla yapar. Bunları anla ki, kemale eresin. Bilesin ki, akıl, nefs, ruh, kalp, (22) onun aşamalarından oldukları ve onun belirdiği yerlerden birileri oldukları için vardırlar. O, atvarda (23) dolaşır. Bir aşamadan öbür aşamaya geçer. Bir bakarsın gökyüzüdür, bir bakarsın melek. Bir ara, hava, ateş, su, toprak gibi görünür, birden değişip bitki, hayvan, insan gibi görünür madenleşir yerin dibine varır. Yücelerden yüce iken, unsurların kılığına bürünen, sonra, o kılığı bırakıp madenlerin kılığına giren, maden kılığından bitki kılığına geçen, onu da terkedip hayvan ve insan kılıklarına dönüşen hep odur. Bütün suretler, mutlak varlığın kendisidir. Suretlerin yok olduğunu varsayalım.

(22) *Kalp*, mutasavvıflara göre, nefs-i insaninin düşünme merkezidir. İçi ruhtur. Her şeyi kalp kavrar. Bilginin merkezidir. Ruh, sevginin merkezidir.
(23) *Atvar:* Mutlak varlığın evrende beliren türlü biçimleri. Madde, bitki, hayvan, insan ve ergin aşamalarından geçişi. «devr.» Tavr sözcüğünün çoğulu. Hal, hareket, iş, tarz. Nefs'in yedi derecesine göre değişen durumlarına, Etvar-ı seb'a diyorlar.

O zaman, mutlak varlıktan başka bir varlık kalmaz ortada. Bir örnek verelim: İnsanın yediği bir koyun, insan olur. Her şeyi yöneten o özdür. Bir yönetimden başka bir yönetime geçer. Başka görüntüleri, buna göre ölç. Hazreti Ali, bu durumu, şu sözleriyle belirtiyor:

«Kalem benim levh benim
Arş benim, kürsi (24) benim
Görünen varlıkların hepsi benim.»

Tanrı, daha iyi bilir. Evliya, Tanrı'yı başka varlıkların suretlerinde görebilir. Çünkü, Tanrı, kendi varlığını kullarına, başka varlıkların üzerindeki remizlerle gösterebilir. *Abdülkerim Kuşeyri*, kitabının kerametler bölümünde, bu konuya, iki çift sözle değinmiş. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Geceleyin oturuyordum, bir pervane geldi, alevin çevresinde uçuşmaya başladı, kendisini birkaç kez aleve çarptı. Sanki yandı, yere düştü, hareketsiz kaldı. Bir süre onu inceledim. Onda, hiçbir yaşam izi bulamadım. Gönlüm, ölmüş olduğuna inandı. *Ebayezid*'in üfleyerek ölü karıncayı dirilttiğini anımsadım. Pervaneyi alıp canı gönülden, dirilsin diye, üzerine üfledim. Dirildi ve uçtu. Sanki, ateşe düşen o değildi. Tanrı'nın gücünün her şeye yettiğini yadsımayız. «*Gaibi, yalnız Tanrı bilir.*» Hak'kın en iyi belirme yeri, ârifin varlığıdır. Bu da yukarıdaki sözü doğrular.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Peygamberler, uyanıkken kendilerinden geçerler, kendilerinden bilgi alırlar, madde âlemini, düşte gördükleri varlıklar gibi görürlerdi. Gördüklerinin bir bölümü, yorumlanması gereken şeylerdi. Örneğin, dünya, Peygamber S.A. efendimize, bir

(24) *Kürsi:* Arş'ın altındaki gök katı.

kocakarı benzetmesiyle gösterilmiştir. (25) Düşte görünen varlıklar, ancak duyumlarla anlaşılabilen varlıklarsa, dünyada görünen suretlerle yorumlanamaz. Cennet, ateş,. huri, köşkler biçiminde görünen suretlerin anlamları da başka olabilir. Peygamber S.A. için, gönderilmiş ayetler de böyledir. Bunu belirtmek için, «*Kuran'ın gizli ve açık anlamları vardır.*» diye buyurdu. «*Gizli anlamının da yedinci gizliye değin anlamı bulunur.*» Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Mutlak varlığın işitme, görme, bilme kudret gibi nitelikleri vardır. Görünen her varlıkta beliren odur. Varlığın belirdiği yer bir yana bırakılır, öz varlığı ele alınırsa, bu nitelikleri anlarsın. Ama, o, aklın ve hayalin kavrayabileceği bu niteliklerden uzaktır. Mutlak varlığa özgü bu nitelikler, görünen ve görünmeyen, canlı ve cansız tüm varlıklara, bitkiye, hayvana, gökte ve yerde bulunan her varlığa yerleşmiştir. Her canlı, onun ruhuyla diridir, her şey onun sözüyle şükreder. Ulu Tanrı'ya saygılar.

Bilesin ki, Tanrı, her insanın gözü, kulağı, dili, tüm iç ve dış güçleridir. Nafile ibadetler, ona yakınlaşma ve onu anlama nedenleridir. Erenlerden başkaları, bunu bilmez. Bilgisiyle iş görmeyen bilgin, cahil sayılır.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Günahlardan etkilenmenin farklı olması, inançların farklı olmasındandır. Kul, inancından sorumludur. Kutsal hadiste, «*Ben kulumun düşündüğü gibiyim.*» diye buyuruyor. Düşündüğü iyiyse, kul iyilik bulur. Düşünce kötüyse, vay onun haline. Cennet katları, zevkler, nimetler, cehennem katları,

(25) Muhammet'e söylendiğine göre, dünya, kıyamet günü insanlara bir kocakarı kılığında gösterilecek. Çok çirkin. Bu kocakarı, insanların korkup Tanrı'ya sığınmalarını sağlayacak kadar çirkindir.

acı, işkence, buna göre değerlendirilir. Birisi onunla zevklere erer cennetlik olur, bir başkası acı çeker cehennemlik olur. Düşler de inançlara göre farklılaşır. Bir kimse, düşünde yellense ya da kendini çıplak görse, dini lekelenir. Müslümansa, İslâm dinine aykırı olur, Hıristiyan dinine uyan bir duruma düşmüş olur, Hıristiyansa, başka bir dinden olur. Tanrı, daha iyi bilir. Sekiz yüz on yılı sefer ayında (Temmuz 1407), bir gece hastalandım. Öylesine fenalaştım ki, yaşamaktan umudumu kestim. Gönlümü, her türlü düşünceden sıyırıp ulu Tanrı'ya yönelttim. İçimden, «*Rabbım, beni bu hastalıkla alacak mısın?*» diye sordum. Bir suret görünmeden, ulu Tanrı, «*Kurtulacaksın.*» diye buyurdu. Müjdeyi alınca ferahlayıp kendime geldim. Sağlık veren odur.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Akıl, bakarak, düşünerek, araştırarak ve görerek anlayan bir araçtır. Sofilerin «*Akıl, ayak bağıdır ve perdedir.*» demelerinin nedeni, aklın düşünceyi dizginlemesinden olsa gerek. Çünkü, düşüncenin, hayalin, kuruntunun gücü, aklı karıştırır, onun varlıkları, oldukları gibi kavramasını engeller. Bu yüzden akılcı olan kelâmcılar, bir sorunu düşünce yoluyla kavrarlar ve uzun süre, doğruluklarından kuşkulanmazlar. Yıllar sonra, kanılarını değiştirir, aksini kabul ederler. Akla güvenilemez. Düşünceyle iş görmek, gönlün üzerine örtü örtmek içindir. Üzerine örtü örtülen gönül, varılacak yeri doğru olarak göremez, olaylar da kendisine olduğu gibi görünmez. Kısası, kavrama açısından, aklın iki yönü vardır. Birincisi, düşünmek ve gözlem yapmaktır. İkincisi de keşif yapmak için, gönlü arıtmaktır. Aklın keşif yoluyla kavranması, daha sağlıklıdır. Gözlem ve düşünme yoluyla kavranması, hayallerle ve yanılmalarla kirlenir. Keşif, gönlü arıtma, Tanrı'ya yönelme, peygamberlere uyma

ve özenme gücüyle başarıya ulaşır. Tanrı yolunda olan akıllı kişilerin peygamberleri ve onların çabalarını, savaşımlarını örnek almaları gerekir. Buna karşılık, yanlış düşündüğü için, akla uymayı bırakmalıdırlar. Ancak, bu yolla, olaylar aydınlığa çıkar, akıl kirden temizlenir, her şeyi olduğu gibi görür.

Tanrı rahmet eylesin dedi ki: Kendimi, gökten bir ya da iki yıldız almış gördüm. Bu, göğün bir kısmıydı, bağımsız bir parça değildi. O zaman aklıma, tavus kuşunun tüyünün, tavus kuşundan bir parça olduğu geldi. Onda, başka kuşların tüylerinde bulunmayan bir renk ve güzellik vardır. Yıldız da göğün bölümlerinden bir parçadır. Onda bulunan renk, parlaklık, aklık, göğün başka bölümlerinde yoktur. Bu, elmanın bir yerinde bulunan allığın, elmanın başka yerlerinde bulunmamasına benzer. Ahiret işlerinin durumu ve anlamı da bunun gibi değişir. Çiftleşme ve içki içme, ilkin bulunmaz bir zevktir, ama sonu rezilliktir. İnsan pişmanlık duyar. Dünyanın her şeyi, rezilliği ve pişmanlığı, elde edilen zevkin derecesiyle orantılıdır. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Sekiz yüz on yılı Cemaziyelâhırının ilk haftasında, bir perşembe günü (1407, Ekim ayı), sabaha karşı, *Şeyh Muhittin Arabi*'yi gördüm. «*Şeytanı bir başka âleme kovmayı denedim, kovdum. Bu âlemde, şeytanın çok ufak bir parçasından başka bir şeyi kalmadı. Rızkından ayrılıp gitti.*» dedi. Sonradan, bu düşü, başka dostlarıma anlattım. Bu düşü unutmayınız, dedim, unutursam, bana anımsatın. «*Tanrı bilir ya, yorumu şöyledir: Şeytan, Tanrı'dan uzaklığa, Şeyh Tanrı'ya yakınlığa işarettir.*» *Şeyh'in yapıtlarında, özellikle, Füsus adlı kitabında, 'vahdet' aydınlandı. O sıralarda, «Füsus»u inceliyordum. Düş, bu konuda bir uyarmaydı. Tanrı, daha iyi bilir.*

Uyurken, bir bahçede, zikredildiğini gördüm. Uyanınca, birisinin ulu Tanrı'yı andığını duydum. Aklıma, Peygamber S.A. efendimizin «*Cennet bahçelerinde ferahlamak isteyen kimse, Tanrı'yı ansın*» sözü geldi. Çünkü, ulu Tanrı'yı anmak, Tanrı'dan gelen kemalin anahtarıdır. Kemale ermenin tek yolu, Tanrı'ya yakınlaşmaktır. Yakınlık sevgiyle, sevgi de sürekli zikir ile gerçekleşir.

Peygamber aleyhisselam, «*Bir şeyi seven, onu çok anar.*» demiş. Çok amma, Tanrı sevgisini doğurur. Tanrı, başka varlıklarla yüklü olan iç ve dış duyumlarla anlaşılamaz. Bu yüzden, saliklerin ilk hamlede, Tanrı'ya alışmaları zordur. Alışkanlık edinmek için, onu durmadan hayal etmek gerekir. Bu, anmayı sürdürmek anlamını taşır. Bundan dolayı, Tanrı, «*Tanrı'yı, atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan çok anınız.*» diye buyurmuş. (Bakara suresi, 200). Bu ayeti, kendisine giden yolu, kullarına haber vermek, onları kayırmak için göndermiştir. Salik, Tanrı'yı anmayı sürdürürse, Tanrı, onun içine sızar, gönlüne yerleşir. İçi ve gönlü Tanrı'yla dolan kimse, bundan hoşlanır ve yolunu sever. Sonra, ona, yetenekleri ölçüsünde sevgi kapıları açılır. Sevmenin belirtisi, her zaman Tanrı'yı anmaktan tat almaktır. Bu da mutluluğa ereceğine ve Tanrı kapılarının ona açılacağına kanıttır. Peygamber Efendimizden gelmiş bir söz daha var. «*Cennet kapısının üzerinde, 'Tanrı'dan başka Tanrı yoktur' sözü yazılıdır.*» Bu söz de, Tanrı'yı anmadan Tanrı'ya varılamayacağını cennete girilemeyeceğini anlatıyor. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Evren altıyla ve üstüyle, kendine özgü yaratılışıyla, bir insan düzeyindedir. Yüksek, alçağı etkisi altında bulundurur. Aradaki boşlukta bulunan şeylerin aralarında, güçlükler arasındaki bağlara ben-

zeyen bağlar bulunur. Evrenin düzenini bu bağlar sağlar. Uzaklık ve yakınlık bakımından, göklerin durumu özeldir. Göklerin durumu değişirse, evrenin düzeni de değişir. «*Gök yükselir, alçalırsa, evrenin durumu değişir*» denmesinin nedeni budur. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Evrende, her şey iki yönlüdür. Birisi güzel, öbürü çirkindir. Tanrı, bir insanın o işi yapmasını isterse, ona, o şeyin güzel yönünü gösterir. İnsan da yapar. Tanrı, insanın yapmamasını istediği şeyin çirkin yanını gösterir. İnsan da ondan uzak durur. Erginliklere ulaşmak ya da uzaklaşma yolları da böyledir. Tanrı, bir kimsenin kemale ermesini istiyorsa, ona yolların ve nedenlerin güzelliklerini gösterir. O da bunlara eğilir, aykırı düşünceleri bırakır. Amacına ulaşmak ve kemale ermek için çalışır. Sürekli zikir yapmak, kemale ermenin yollarından biridir. Tanrı, bir kimseyi kemal sahibi yapmak istiyorsa, ona, kendisine sürekli zikir yapmanın yararlarını gösterir ve sevdirir. O kimseyi, alnına yazılmış kemale doğru götürür. Tanrı'nın gücü her şeye yeter. Bu, gizli, büyük bir nedene dayanır, yadırgamamalısın. Âlemin her zerresi, karşıtlıkları üzerinde toplar. Hak'kın güzellik ve ululuk yönleri vardır. Her zerrede beliren odur. Zerrede, Tanrı'dan bütün özellikler bulunur. Tanrı, sapıklıkların ve çukurlukların çirkin yönlerini, sapıklardan ve sapkınlardan saklar. Onlara, bunların güzel yönlerini gösterir. Onlar da iyi iş yaptıklarını sanır, çukura düşerler.

İÇİNDEKİLER

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin 5

Şeyh Bedrettin'in Yapıtları ve Vâridât 61

Vâridât 85

VÂRİDÂT

VECİHİ TİMUROĞLU

«Resmi görüşün Bedrettin'i mahkûm etmesine karşın, halk onu kendisine mal etmiştir. Bizce, Bedrettin olayı gerçek bir halk olayı olarak görülmelidir. Çünkü halk kendisine mal ettiği kimseleri kültürüne alır.»

ÖNEMLİ NOT

Bu kitap basılı fiyatının üzerinde satılamaz.

120 Lira